

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBN ALLÂN'IN DELÎLÜ'L-FÂLİHÎN ADLI
ESERİNDEKİ ŞERH METODU

ELİFE SENA YILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**İBN ALLÂN'IN DELÎLÜ'L-FÂLİHİN ADLI
ESERİNDEKİ ŞERH METODU**

ELİFE SENA YILMAZ

Danışman: Doç. Dr. Serkan ÇELİKAN

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2022

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Serkan ÇELİKAN
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYDIN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

... / ... / 2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tâbîdir.

ETİK BEYÂNI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. .../ ... / 2022

Elife Sena YILMAZ

ÖZET

İBN ALLÂN'IN DELÎLÜ'L-FÂLİHİN ADLI ESERİNDEKİ ŞERH METODU

Elife Sena YILMAZ

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Serkan ÇELİKAN

Aralık 2022, 97 sayfa

Bu çalışmada, İbn Allân'ın *Delîlü'l-Fâlihîn li Turûki Riyâzi's-sâlihîn* isimli eserinin muhtevâ ve metodu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu eserin ilim dünyasındaki yeri ve önemini ortaya çıkarma gâyesi güdülmüştür. Tezimizde şerh özelinde İbn Allân'ın hadisçiliği hakkında da fikir edinilmesi amaçlanmıştır.

İbn Allân, 996/1588 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Ömrü boyunca doğduğu bölgeden ayrılmayan İbn Allân yine aynı bölgede 1057/1648 senesinde vefât etmiştir. Eserlerinden dün olduğu gibi bugün de istifade edilen müellif, hadis, tefsir, akâid gibi İslâmî ilim dallarının neredeyse hepsinde eser kaleme almıştır. O eserlerden biri de Nevevî'nin (ö. 665/1267) *Riyâzü's-sâlihîn min Hadîs-i Seyyidi'l-Mürselîn* üzerine ilk şerh olarak yazılan *Delîlü'l-Fâlihîn li Turûki Riyâzi's-sâlihîn*'dir. Bundan dolayı bu şerh hadis literatüründe büyük bir önem taşımaktadır. İbn Allân, bu eserinde rivâyetleri anlaşılır bir üslûp takip ederek mensubu olduğu Şâfiî mezhebinin kâidelerine göre şerh etmiştir.

Çalışmamız iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde İbn Allân'ın şahsiyeti, yaşadığı çevre, ilmî kişiliği ve hadisçiliği; aynı zamanda Nevevî ve *Riyâzü's-sâlihîn* hakkında da bazı temel bilgiler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise İbn Allân'ın *Delîlü'l-Fâlihîn*'ini yazarken faydalandığı kaynaklar tespit edilmeye gayret edilmiş; şerhin içeriği ve metodu örneklerle izâh edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis- Şerh Metodu- Nevevî - Riyâzü's-sâlihîn-İbn Allân.

ABSTRACT

THE METHOD OF ANNOTATION IBN ALLAN’S WORK CALLED DALİL AL-FALİHİN

Elife Sena YILMAZ

Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Doç. Dr. Serkan ÇELİKAN

December 2022, 97 pages

In this study, the content and method of Ibn Allan's book named *Dalil al-Falihin li-Turuq Riyad us-saliheen* was tried to be determined. In addition, it was aimed to reveal the place and importance of this work in the world of science. In our thesis, it is aimed to get an idea about Ibn Allan's hadithism in terms of commentary.

Ibn Allan was born in Mecca in 996/1588. Ibn Allan, who did not leave the region where he was born throughout his life, passed away in the same region in 1057/1648. The author, whose works are used today as in the past, wrote works in almost all branches of Islamic sciences such as hadith, tafsir, and creed. One of those works is *Dalil al-Falihin li-Turuq Riyad us-saliheen* which was written as the first commentary on Nawawi’s (d. 665/1267) *Riyad us-saliheen min Hadith Sayid al-Mursalin*. Therefore, this commentary is of great importance in the hadith literature. In this work, Ibn Allan followed the narrations in an understandable style and commented on the rules of the Shafii school of which he was a member.

Our work consists of two parts. In the first part, some basic information about Ibn Allan's personality, the environment he lived in, his scientific personality and hadith, as well as Nawawi and *Riyad us-saliheen* were discussed. In the second part, the sources that Ibn Allan used while writing his *Dalil al-Falihin* were tried to be determined and the content and method of the commentary are explained with examples.

Key words: Hadith- Commentary Method- Nawawi - Riyad us-saliheen - Ibn Allan.

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerim'den sonra İslâmî ilimlerin temelini oluşturan hadis/sünnet, âlimlerin gayretleri ile birleşerek sağlam bir muhafaza içerisinde günümüze değin intikâl etmiştir. Bu kaynağın günümüze intikâl etmesinin yanı sıra; âlimler hadislerdeki anlaşılmayan bazı ibâreleri ve ifadeleri beyân ederek müslümanların istifâdesine sunmuştur. Bu beyân ve ibâreler hadislerin doğru anlaşılması noktasında oldukça önemlidir.

Hadislerin doğru anlaşılması için beyân etme metodu hadis literatüründe şerh olarak adlandırılmaktadır. Hadislerin şerhi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabe-i kirâma anlaşılmasında güçlük çekilen bazı hadisleri açıklamasıyla başlamıştır. Dolayısıyla hadislerin ilk şârihi bizzat Peygamber Efendimiz'dir. Hadis şerh literatürünün ortaya çıkması ise hicrî dördüncü asırdan itibaren belli başlı hadis kitaplarının yazılmaya başlanmasıyla gerçekleşmiştir. Böylece şârihler tarafından günümüze değin ciddi bir ilim mirâsı aktarılmıştır.

Nevevî'nin (ö. 665/1267) kaleme aldığı meşhur bir eser olan *Riyâzü's-sâlihîn*, dönemin ahlakî ve dinî problemleri üzerine yazılmış ilgili hadislerin cem edildiği bir ahlâk kitabıdır. Bu eser, Kur'ân-ı Kerim'den sonra en fazla başvurulanan bir kitap olması ile dikkat çekmiştir. Bundan dolayıdır ki birçok âlim tarafından üzerine şerh, tahkik ve neşir çalışmaları yapılmıştır. *Riyâzü's-sâlihîn*'e, *Delîlü'l-Fâlihîn li Turûki Riyâzi's-sâlihîn* adı ile ilk şerh yazan âlim Muhammed b. Allân el-Mekkî'dir (ö. 1057/1648). Bu sebeple o, hadis literatürü açısından büyük bir önem kazanmıştır.

Tezimiz; giriş, iki bölüm ve sonuç bölümünden müteşekkildir. Birinci bölümde genel bilgi olarak Muhammed b. Allân'ın hayatı, şahsiyeti, yaşadığı çevre, eserleri ve ilmî hayatı hakkındaki bilgilerden sonra Nevevî'nin hayatı ve *Riyâzü's-sâlihîn* hakkında kısaca bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise, *Delîlü'l-Fâlihîn*'in mukaddimesi dâhil hadislerin bilgi ve açıklamalarındaki şerh metodunun, metin incelemeleri ile ilgili konuların değerlendirilmesi yapılmıştır. Sonuç olarak müellifin *Delîlü'l-Fâlihîn*'deki şerh metodu tahlil edilmiştir.

Araştırmalar neticesinde bu eser üzerinde ülkemizde herhangi bir çalışmanın olmadığını tespit ettik. Bu da konuyu araştırmamızın en önemli sebeplerinden birisidir. Araştırmamızdaki ulaşılan tespit ve sonuçların, daha başka yapılacak olan hadis çalışmalarına ışık tutacağına ümit ediyoruz.

Başta tezimizin konusunu belirlemek hususunda yardımlarını esirgemeyen ve gerek lisans gerekse de yüksek lisans dönemlerimde bilgilerinden istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Muhammet YILMAZ'a, çalışmamızın her safhasında yardım ve desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Serkan ÇELİKAN'a, tashih, tenkit ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim dayım Prof. Dr. Zekeriya GÜLER'e, çalışmamızda, bilhassa Arapça metinlerde bilgilerine başvurduğum hocam Muhammed Cuma VAHİD'e, tezimizin son tetkikinde maddî mânevî desteğini her dâim hissettiğim gerek bu süreçte gerekse her zaman varlıklarıyla hayatımda desteklerini gördüğüm âileme de sonsuz şükranlarımı sunmayı bir vazife bilirim.

Elife Sena YILMAZ

Adana / 2022

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	1
3. Kavramsal Çerçeve	3
3.1. Şerh Kavramı ile İlgili Genel Bilgiler	3

BÖLÜM I

İBN ALLÂN (ö. 1057/1648) VE DELÎLÜ'L-FÂLİHÎN

1.1. İbn Allân'ın Hayatı	6
1.1.1. İlmî Kişiliği	9
1.1.1.1. Hocaları	10
1.1.1.2. Talebeleri.....	11
1.1.1.3. Eserleri	11
1.2. Hadis İlmindeki Yeri ve Hadisçiliği	29
1.3. Nevevî'nin (ö. 676/1277) Hayatı	31
1.3.1. İlmî Kişiliği	32
1.3.1.1. Hocaları ve Talebeleri	33
1.3.1.2. Eserleri	34
1.4. Riyâzü's-sâlihîn	35
1.4.1. İslâm Coğrafyasındaki Önemi	36
1.4.2. Riyâzü's-sâlihîn Üzerine Yapılan Çalışmalardan Bazıları.....	37

BÖLÜM II

DELİLÜ'L-FÂLİHİN'İN KAYNAKLARI, MUHTEVÂ VE METODU

2.1. Delîlü'l-Fâlihîn Adlı Eserin Genel Özellikleri	40
2.1.1. Tanıtımı ve Yazılış Amacı.....	41
2.1.2. Yazma Nüshâları ve Baskıları	42
2.1.3. Delîlü'l-Fâlihîn Adlı Eserin Kaynakları	43
2.1.3.1. Lügât ve Nahiv Kaynakları	43
2.1.3.2. Tefsir Kaynakları.....	44
2.1.3.3. Tabakat-Terâcim, Zühd ve Ahlâk Kaynakları.....	46
2.1.3.4. Hadis Kaynakları.....	47
2.1.3.5. Şerh Kaynakları.....	51
2.1.3.6. Tarih ve Siyer Kaynakları	52
2.1.3.7. Akâid ve Fıkıh Kaynakları	54
2.1.3.8. Kaynakların Analizi	54
2.2. Şerhin Muhtevâsı ve Metodu	55
2.2.1. Eserin Mukaddimesi	55
2.2.2. Kitâb-Bâb Başlıklarını Şerh Metodu	56
2.2.3. Kitâb-Bâb Başlıklarını İrâb, Sarf ve Nahiv Açısından Tahlîli	57
2.2.4. Kitâb-Bâb Başlıklarını Mânâ Açısından Tahlili.....	58
2.2.5. Hadis Metinlerini Şerh Metodu	60
2.2.5.1. Hadis Metinlerindeki Kelimeleri Sarf, Nahiv ve İrâb Yönünden İzâh ve Tahlîl Etmesi	60
2.2.5.2. Hadis Metinlerindeki Kelimeleri Mânâ Yönünden İzâh ve Tahlîl Etmesi.....	62
2.2.5.3. Hadis Metninde Geçen Kelimelerin Zabtını Belirtmesi.....	63
2.2.6. Râvîleri Değerlendirme Usûlü	65
2.2.6.1. Râvîleri Tanıtması	66
2.2.6.2. Râvîlerin Cerh ve Tâdîli İle ilgili Açıklamalar Yapması	68
2.2.7. Hadislerin Metinleriyle ilgili Açıklamalar.....	69
2.2.8. Hadisin İhtiva Ettiği Mânâyı Açıklaması	70
2.2.8.1. Hadislerin Âyetlerle İzâhı	70

2.2.8.2. Hadislerin Hadisler ile İzâhı.....	72
2.2.8.3. Hadislerin Şiirler ile İzâhı	74
2.2.9. Diğer Hadislerdeki Ziyâdeyi Zikretmesi	75
2.2.10. Diğer Eserlerine Atıfta Bulunması	76
2.2.11. Hadis Üzerinde Ulemânın ve Fukahânın Görüşlerini Zikretmesi	76
2.2.12. Rivâyet Tarîklerine İşaret Etmesi	77
2.2.12.1. Farklı Rivâyetleri Zikretmesi	79
2.2.12.2. Hadisin Kaynağına İşaret Etmesi	81
2.2.13. Hadislerden Hüküm Çıkarması.....	84
2.2.13.1. Fıkhî Konularla İlgili Açıklama Yapması.....	85
2.2.13.2. Mezhep Görüşlerini Zikretmesi	86
2.2.13.3. Rivâyetlerle İlgili Kendi Görüşlerini İfade Etme Şekilleri	87
SONUÇ	89
KAYNAKÇA.....	93

KISALTMALAR

B. : Bin, ibn

DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

H.z. : Hazreti

İFAV. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

İSAM. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

Nşr. : Neşreden

Ö. : Ölüm tarihi

R.a. : Radıyallâhu anhu

ss. : Sayfa aralığı

s. : Sayfa

S.a.v: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem

Thk: Tahkik eden

Ts. : Tarihsiz

v. dğr. : Ve diğerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hadislerin/Sünnetin günümüze değin nakli büyük gayretler neticesinde ortaya çıkmıştır. Müslümanlar açısından çok büyük bir önem taşıyan bu kaynağın korunması, İslâm'ın tüm yönleriyle mâkul bir şekilde anlaşılması ile doğru orantılıdır. Peygamberimiz'in (s.a.v.) ebedî hayata irtihalinden sonra hadis/sünnetin günümüze kadar sağlıklı bir şekilde intikâli için sahâbe ve tâbiûn nesli çok büyük hassâsiyet ve fedakârlık göstermiştir. Âlimler cerh ve tâdil ilmi ile hadislerin sıhhatiyle ilgilenmişler, garîbu'l-hadis ilmi ile de kelimelerin daha anlaşılır hâle gelmeleri için uğraşmışlardır. Bu gösterilen çabalar neticesinde Resulullah'ın (s.a.v.) ilmî mirası bizlere kadar ulaşmıştır.

Peygamberimiz'in (s.a.v.) sözlerinin sıhhatli bir biçimde intikâli ne kadar mühimse, doğru bir şekilde anlaşılması da o kadar mühimdir. Bu sebeple hicrî dördüncü yüzyılda şerh çalışması başlamıştır. Hadislerin doğru anlaşılması için gereken bu hassâsiyet neticesinde, asırlardır ciddî telif çalışmalarına gidilmiş ve şerh çalışmaları yapılmıştır. Bu yazılan şerhler, hadislerin daha kolay anlaşılmasını sağlamakla birlikte hadislerin doğru anlaşılmasında başvurulacak ilk kaynaklar olmuştur.

Bu bağlamda *Riyâzü's-sâlihîn* üzerine yapılmış şerh çalışmalarından biri olan *Delîlü'l-Fâlihîn*'in şerh edebiyatındaki yeri; İbn Allân'ın yaşamı, kişiliği, eserleri, şerhte kullandığı kaynaklar ve bilhassa şerh metodu tezimizin ana konusunu teşkil edecektir.

Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Riyâzü's-sâlihîn* eseri üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhlerin en önemlilerinden biri, İbn Allân'ın kaleme aldığı *Delîlü'l-Fâlihîn li Turûki Riyâzi's-sâlihîn* adlı eseridir. Bu eserin şârihin yaşadığı dönem itibariyle araştırılması şerhleri tanıma açısından önemlidir.

2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

İbn Allân'ın *Delîlü'l-Fâlihîn* isimli eserinin şerh metodunu konu edinen bu çalışmada şu yöntemlere başvurulmuştur: İki bölümden müteşekkil olan bu çalışmanın birinci bölümünde; İbn Allân'ın hayatı ve eserlerinden sonra, Nevevî'nin hayatı ve *Riyâzü's-sâlihîn* ile ilgili mâlûmâtlar verilmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde, tezin asıl unsurunu oluşturan İbn Allân'ın şerh metodu incelenmiştir. Yazarın eserindeki şerh metodunu sahih bir biçimde ortaya çıkarabilmek için eserden örnekler tespit edilmiştir. Bunun yanısıra hadislerin örnek gösterilmesinde, yazarın kendi eseri (*Delîlü'l-Fâlihîn*) dikkate alınmıştır. Hadislerin kaynak olarak gösterilmesinde akademik araştırmalarda takip edilen yöntem benimsenmiştir. Çalışmada tahlil metodu esas alınmıştır. Bu sebeple İbn Allân'ın takip ettiği metod tahlil edilmiştir ve örneklerle açıklanmıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken İbn Allân ve Nevevî'nin hayatlarına, ilmî şahsiyetlerine ve eserlerine dair ulaşabildiğimiz terâcim ve tabâkât eserlerinden, ansiklopedi maddelerinden ve tahkikli neşirlerine yazılan mukaddimelerden yararlanılmıştır.

İbn Allân'ın *Delîlü'l-Fâlihîn* kitabının Dâr'ül-Feyhâ/Dâr'ül-Menhel Nâşirûn tarafından neşredilen, Dırâr Şâkir Yahyâ'nın tahkikini yaptığı beş ciltlik Arapça baskı tezimizde esas alınmıştır. Hadislerin tercümesinde, Mehmet Yaşar Kandemir, Râşit Küçük, İsmail Lütü Çakan'ın *Riyâzü's-sâlihîn*'i tercüme ve şerhini yaptığı *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri* adlı sekiz ciltlik eserden istifade edilmiştir.

İbn Allân'ın hayatı konusunda Muhibbî'nin (ö. 1111/1699) *Hulâsatü'l Eser fî (Terâcimi) A'yânî'l-Karnî'l-Hâdî 'Aşer*; Hayreddin ez-Ziriklî'nin (ö. 1396/1976) *el-A'lâm: Kâmusü Terâcim*; Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (ö. 1338/1920), *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*; İbn Allân'ın bir diğer eseri Ahmet Turan Arslan'ın tahkikini yaptığı *ez-Zehru ve'l-'Udde fî Şerhi'l-Bürde* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Delîlü'l-Fâlihîn'de bulunan hadisler için *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan başta; Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-sahih* 'leri, Ebu Dâvud (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce (ö. 273/887), Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen* 'leri olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned* adlı eserine başvurulmuştur.

Mustafa Yousef tarafından 2015 yılında Sakarya Üniversitesi Tefsir Anabilim Dalında *Muhammed İbn Allân'ın Ziyâus-Sebîl ilâ Meâni't-Tenzîl adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tahlili (Meryem Suresi'nden Mü'minun Suresi'nin Sonuna Kadar)* (Yayımlanmamış doktora tezi) isminde bir doktora tezi hazırlanmıştır. Tezin giriş bölümünde Muhammed b. Allân'ın hayatı, eserleri detaylı bir şekilde ele alınmış; hangi

kaynağa başvurulması gerektiği konusunda fikir edinmemizi sağlamıştır. Bu tez de çalışmamız esnasında gözden geçirilmiştir.

3. Kavramsal Çerçeve

3.1. Şerh Kavramı ile İlgili Genel Bilgiler

Şerh lugât olarak; eti kesmek, bir şeyi genişletip yaymak, kapalı olan sözü beyân edip anlaşılır hâle getirmek gibi anlamlar taşımaktadır.¹ Kur’ân-ı Kerim’de de genişletmek anlamında şerh kelimesi, “göğsü genişletmek” mânâsındadır.² Örneğin: “Biz senin (mutluluğun) için göğsünü açıp genişletmedik mi?” âyetinde bu anlama gelmektedir.³ Aynı mânâda farklı hadislerde de geçmektedir.⁴ Örneğin bir hadiste şerh kelimesi bu anlama gelmektedir: “Zeyd b. Sâbit’in (r.a.) şöyle söylediği zikredilmektedir: “Ömer (r.a.) bu iş üzerinde o kadar durdu ki, bana söyleye söyleye neticede Allah kalbime bu işi yatırdı (ben de onun görüşünü benimsedim).”⁵ Şerh hadis terimi olarak ise: “Bir hadisin veya bir hadis kitabında yer alan rivayetlerin kelime ve kavramlarını açıklamak, anlaşılması zor yerlerini izah etmek, i’rabını belirtmek, hadisten çıkan hükümlere yer vermektir.” gibi anlamlara sahiptir.⁶ Başka bir kaynakta hadis şerhihinin tanımı şöyle geçmektedir: “Hadisin isnadındaki ve metnindeki mânâ ve faydaların açıklanmasıdır.”⁷

Hadisler doğru anlaşılabilmek için bir şerhe ihtiyaç duyar. Hadisi şerhe başvurmadan okumak o mevzûda yeterli bilgi birikimi olmayan insanların yanlış anlamalarına sebep olabilir; hatta insanları yanlış uygulamalara dahi sevk edebilir. Bundan dolayı şerh, hadisler ve hadislerin doğru anlaşılabilmesi için bir zorunluluktur.⁸ Anlaşılmasında güçlük bulunan kimi ifadeler, sözcükler ve cümleler sorular yardımıyla anlaşılmaya çalışılması mümkün olabilir. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bazı sözlerini anlayamayan sahabîlerin soru sorması ve akabinde Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.) verdiği

¹İbrâhim Mustafa v.dğr., *el-Mu‘cemü’l-Vasît*, Mektebetü’ş-Şerefüd’Düveliyye-Mecmau’l-lugati’l-Arabiyye, 4. Baskı, Kahire 2008, s. 477.

² en-Nahl 16/106, ez-Zümer 39/22, el- İnşirâh 94/1, el- En’âm 6/125, Tâhâ 20/ 25.

³ el-İnşirâh 94/1.

⁴ Buhârî, Tefsir, 9/20; Ahkâm 37; Tirmizî, Tefsir, 9/18; Ahmed b.Hanbel, I, 13; V, 189.

⁵ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, “Fedâilu’l-Kur’ân, 3 (8)”, *el-Câmiu’s-sahîh*, Thk. Mahmud Nassâr, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 2015, s. 943.

⁶ Efendioğlu, Mehmet, “Şerh (Hadis)”, *DİA.*, XXXVIII, s. 559, s.s. 559-60, İstanbul 2010.

⁷ Hatemle, Thamer - Özdemir, Veysel, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, Hikmet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2019, s. 345.

⁸ Çakan, İsmail Lütü, *Hadis Usûlü*, İFAV. yay., 40. Baskı, İstanbul 2016, s. 173.

cevaplar ilk şerh örnekleridir.⁹ Binâenaleyh hadislerin ilk şârihi bizzat Peygamberimiz'dir (s.a.v).

Zişan Türcan, şerhin tarihçesi ile ilgili şu tespitlere ulaşmıştır: “Şerh, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn döneminde bilhassa hadislerin tedvîni sırasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde birbirini tamamlayan ve açıklayan hadisler toplanmıştır. Bir hadisi farklı senedlerle birleştirmek, hadislerin doğru anlaşılmasını sağlamak için kelime ve terimlerle ilgili gramer bilgilerini zikredebilecek çalışmalar, bu dönemin yoğun bir şerh faaliyeti içerisinde olduğunu göstermektedir. “İlk hadis şerhleri III. (IX.) yüzyıldan itibaren kaleme alınmaya başlanmış olsa da hadis sahasının diğer bilgi alanları arasında şerh literatürünün bir tanımının yapılp zikredilmesi çok daha sonraları olmuştur.¹⁰Taşköprüzâde (ö. 968/1561) ilimler üzerine yazdığı Miftâhu's-Saâde adlı eserinde şerhi hadis ilimleri arasında saymakta ve şu şekilde tanımlamaktadır: "Rasûlullah'ın (s.a.v) hadislerdeki muradını, Arap dilinin kaideleri ve şeriatin usulleri bakımından takat ölçüsünde araştıran ilimdir.”¹¹ Şerhin bir ilim dalı olarak mütalâa edilmesinde Kannûcî de (ö. 1307/1890) onu takip etmiştir.¹² Şerh yazılmış pek çok hadis kitabınının olmasının yanında, hadis şerhleri denildiğinde akla ilk gelecek eserler *el-Muvattâ'* ve *Kütüb-i Sitte*'nin üzerine yapılan şerh çalışmalarıdır. Hattâbî'nin (ö. 388/998) Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *es-Sünen* adlı eseri üzerine yazdığı *Me'âlimü's-Sünen* şerh edilen ilk hadis kitabıdır.¹³

Hadislerin yazıldığı şerh üslupları şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Kâle, ekûlü ifadeleriyle yazılmış şerhler: Bu şekilde kaleme alınmış şerhlerde metin bazen tamamen; bazen de şerh içerisinde veriliyor diye kısmen yazılır.
2. Kavlühû ifadeleriyle yazılmış şerhler: Metin tamamen verilmez; yalnızca şerh olunan kısımlar verilir.
3. Mecz usûlüyle yazılmış (Memzûc) şerhler: Metin ile şerh birbirine karışıktır. Metnin üstüne çekilen bir çizgi ile metin ve şerh birbirinden ayrılır.¹⁴

⁹ Müslim, İmân, 147; Efendioğlu, “Şerh (Hadis)”, s. 559.

¹⁰ Türcan, Zişan, *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği, Doğuşumu, Gelişimi ve Dönüşümü*, TDV. yayınları, 1. Baskı, Ankara 2011, s. 278.

¹¹ Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtı'l-Ulûm*, 1.basım, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut 1985, II, 341.

¹² Kannûcî, Muhammed Sıddık Hân b. Hasen, *Ebcedu'l-Ulûm*, Thk. Abdulcebbâr Zekâr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1978, II, 336; Türcan, *Hadis Şerh Geleneği*, s. 270.

¹³ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 173.

¹⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1941-43, I, 37.

Hadislerin yazıldığı şerh türlerini ise Zîşan Türcan *Hadis Şerh Geleneği* adlı eserinde şu şekilde sınıflandırmıştır: Fıkhî şerhler, isnad ve rical değerlendirme ağırlıklı şerhler, tasavvufî şerhler ve zengin içerikli şerhler.

Hadis şerhlerinin genel özellikleri kısaca şu şekilde açıklanabilir: ¹⁵

1. Hadislerin Kur'ân'dan hangi âyetlerle konu ilişkisi olduğuna işaret etmek,
2. Eğer varsa sebep-i vürûdu hakkında bilgi vermek,
3. Şerh yaparken güncellikten kopmamaya çalışmak,
4. Hadiste eğer illet bulunuyorsa bu illeti açıklamak,
5. İsnad ve metinlerde müphem ve mühmel ifadeleri açıklamak,
6. Hadis tahrîcine dair bilgi vermek,
7. Seneddeki râvileri ve metindeki kişileri tanıtmak,
8. Gerekli görülen yerlerde islam tarihine ve sîrete dair bilgiler vermek,
9. İntisap ettiği mezhebin görüşlerini ön plana çıkarmak,
10. Şerh edilen hadislerin sıhhat derecelerini belirtmek,
11. Rivâyet farklarına işaret etmek,
12. Diğer âlimler ve mezhep imamlarının o konudaki görüşlerine yer vermek.

¹⁵ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 173 -174; Hatemleh - Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 347.

BÖLÜM I

İBN ALLÂN (ö. 1057/1648) VE DELÎLÜ'L-FÂLİHÎN

1.1. İbn Allân'ın Hayatı

Muhammed b. Allân, 996/1588-1057/1648 yılları arasında Mekke'de yaşamış bir âlimdir. Onun yaşadığı dönemde Mekke beldesi, bünyesinde gerek siyasî açıdan gerekse ilmî açıdan muhtelif özellikler barındırmaktadır.¹⁶

Siyasî Hayat

Osmanlı Devleti'nin dokuzuncu padişahı Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) Mısır'ı fethettikten sonra (Zilhicce 922/Ocak 1517'de Ridâniye Seferi ile) Mekke'nin yönetimi Osmanlı'ya intikal etti.

Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile Sultan Selim, kendisini tebrik için gelen heyetleri kabul etti. Mekke emîri Şerîf Berekât b. Muhammed el-Hasanî'nin (ö. 1473/1525) gönderdiği heyet bunların en önemlisiydi. Heyette 13 yaşındaki oğlu Şerîf Ebû Nümeý (ö. 992/1584) de bulunuyordu. Mekke ve çevresinin zaptı için asker sevketmeyi düşünen Sultan Selim, Ebû Nümeý'in babası Şerîf Berekât'tan kendisine itaatini bildirmesi ve Kâbe'nin anahtarlarını teslim etmesi üzerine vazgeçti. Babasına verilen Mekke emirliği ve bazı hediyelerle Mekke'ye döndü.¹⁷ Ebû Nümeý Mekke'ye dönünce babası Şerîf Berekât, I. Selim'in kendisine gönderdiği hil'ati giyip adına hutbe okuttu ve Yavuz'u "Hâdimu'l-Harameyn" sıfatı ile andı. Bundan dolayı artık Mekke'de Osmanlı hâkimiyeti fiilen başlamış oldu.¹⁸

İbn Allân'ın yaşadığı dönemde şu Osmanlı sultanları yönetimde bulunmuştur: "III. Murâd (983-1003/1575-1595), III. Mehmed (1003-12/1595-1603), I. Ahmed (1012-1026/1603-1617), I. Mustafa (1026-27/1617-1618) ve (1031-1031/1622-23), Genç Osman

¹⁶ Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Mekke (Osmanlı Dönemi)", *DİA.*, XXVIII, s. 563, s.s. 563-72, Ankara 2003.

¹⁷ Yavuz, Hulusi, "XVI. Asırda Osmanlı-Hicaz Münasebetleri Hakkında Notlar", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 4/38, s. 69, ss. 66-80, İstanbul 1979; Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, *Abbasilerden Osmanlılara Mekke-Medine Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 158-161.

¹⁸ Nehrevâlî, Kutbeddin, *el-Berku'l-Yemânî fî Fethi'l-'Osmânî*, Nşr. Hamed el-Câsir, Riyad 1387/1967, ss. 24-27; Emecen, M. Feridun, "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebû Numeý", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı, 14, s. 89, ss. 88-120, İstanbul 1988-94.

olarak bilinen II. Osman (1027-1031/1618-1623), IV. Murâd (1031-1049/1623-1640), İbrahim (1049-1058/1640-1648).”¹⁹

Mekke’de Osmanlı hâkimiyeti’nin başlaması ile birlikte Kâbe’nin himaye edilmesi; imar faaliyetlerini de birlikte getirmişti. “Osmanlı padişahları tarafından IV. Murad zamanında Mekke o güne kadar görülmemiş şiddette bir fırtına ve sel baskınına mâruz kaldı (19 Şâban 1039/3 Nisan 1630); sular Mescid-i Harâm’a girerek Kâbe duvarlarının yarısına kadar çıktı ve ertesi gün akşama doğru kuzeybatı duvarı tamamen, kuzeydoğu duvarı kapıya kadar, güneybatı duvarının da altıda bir kadarı yıkıldı.”²⁰ Kâbe, târih boyunca 11 defâ yıkılıp yapılmış ve şimdiki hâliyle Sultan IV. Murat (ö. 1049/1640) tarafından tamir edilmiş; günümüze kadar da hiç değişmeden gelmiştir.²¹ Kâbe’nin onarımı ve imârında İbn Allân da bizzat sırtında taş ve çimento taşıyarak çalışmıştır.²² Onun Kâbe imârı ve tarihi ile ilgili kaleme aldığı birçok eserinin mevcut olduğu tarafımızca tespit edilmiştir.

İlmî Hayat

Mekke ve Medine’de (Harameyn bölgesi) Osmanlı’dan önce hâkimiyet kuran devletlerde ulemâ için nasıl bir ilim merkezi konumunda ise Osmanlı Devleti zamanında da bu böyle devam etmiştir. Osmanlıların miras aldıkları medreselerin yanında yeni medreseler de inşa edilmiştir. Bu medreselerden biri olan Hanefî Medresesi’nde tefsir, hadis, usûl gibi dini ilimlerin yanında tıp gibi müspet ilimler de okutulmuştur. Bu da Osmanlı’nın ilim ve kültüre verdiği önemi ortaya koymuştur. Mekke’de bilinen en eski medrese plânı Kanûnî’nin (ö. 974/1566) emriyle Mimar Sinan (ö. 996/1588) tarafından 972’de (1464/1465) yılında yapılmıştır. Şehid Mehmet Paşa, Davud Paşa, Hasekiye, Sinan Paşa gibi medreseleri de önemli medreseler arasında sayabiliriz.²³

¹⁹ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-'Udde fi Şerhi'l-Bürde*, Thk: Ahmet Turan Arslan, İFAV, İstanbul 1999, s. 29-30; Armağan, Mustafa, *Osmanlı’nın Mahrem Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.s. 87, 95, 99, 105, 107, 111, 119.

²⁰ Ünal, Sadettin, “Kâbe”, *DİA*, 2001, XXIV, s. 17, ss. 14-21.

²¹ Şimşek, Mahmut Sami, “Padişahlar Kâbe’nin Hâdimiydiler” *Yeni Şafak*, 05 Haziran 2011; Duman, Murat, “Osmanlılar Devri’nde Kâbe’nin Yeniden İnşası”, *geyvemedya*; Kaya, Murat, “Kâbe’yi Tamir Ettiren Sultan”, *Mescid-i Haram’dan 111 Hatıra*, Erkam Yayınları, İstanbul 2017.

²² İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, ss. 21, 22, 25.

²³ Küçüktaşçı, “Mekke (Osmanlı Dönemi)”, s. 568.

Doğumu, İsmi ve Nisbesi

Muhammed b. Allân es-Sıddıkî hicrî takvime göre 996 yılında Safer ayının 20'sinde, miladî olarak ise 20 Ocak 1588'de Cuma günü Mekke'de doğmuştur.²⁴ Tam adı Muhammed Ali b. Muhammed b. Allân b. İbrâhim b. Muhammed b. Allân b. Abdülmelik b. Ali el-Bekrî es-Sıddıkî el-Ulvî'dir.²⁵ Asıl ismi bazı kaynaklarda Muhammed b. Ali olarak zikredilse de bu karmaşıklığa netlik kazandırılarak asıl isminin Muhammed Ali olduğu ifade edilmektedir.²⁶

İbn Allân'a kaynaklarda el-Bekrî es-Sıddıkî nisbelerinin atıfta bulunulması onun Hz. Ebû Bekir'in soyundan gelmesine işaret etmektedir.²⁷ Nitekim İbn Allân'ın nesebi baba tarafından Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) (ö. 13/634); anne tarafından ise Efendimiz'in (s.a.v.) torunu Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'in (ö. 49/669) kabilesine intisap etmektedir.²⁸ Soyu, amcası Şihabuddin Ahmet b. İbrahim b. Muhammed Allân (ö.1033/1643) tarafından da açıklanmıştır.²⁹ İbn Allân, İslâmî ilimlerle uğraşan ve bu ilimlere değer veren birçok âlim yetiştiren Mekke'nin köklü ve seçkin bir ailesinde dünyaya gelmiş olduğu için de pek çok kez el-Mekkî nisbesiyle zikredilmiştir.³⁰ Muhibbî *Hulâsat'ül-Eser* adlı eserinde İbn Allân'ın dördüncü dedesi Abdülmelik b. Ali'yi VIII. (XIV.) asrın müceddidi kabul etmektedir.³¹ Müellifimizin nesep silsilesinde var olan "Mübarekşah" gibi Arapça olmayan isimler, onun ailesinin Arap Yarımadası dışına göç edip tekrar Mekke'ye döndüğünü göstermektedir. İbn Allân'ın dedelerinden biri olan Ebu'l-Vakt Abdülmelik b. Ali'nin Tebriz, Kazvin ve Şiraz gibi şehirlere nispet edilmesi de bu hususu güçlendirmektedir.³²

İbn Allân'nın nesep zinciri, Muhibbî'nin *Hulâsat'ül-Eser* adlı eserinde şu şekilde geçmektedir: "Muhammed Ali b. Muhammed b. Allân b. İbrâhim b. Muhammed Allân b.

²⁴ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn li Turûki Riyâzi's-Sâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), Thk. Dırâr Şakir Yahya, Dâr'ül-Feyhâ/Dâr'ül-Menhel Nâşirûn, Beyrut 2019, I, 20.

²⁵ Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabîyye*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XV, Beyrut, ts., XI, 54-55; *İbn Allân'a ait el-Fütuhâtü'r-Rabbâniyye Ale'l-Ezkâri'n-Neveviyye* adlı eserde muhakkik Abdü'l-Mun'im Halil İbrahim onun tam adını şöyle zikretmiştir: "Muhammed Ali b. Muhammed b. Allân b. İbrâhim b. Muhammed el-Bekrî es-Sıddıkî eş-Şâfî el-Eş'arî'dir." İbn Allân, Muhammed Ali, *el-Fütuhâtü'r-Rabbâniyye Ale'l-Ezkâri'n-Neveviyye*, (Muhakkikin Önsözü), Thk. Abdü'l-Mun'im Halil İbrahim, Dâr'ul Kütübi'l İlmiyye, Beyrût 2004, I, 6.

²⁶ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-'Udde fi Şerhi'l-Bürde*, s. 39-40.

²⁷ Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, XI, 54-55.

²⁸ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 20.

²⁹ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-'Udde fi Şerhi'l-Bürde*, s.40.

³⁰ es-Sakkâr, Sâmî "İbn Allân", *DİA.*, XIX, s. 307, ss. 307-308, İstanbul 1999; İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-'Udde fi Şerhi'l-Bürde*, s.42.

³¹ Muhibbî, Muhammed Emîn İbn Fadlillah İbn Muhibbillah ed-Dımaşkî (1111/1699), *Hulasâtü'l- Eser fi Âyâni'l Karni'l Hâdi Aşer*, Daru Sadır 1. Basım, Beyrut ts. IV, 184-185.

³² İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-'Udde fi Şerhi'l-Bürde*, s. 41.

Abdûlmelik b. Ali b. Ali b. Mübârekşah (el-Bekir es-Sıddîk Ulvî-Hasan eş-Şâfi'nin kabilesi) b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ebî Muhammed b. Tâhir b. Harun b. Allân b. Hasan b. Afif Yunus b. Yusuf b. İshak b. İmran b. Zeyd b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk (r.a.).”³³

1.1.1. İlmî Kişiliği

İbn Allân'ın küçük yaşta ilimle tanışması ulemâ bir çevrede yetişmesinin sonuçlarından birisidir. Hayatının büyük bir kısmını amcası Ahmed b. İbrâhim b. Allân'ın yanında tasavvufî eğitim görerek geçirmiştir. Aynı zamanda onun gözetimi altında Kur'ân'ı hıfzetmiş ve ondan tasavvuf eğitiminin yanı sıra kırâat ilmi okumuş; fıkıh ve hadis gibi ilimleri de tahsîl etmiştir. Kur'ân'ı Kerim'i ezberledikten sonra birçok ilim dalına ait çeşitli metinler de ezberlemiştir.³⁴

İtikatta Eş'ariyye; amelde ise Şâfiî mezhebine intisap eden İbn Allân, Mekke-i Mükerreme'de asrının tasavvuf imamlarından ve Nakşibendî tarikatının şeyhlerinden kabul edilmiştir. İbn Allân, sayısı elliye ulaşan Mekkeli âlimlerden ilim tahsil etmiştir. İslâm dünyasının farklı bölgelerinden Mekke'ye gelen âlimlerin ders halkalarına katılmış ve birçoğunun icâzetini almıştır.³⁵ Müellif on sekiz yaşında ilmî eğitimini tamamladıktan sonra; artık kendisi ilim tadrîs etmeye başlamış ve yirmi dört yaşlarında fetva makâmına ulaşmıştır.³⁶ Kâbe revaklarında dersler vermesiyle insanlar arasında ünü gitgide yayılmıştır.³⁷ İbn Allân, Kendi zamanının Mekke'deki önemli tarihçilerindendir. O, Mekke, Mescid-i Harâm gibi mevzûlara yönelmesiyle dikkat çekmiştir. Özellikle 1039 yılı Şaban ayında Kâbe'nin sel felaketi sebebiyle hasar görmesi üzerine çok ehemmiyet göstermiştir.³⁸

³³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 84; İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-'Udde fi Şerhi'l-Bürde*, s. 40-41; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l- 'Ârifîn Esmâ'ü'l- Mü'ellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, adlı eserinde nesep zincirini şu şekilde zikretmiştir: “Muhammed Ali b. Muhammed b. Allân b. İbrâhim b. Muhammed Allân b. Abdûlmelik b. Ali b. Ali b. Mübârekşah el-Bekir es-Sıddîki el Mekki eş-Şafi.”, Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l- 'Ârifîn Esmâ'ü'l- Mü'ellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Nşr. İbnülemin Mahmud Kemal-Avni Aktuç, İstanbul 1951-55 → Tahran 1387/1967, II, 283-284.

³⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 184-185.

³⁵ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 21.

³⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 184-185.

³⁷ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 21; es-Sakkâr, “İbn Allân”, 307.

³⁸ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 23.

1.1.1.1. Hocaları

Genç yaşlarında ilim tadrîs etme yeterliliğine ulaşan ve fetvâ verme salâhiyetini de elde eden İbn Allân, çok sayıda âlimden çeşitli ilimleri tahsil etmiştir. Ayrıca o, birçok âlime de kaynak olmuştur.³⁹

Hadis

İbn Allân'ın hadis hocaları arasında yine ilmî gelişmesinde büyük katkısı olan amcası Ahmed b. İbrâhim (ö. 1033/1643) ile Muhammed b. Muhammed Cârullâh b. Fehd el-Hâşimî (ö. 954/1547) ve es-Seyyid Ömer b. Abdürrahim el-Basrî (ö. 1037/1627), Abdülmelik el-İsâmî (ö. 1037/1627) gibi âlimler yer almaktadır. Allâme el-Hasan el-Bûrînî ed-Dimeşkî (ö. 1024/1615), Celâleddin Abdurrahman b. Muhammed eş-Şerbînî el-Osmanî eş-Şâfî (ö. 1024/1615), Mısır Muhaddisi Muhammed Hicâzî eş-Şa'râvî el-Vâ'iz (ö. 1035/1625) ve çağının şeylerinden Hanefî müftüsü Abdullah en-Nahrâvî (ö. 1026/1617) gibi diğer beldelerden Mekke'ye gelen bu âlimlerden İbn Allân 1020 yılında, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i ve *Sünen* kitaplarını icâzet yoluyla rivâyet etmiştir.⁴⁰

Arap Dili ve Belağatı

İbn Allân, Abdürrahim b. Hassân'dan (ö. 1024/1615), Ezherî'nin (ö. 905/1499) *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*, *Şerhu'l-Kavâ'id* adlı eserleriyle; Suyûtî'nin *Şerhu Elfiyeti İbn Mâlik* adlı eserini okumuştur. Ayrıca Abdülmelik el-İsâmî'den de (ö. 1037/1627) İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) nahiv alanında yazılmış *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* ve yine aynı müellifin *Şerhu Şüzûr* adlı eserlerini okumuştur. Ayrıca ondan âruz ilmini, nahiv, meânî, beyân ve kırâat ilimlerini almıştır.⁴¹

Kırâat, Fıkıh ve Tasavvuf

İbn Allân hocaları es-Seyyid Ömer b. Abdürrahim el-Basrî ve Abdülmelik el-İsâmî ve amcası Ahmed b. İbrâhim ile Muhammed b. Muhammed Cârullâh b. Fehd el-Hâşimî'den kırâat, fıkıh ve tasavvuf ilimlerini öğrenmiştir.⁴²

³⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 185.

⁴⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 185.

⁴¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 185.

⁴² Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 185.

1.1.1.2. Talebeleri

İbn Allân'ın yaşadığı dönemdeki kendini geliştirmiş birçok kişi onun ilminden istifade imkânı bulmuştur.⁴³ Talebeleri arasında şu isimler öne çıkmıştır: Mekkeli tarihçi Ahmet b. Muhammed en-Nihlî el-Mekkî (ö. 1130/1718), Fazl b. Abdullah et-Taberî (ö. 1084/1673), Mühennâ b. Avaz Bâmezrû (ö. 1069/1658), Ahmed el-Esedî (ö. 1066/1656), İbrahim b. Hüseyin Biri (ö. 1099/1688), gibi talebelerinin yanı sıra İbn Allân şu talebelerine de genel icazet vermiştir: Abdurrahman el-Hıyârî (ö. 1056/1646), Ebu'l Mevâhib Muhammed b. Takıyyüddîn Abdalbâki b. Abdulkâdir el-Hanbelî el-Ba'î ed-Dimeşkî (ö. 112/1714) Muhammed Hasan b. Ali el-Uceymî (ö. 1113/1702).⁴⁴

1.1.1.3. Eserleri

İbn Allân araştırmayı seven ve çok eser kaleme alan velûd bir âlimdi. Kaynaklarda İbn Allân'ın muhaddis ve müfessir olduğu zikredilse de⁴⁵ onun akâid, tefsir, hadis, nahiv, belâgat, kırâat, tasavvuf, tarih, fıkıh ve mantık gibi alanlardaki ilmî yetkinliği çeşitli sahalarda pek çok eser telif etmesine yardımcı olmuştur.⁴⁶ Kaynaklarda İbn Allân'a ait olduğunu tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

Akâid

1. *Bedî'u(Bedâ'i'u)'l-Me'ânî fî Şerhi 'Akideti (Kasîdeti)'ş-Şeybânî.*⁴⁷ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, (2619 numara) ile Bağdat Hazâinu'l-Evkaf'ta 4811/2 numara altında el yazma nüshaları mevcuttur.⁴⁸

2. *Fethu'l-Vâhid Vahde fî Hükmi'l-Ka'îl li'l-Vücûdi bi'l-Vihde.* Bu eserin de bir nüshası Cakarta (Endonezya) Milli Kütüphanesi'nde CXIX numara ile kayıtlıdır.⁴⁹

3. *Gavsü'l-Bihârî'z-Zâhire.* Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *ed'-Dürretü'l-Fâhire* adlı eserinin şerhidir. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de, (209 varak olarak) 172 no altında, Tasavvuf Halim

⁴³ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 51.

⁴⁴ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 51.

⁴⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, XI, 54-55.

⁴⁶ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 23.

⁴⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 185; Munes, Hüseyin, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, 1. Basım, Dâr'ül-Maarif, Kahire 1986, s. 316.

⁴⁸ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Karabulut, Ali Rıza, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtü'l-Mevcûde fî Mektebâtü İstanbul ve Anadolu*, Akabe Kitabevi, Kayseri 2005, III, 1471-1472.

⁴⁹ Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 316; es-Sakkâr, "İbn Allân", s. 307.

kısımında; 569 numara ile İstanbul Süleymaniye/ Kılıç Ali Kütüphanesi'nde; diğer bir nüshası da el-Mektebetü'l-Ezheriyye (303) 2135 numara altında nüshaları mevcuttur.⁵⁰

4. *el-'İkdü's-Semîn fî Nazmi Ummi'l-Berâhîn.*⁵¹ es-Senûsî'nin (ö. 895/1490) *Ummi'l-Berâhîn* adlı eseri üzerine yazdığı manzum bir eserdir.

5. *Şerhu Ummi'l-Berâhîn.*⁵² İbn Allân es-Senûsî'nin *Ummi'l-Berâhîn (Akâidü's-Senûsî)* adlı bu eserini şerh etmiştir.

6. *el-Ikdu'l-ve fî Nazmi 'Akîdeti'n-Neseî.*⁵³ Neseî'nin (ö. 710/1310) *Akâidü'n-Neseî* adlı eserine dair yazdığı manzum bir eserdir.⁵⁴

7. *el-'İkdü'l-Ferîd fî Tahkiki't-Tevhîd.*⁵⁵ Eserin bir nüshası DCLI numara ile Cakarta Millî Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.⁵⁶

Tefsir

1. *Zıyâ'ü's-Sebûl İlâ Me'âni't-Tenzîl.*⁵⁷ Süleymaniye Kütüphanesi'nde Yazma Bağışlar Bölümü, 1875 numara altında iki cilt olarak el yazma nüshası bulunmaktadır.⁵⁸

2. *Ref'u'l-İltibâs bi Beyâni İştirâki Me'âni'l-Fâtihati ve Sûreti'n-Nâs.*⁵⁹ Nûruosmaniye Kütüphanesi'nde 2430 numara ile 226-232 varaklar arasında yer alan nüshaları mevcuttur.⁶⁰

3. *Ref'u'l-İştibâh fî İ'râbi Kavlihî te'âlâ (Neml, 65).* Bu eser en-Neml Suresi'nin 65. âyetinin irâbıyla ilgili bir eserdir. Bir nüshası Medine'deki Mektebetü'l-Mahmûdiyye'de 100 numara ile kayıtlı bir şekilde bulunmaktadır.⁶¹

⁵⁰ Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, 3.Basım, el-Mecme'u's-Sekafî, Abu Dabi 2004, II, 894-895.

⁵¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 186.

⁵² Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 186; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediiyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284.

⁵³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 186

⁵⁴ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 1196.

⁵⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, s.186.

⁵⁶ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307.

⁵⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, XI, 55; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediiyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284. Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, III, 1740.

⁵⁸ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, II, 1471-1472.

⁵⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 186; es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediiyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284, Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472.

⁶⁰ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472.

⁶¹ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307.

4. Muvâfakâtü Cem‘ min Ashâbihî li-Âyât Kur‘âniyye ve Âsâri’n-Nebeviyye (İthâfû’s-Sikât fi’l-Muvâfakât). Ashaptan birinin görüşünün Kur‘ân’a ve sünnete uygun olduğu durumları ele aldığı bir eseridir. Manzum haldedir, şerhi de bulunmaktadır.⁶²

5. el-Minne fî Beyâni ba‘zı Muvâfakati’l-Kitâb ve’s-Sünne. Muvâfakâtü Cem‘ min Ashâbihî li-Âyât Kur‘âniyye ve Âsâri’n-Nebeviyye adlı manzum eserine kendisinin kaleme aldığı şerhtir. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Koleksiyonu’nda 86 numara ile kayıtlı nüshası bulunmaktadır.⁶³

Hadîs

1. Delîlü’l-Fâlihîn li Turûki Riyâzi’s-Sâlihîn.⁶⁴ Bu eserle ilgili geniş bir bilgi daha sonra verilecektir.

2. el-Fütuhâtü’r-Rabbâniyye ale’l-Ezkâri’n-Neveviyye.⁶⁵ Nevevi’nin *el-Ezkâr* adlı eserinin yedi cilt hacmindeki şerhidir. 1323, 1348, 1351, 1933 yıllarında Kâhire’de; 1331’de Malta’da; 1375/1955 yılında ise İstanbul’da tabedilmiştir.⁶⁶ Hindistan/Rampur, nr. 1243 ile el-Mektebetü’l-Ezheriyye’de (ciltli olarak, nr. 2944); Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye’de 53 numaralar altında kayıtlı nüshaları mevcuttur. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi bölümünde 395 numara ile kayıtlıdır. Ahmet Sâlis Medine bölümünde, 404 numara altında 445 varak olarak; 445 numara altında hicrî 1129 istinsah tarihi ile 448 varak olarak kayıtlıdır.⁶⁷

3. el-Vechü’s-Sâbih fî Hatmi’l-Câmî’s-sahîh.⁶⁸ Buhârî’nin (ö. 256/870) *el-Câmî’u’s-sahîh*’inin son hadisinin şerhinden ibarettir. Nûruosmaniye Kütüphanesi’nde 2431 numara ile 243-248 varaklar arasında yer alan nüshaları mevcuttur.⁶⁹

4. Kavlü’l-Hak ve’n-Naklü’s-Sârih bi-Cevâzi en Yüderrise fî Cevfi’l-Ka’be el-Hadîse’s-Sahîh. Kâbe’nin yanında Buhârî’nin *el-Câmî’u’s-sahîh*’ini okutması sebebiyle müellife

⁶² Munes, *et-Târîh ve’l-Muerrihûn*, s. 317.

⁶³ es-Sakkâr, “İbn Allân”, 308.

⁶⁴ Ziriklî, Hayreddin, *el-A‘lâm: Kâmûsü Terâcim*, Nşr. Züheyr Fethullah, I-VIII, Beyrut 1984, VI, 187; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-‘Ârifîn*, II, 283-284.

⁶⁵ Ziriklî, *el-A‘lâm*, VI, 187; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-‘Ârifîn*, II, 283-284.

⁶⁶ es-Sakkâr “İbn Allân”, 307.

⁶⁷ Habeşî, *Câmî’u’s-Şurûh ve’l-Havâşî*, I, 112.

⁶⁸ Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, IV, 186.

⁶⁹ es-Sakkâr, “İbn Allân”, 307.

yöneltilen tenkitlere verilen cevaplardan ibarettir. Medine’de el-Mektebetü’l-Mahmûdiyye; Mecmû bölümü’nde 1645 numara ile kayıtlı bir nüshası mevcuttur.⁷⁰

5. *Kurratu’l-Ayn fî Hadîsi “İstemi’û min Hâza’l-Fekad Hüdime Merreteyn.* Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi’nde 364/4 numara altında 88-91 varaklar arasında kayıtlı nüshası mevcuttur.⁷¹

6. *en-Nebe’ü’l-’Azîm fî Ahlâki’n-Nebîyyi’l-Kerîm.*⁷² Mekke-i Mükerrreme, Mescid-i Haram Kütüphanesi’nde 1205 numara ile kayıtlı nüshası mevcuttur.⁷³

7. *Vad’u’l-Kürsî li’l-Hadîsi’l-Kudsî.* İbn Allân’ın iki binden fazla kudsî hadîsi derlediği bir eseridir.⁷⁴

8. *Müellefûn fî Ricâli’l-Erbâin en-Neveviyye.*⁷⁵ Nevevî’ye (ö. 676/1277) ait *el-Erba’üne’n-Neveviyye*’sine dair yazdığı bir eseridir. *el-Muîn alâ Ma’rifeti’r-Ricâli’l-Mezkûrîn fî Kitabi’l-Erbâin li’n-Nevevi* adıyla da bilinmektedir.⁷⁶

9. *el-İbtihâc fî Hatmi’l-Minhâc.* İbn Allân’ın Nevevî’ye ait *el-Minhâc li Şerhi Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc* adlı eserindeki müellifin ta’liklerine dair yazdığı bir eseridir.⁷⁷

10. *en-Nehcu’l-Ekmele fî Hadîsi Mâi Zemzem.*⁷⁸ İbn Allân’ın zemzem suyu ile ilgili hadisler üzerine telif ettiği bir eseridir.

11. *Hâşiyetü âlâ-Kitâbü Tuhfeti’l-Eşrâf fî Marifeti’l-Etrâf li’l-İmâmi’l Mizzî.*⁷⁹

12. *Ahlâku’l-Buhârî.*⁸⁰

13. *Tercümetü’l-Buhârî.* Bir nüshası Dârü’l-Kütübî’z-Zâhiriyye’de 8995 numara ile 11 varak olarak 1206 tarihli nüshası bulunmaktadır.⁸¹ *Ahlâku’l-Buhârî* adıyla Dârü’l-

⁷⁰ es-Sakkâr, “İbn Allân”, 307.

⁷¹ es-Sakkâr, “İbn Allân”, 308; Karabulut, *Mu’cemu’l-Mahtûtâtî’l-Mevcûde*, III, 1471-1472.

⁷² İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, (Muhakkinin Önsözü) I, 23.

⁷³ es-Sakkâr, “İbn Allân”, 308; Munes, *et-Târih ve’l-Muerrihûn*, s. 316

⁷⁴ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, (Muhakkinin Önsözü) I, 24; İbn Allân, *ez-Zehru ve’l-Udde fî Şerhi’l-Bürde*, s. 55-56 ve 91 No’lu dipnot. (el-Muhtasarü’l-Merkûm, İbn Allân, Mekke Harem-i şerif Kütüphanesi, GEN.2352, v. 34b’dan naklen.)

⁷⁵ Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, IV, 187.

⁷⁶ TDV. *İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi*, (214634).

⁷⁷ Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, IV, 187; Habeşi, *Câmi’u’ş-Şurûh ve’l-Havâşî*, III, 1927.

⁷⁸ Munes, *et-Târih ve’l-Muerrihûn*, s. 328.

⁷⁹ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 24.

⁸⁰ Munes, *et-Târih ve’l-Muerrihûn*, s. 329.

⁸¹ Halef, Necm Abdurrahman, *İstidrâkât ale Târihi’t-Türâsi’l-Arabi*, Cidde, 4. Cüz, 1422, (İsam 090257).

Kütübü'l-Mısıryye'de kayıtlı olan kitabın da aynı eser olabileceği belirtilmiştir.⁸² Müellif bu eserinde Muhammed b.İsmail el-Buhârî'nin hâl tercümesini kaleme almıştır.⁸³

Ahlâk-Tasavvuf

1. *el-Mevâhibü'l-Fethiyye ale't-Tarîkatî'l-Muhammediyye.*⁸⁴ Birgivî'nin (ö. 981/1573) *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye* adlı eseri üzerine yapılan bir şerh çalışmasıdır. Süleymaniye Ktp.(Harput, nr. 15; Kılıç Ali Paşa, nr. 602, 603; İsmihan Sultan, nr. 287; Laleli, nr. 1410; Süleymaniye, nr. 713; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 688; Yozgat, nr. 459, 827; Fatih, nr. 2691, 2692, 2693; Hacı Mahmud Efendi, nr. 1673). Millet (Feyzullah Efendi, nr. 1251. 1252). Beyazıt Devlet Ktp. (Bayezid, nr. 1474, 1475, 1476; Veliyyüddin Efendi, nr. 1945, 1946). Atıf Efendi (nr. 1425) ve Kayseri Râşid Efendi (nr. 168 ile 9308) kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur.⁸⁵

2. *Şerhü'l-Hikemi'l-Gavsiyye li-Şeyhi's-Şüyuh Seyyidi Ebi Medyen et-Tilimsani el-Magribi.*⁸⁶

3. *et-Telattuf fî'l-Vüsûl ile't-Ta'arruf/ İtâbü't-Telattuf fî'l-Vvüsul ile't-Taarruf Şerhu Kitâbi't-Taarruf ve'l-Asleyn ve't-Tasavvuf.* İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *et-Ta'arruf fî'l-Asleyni ve't-Tasavvuf* adlı eserin şerhidir. İlk 96 sayfası Mekke'de et-Terakkî el-Mâcidiyye el-Osmâniyye Matbaası tarafından 1330/1912 yılında, bir kısmı ise (s. 97-144) Kahire'de 1354/1936 yılında yayımlanmıştır.⁸⁷ Fatih Kütüphanesi, 2660 numarada kayıtlıdır. el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de 3392 numara altında kayıtlıdır. El yazma nüshaları şu kütüphanelerde bulunmaktadır: Birinci kısmı Mekke'de 1330'da; son kısmı ise Kahire'de 1354 yılında neşredilmiştir.⁸⁸

4. *Risâle fî Sekerâti'l-Mevt.* Bağdat Dâru'l-Evkâfî'l-Âmme Kütüphanesi'nde, 7071/16 numara ile kayıtlı nüshası mevcuttur.⁸⁹

⁸² es-Sakkâr, "İbn Allân", 307.

⁸³ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî şerhi'l-Bürde*, s.61, 126 No'lu dipnot.

⁸⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, XI, 55, Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 187.

⁸⁵ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472,

⁸⁶ İSAM, (177458).

⁸⁷ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307.

⁸⁸ Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472; Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, I, 603-604.

⁸⁹ es-Sakkâr, "İbn Allân", 308; Muhibbî, IV, 187.

5. *er-Risâleti'n-Nâfi'a*. Bağdat Dâru'l-Evkâfi'l-Âmme Kütüphanesi'nde, 2415/3 numara ile kayıtlı nüshası mevcuttur.⁹⁰

6. *Şerhu Kasideteyi Lezzetü'l-Ayş ve Halü's-Süluk*.⁹¹

7. *Raşfu'r-Rahîk min Şurbi's-Siddîk*.⁹²

8. *Fethu'l-Kerîmi'l-Kadîr bi Beyânî mâ Yete 'allaku bi Âşûrâ mine l-Fedâili ve'l-A 'mâli ve'l-Me 'âsır*.⁹³

9. *İthâfû Ehli'l-İslâm ve'l-Îmân bi-Beyânî enne'l-Mustafâ lâ Yahlû anhü Zaman Velâ Mekân*.⁹⁴

10. *Şemsü'l-Afak bi-Nuri ma li'l-Mustafa min Kerimi'l-Ahlâk*.⁹⁵

11. *Ravzatü's-Safâ fi Âdâb-ı Ziyâretü'l-Mustafa*.⁹⁶ Bağdat/Kadiriyye Kütüphanesi'nde 451 numara altında kayıtlıdır.⁹⁷

12. *Risâle fi Fedâili Nısfı Şaban*.⁹⁸

13. *Hâşiye alâ Şerhi's-Şeyh Hâlid*.⁹⁹

14. *Kutbü'l-Ârifîn Hazreti Şâh-ı Nakşibend (ks) Hayâtuhû ve Menakibuhû*.¹⁰⁰

Fıkıh

1. *İ'lâmü'l-İhvân bi Tahrîmi'd-Duhân*.¹⁰¹ Adından da anlaşılacağı üzere müellif bunu sigaranın hükmü hakkında kaleme almıştır.¹⁰²

⁹⁰ es-Sakkâr, "İbn Allân", 308. Munes, , *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 317.

⁹¹ İsam (248370).

⁹² Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284.

⁹³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 186; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284.

⁹⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187; es-Sakkâr, "İbn Allân", 307-308; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya), I-II, İstanbul 1945-47, I,15.

⁹⁵ İSAM, (097002).

⁹⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284.

⁹⁷ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, I, 370.

⁹⁸ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fi Şerhi'l-Bürde*, s.68.

⁹⁹ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, I, 21.

¹⁰⁰ İSAM, (170247).

¹⁰¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, I, 100.

¹⁰² Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187. Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, I, 100.

2. Tuhfetü Zevî'l-İdrâk fî'l-Men' mine't-Tünbâk.¹⁰³ İbn Allân'ın sigaranın hükmü üzerine telif ettiği bir diğer eseridir.¹⁰⁴ Müellif bu eserine ithafen *Tenbîhu Zevî'l-İdrâk bi-Hurmeti Tenâvuli't-Tunbâk* adıyla bir muhtasar kaleme almıştır. Medine'de 2/122 numarada 129-133 varaklar arasında nüshası mevcuttur.¹⁰⁵

3. Tenbîhu Zevî'l-İdrâk bi-Hurmeti Tenâvuli't-Tunbâk.¹⁰⁶ *Tuhfetü Zevî'l-İdrâk fî'l-Men' mine't-Tünbâk* adlı eserini ihtisar etmiştir.

4. Şerhu'z-Zebed.¹⁰⁷

5. Fethu'l-Kadîr fî'l-A'mâl elletî Yahtâcu ileyhâ men Hasale lehû bi'l-Mülki'ale'l-Beyti Velâyetü't-Ta'mîr.¹⁰⁸ Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, 364 numarada kayıtlı nüshası mevcuttur.¹⁰⁹ Kâbe'nin tamir işlerinden sorumlu olan kişilerin ihtiyaç duyacağı şeyler hakkında bir risaledir.¹¹⁰ Eser *Fethu'l-Kadîr bi'l-A'mâl elletî Yakıfu'Indehâ fî'Imârati'l-Ka'beti'l-Ğarrâi men Cu'ile lehu'l-Mülkü aleyhâ Velâyetü't-Ta'mîr* olarak da anılmıştır. Eser 92-99 varaklar arasındadır.¹¹¹

6. Fethu'l-Kerîmi'l-Fettâh fî Hukmi Mâ Südde bihi'l-Beytu min Hasrin ve A'vâdin ve Elvâh.¹¹²

7. İkâdü'l-Mesâbîh li Meşrû'ıyyeti İttihâzi'l-Mesâbîh. A.B.D. Princeton Üniversitesi, Garret Koleksiyonu, 2010 numarada kayıtlı nüshası mevcuttur.¹¹³

8. Nazmu Muhtasari'l-Menâr ve Şerhuhû.¹¹⁴ Hanefî mezhebinin fıkıh usulü ile ilgili bir manzume ve manzumenin şerhinden ibaret bir eserdir.¹¹⁵

¹⁰³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187; Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, I, 247.

¹⁰⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187.

¹⁰⁵ es-Sakkâr, "İbn Allân", 308; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 330; Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472.

¹⁰⁶ Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472.

¹⁰⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187. Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 1008.

¹⁰⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 327

¹⁰⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 188; es-Sakkâr, "İbn Allân", 308.

¹¹⁰ Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 327.

¹¹¹ Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-72.

¹¹² Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 188; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284.

¹¹³ es-Sakkâr, "İbn Allân, 308; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 330.

¹¹⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 186.

¹¹⁵ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 57, 58, 103 ve 107 No'lu dipnot.

9. Şerhu Menseki'n-Nevevî el-Kebîr.¹¹⁶ Eserin bir diğer adı *Fethu'l-Fettâh fî Şerhi'l-Îzâh'tır.*¹¹⁷ Nevevi'nin *el-Îzâh fî'l-Menâsik'il-Hac* isimli eserinin şerhidir. Câmiatü Melik Suûd Kütüphanesi, el Yazmaları Bölümü'nde 1302 numara ile kayıtlı nüshası mevcuttur. 235 ve 279 varak olmak üzere iki cilt hâlinindedir. Bir diğer nüshası da Mekke Harem-i Şerif Kütüphanesi'nde 894 filmnumarası ile kayıtlı olup 585 sayfadır.¹¹⁸

10. et-Tâli 'u's-Sa'îd fî Fadâilî'l-'İyd.¹¹⁹ Bir nüshası 1354 numara ile Mekke Harem-i Şerif Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.¹²⁰

11. İ'lâmu'l-İhvân bi Ahkâmi'l-Hısyân.¹²¹

12. Risâle fî Men'i Vad'i's-Setâir li Vechi'l-Ka'beti Küllihâ bi Kadri Semkihâ. Kâbe tamirinde çalışan ustalar tarafından, çalışmaları sırasında Kâbe'nin görülmesini engelleyecek ve birçok kimsenin namazının bâtil olmasına neden olacak şekilde tamamen örtülmemesi hakkındaki görüşleri ile ilgili bir eserdir.¹²²

Tarih

1. Esnâ'l-Mevâhib ve'l-Fütûh bi' İmâratî'l-Makâmi'l-İbrâhîmî ve Bâbi'l-Ka'be ve Sakfihâ ve's-Sutûh.¹²³

2. İ'lâmu Sâiri'l-Enâm bi Kıssatî's-Seyl ellezî Sekata minhu Beytullâhi'l-Harâm.¹²⁴ Müellif Kâbe'nin 11. imar çalışmalarını içeren bu eseri daha sonra ihtisar etmiştir. Habîb el-Hîle, Berlin Kütüphanesi 3070 numara altında nüshasının mevcut olduğunu zikretmiştir.¹²⁵

3. Hizânetü's-Sultân Murâd. Müellifin *İ'lâmu Sâiri'l-Enâm* adlı eserinin ihtisarı olduğu bilinmektedir.¹²⁶

¹¹⁶ Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, XI, 55.

¹¹⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187.

¹¹⁸ Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 326. İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s.57, 106 No'lu dipnot, es-Sakkâr, "İbn Allân", s. 308.

¹¹⁹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 24.

¹²⁰ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 58, 107 No'lu dipnot.

¹²¹ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 56, 92 No'lu dipnot.

¹²² Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s.326.

¹²³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 188; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, I, 82.

¹²⁴ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, I, 102.

¹²⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 188; *Delîlû'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 24. Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 321; *Encyclopedia of Makkah Al-Mukarramah and Al-Madînah Al-Munawwarah*, c. III, London, *Al Furqan Islamic Heritage Foundation*, 1430/2009, (İSAM DN.253681).

¹²⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 188; İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s.59.

4. Neşru Elviyeti't-Teşrîf bi'l-Î lâm ve't-Ta rîf bi men lehû Velâyetu'Îmârati mâ Sekata mine'l-Beyti's-Şerîf.¹²⁷ Kâbe'nin imar çalışmalarından hangi makamın sorumlu olduğuna dâir bir eserdir.¹²⁸

5. el-Beyân ve'l-Î lâm fî Tevcîhi' Îmârati's-Sâkûti mine'l-Beyt li Sultâni'l-İslâm.¹²⁹ Hacer-i Esved'in fazileti hakkında ve istilâm edilmesi esnasında yapılması gerekenleri içeren rivâyetler konusundaki bir risâledir. Eserin bir nüshası Mekke-i Mükerreme Kütüphanesi, et-Terakkî el Mâcidiyye el-Osmâniyye Matbaası'nda 1331/1912-1913 senesinde tabedilmiştir.¹³⁰

6. İnbâ'ü Mü'eyyedi'l-Celîl Murâd bi-Binâ'i Beyti'l-Vehhâbi'l-Cevâd (Fezâ'ilü Mekke).¹³¹ İbn Allân, bu eserini 1039/1629 yılında meydana gelen sel felaketi sebebiyle bazı bölümleri yıkılan Kâbe'nin yeniden inşa ve tamir çalışmalarının kayıt altına alınması ile yazmıştır.¹³² Eserin kayıtlı olduğu yerler: Süleymaniye Kütüphanesi/Reisü'l-Küttab Bölümü, 646 numara altında kayıtlıdır. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, İlmî Araştırmalar Merkezi, Tarih bölümü, 1492 numara altında kayıtlıdır. Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, MS 3707 numara ile kayıtlı olup 50 varaktır.¹³³ M. Habîb el-Hîle *et-Târîh ve'l-Mü'errihûn bi-Mekke* adlı eserinde, Endonezya Kütüphanesi'ne 302a numara altında (60 varak) kayıtlı 4 nüshasının; Mısır Millî Kütüphanesi, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de, 1842 numara ile kayıtlı (56 varak); Şam, Zâhiriye Kütüphanesi'ne 70 numarada (46 varak) kayıtlı nüshalarının bulunduğunu zikretmiştir. Ayrıca bu eser üzerinde Hâlid Hamd el-Hâlidî tarafından 1407/1987 yılında Riyâd Melik Suûd Üniversitesi'nde 320 sayfalık yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹³⁴

7. el-Beyân ve Nihâyetu't-Tibyân fî Târîhi Âli Osmân.¹³⁵

¹²⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284; İSAM, 276271-İbn Allân, 090148).

¹²⁸ Muhibbî, *Hulâsat'l-Eser*, IV, 18; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s.328.

¹²⁹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, I, 207; Muhibbî, *Hulâsat'l-Eser*, IV, 188; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 328.

¹³⁰ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 59, 113 No'lu dipnot.

¹³¹ Ziriklî, *el-A lâm*, VI, 18; Muhibbî, *Hulâsat'l-Eser*, IV, 187.

¹³² Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 188.

¹³³ Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 323.

¹³⁴ Sakkâr, "İbn Allân", 308; Encyclopedia of Makkah Al-Mukarramah and Al-Madînah Al-Munawwarah, c. III, London, *Al Furqan Islamic Heritage Foundation*, 1430/2009, (İSAM DN.253681); Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 323.

¹³⁵ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, I, 208; Bağdatlı İsmâil Paşa *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284.

8. *Tenbîhü Zevî'n-Nühâ ve'l-Hicr 'âlâ Fezâ'îli A 'mâli'l-Hicr.*¹³⁶ El yazma nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde 2813 numara ile kayıtlı nüshası mevcuttur.¹³⁷

9. *Zehru'r-Rubâ fî Fadli Mescid-i Kubâ.*¹³⁸

10. *Hüsnü'n-Nebe fî Fadli Mescidi Kubâ.*¹³⁹ İbrâhim b. Abdulah el-Vessabi el-Yemenî'nin (ö. 927/1520-1521) *Cevâhir'ül-Enba' fî Fazli Mescid-i Kuba* adlı eseri üzerine yaptığı bir ihtisardır. Bu eserin bir nüshası Hindistan/Rampur Rıza Kütüphanesi'ne 3630 numara ile kayıtlıdır. Ma'hed İhyâu'l-Mahtûtâtî'l-Arabiya'da 3033 numara ile Rampur Kütüphanesi'ne kayıtlı nüshanın bir kopyası mevcuttur.¹⁴⁰

11. *Dürerü'l-Kalâid fî mâ Yete'allaku bi Zemzem ve Sikâyeti'l-Abbâs mine'l-Fevâid.*¹⁴¹

12. *et-Tayfu't-Tâif bi Târîhi Vecc ve't-Tâif.*¹⁴² Bu eserinde İbn Allân, Tâif'in özellikleri, faziletleri, Muhammed b. Hanefiyye ve İbn Abbas'ın menkıbeleri, Vecc Vadisi ve Tâif'in diğer köyleri hakkında telif etmiştir. Eserin Câmiatü Melik Suûd Kütüphanesi'nde 4850 numaralı nüshası mevcuttur. Eserin bu nüshaya dayanılarak Ebu Abdurrahman b. Akîl ez-Zâhirî ve Yahyâ Mahmûd Saatî tarafından yapılan tahkik çalışması bulunmaktadır.¹⁴³ Nüshaları: Berlin Kütüphanesi, 6073 numara ile kayıtlı risaleler içerisinde yer alır. Mescid-i Haram Kütüphanesi, 120 (Tarih) No ile kayıtlıdır. 48 varaktır.¹⁴⁴

13. *el-'Âlemü'l-Müfred fî Fazli'l-Haceri'l-Esved.*¹⁴⁵ Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde 364 numara ile Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde; 2813 numara ile Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye'de; 3184 numara ile Medine-i Münevvere'de; 1645 numara ile el-Mektebetü'l-Mahmûdiye'de kayıtlı el yazma nüshaları mevcuttur.¹⁴⁶

14. *el-Fethu'l-Müstecâd li Bağdâd.*¹⁴⁷

¹³⁶ Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, 323; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 188.

¹³⁷ es-Sakkâr, "İbn Allân", 308.

¹³⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 188; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284.

¹³⁹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284.

¹⁴⁰ Sakkâr, "İbn Allân", 308; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 324-325.

¹⁴¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187.

¹⁴² Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 283-284; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 293.

¹⁴³ es-Sakkâr, "İbn Allân", 308.

¹⁴⁴ Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 326-327.

¹⁴⁵ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü) I, 24.

¹⁴⁶ es-Sakkâr, "İbn Allân", 308.

¹⁴⁷ Ziriklî, *el-A'lâm* VI, 293.

15. *el-Menhelü'l Azbü'l-Müfred fî'l-Fethi'l-Osmânî li Mısr ve men Vellâ Niyâbete Zâlike'l-Beled.*¹⁴⁸

16. *en-Nefehâtu'l-Erîciyye fî Müte'allakâti Beyti Ümmi'l-Mü'minîne Hadîce.* Mü'minlerin annesi Hz. Hatice'nin (ö. 620/1223) evinin tamir edilmesinden söz etmektedir.¹⁴⁹

18. *Târîhu Mekke.* Kâbe'nin inşa tarihini, Mekke'deki ve Mescid-i Haramdaki olayları; Kâbe, zemzem ve bununla ilgili şahsi düşüncelerini ele alan bir eserdir. M. Habîb el-Hîle bu eseri asrının Mekke tarihi hakkında yazılmış en önemli eseri olarak kabul eder. Mekke Ümmü'l-Kura Üniversitesi/İlmî Araştırmalar Merkezi ve Medine Melik Abdülaziz Kütüphanesi'nde 2024 numara altında 112 vr ile 1040/1630 tarihli nüshası mevcuttur.¹⁵⁰

19. *Cem'u'l-Letâif fî Mehâsini't-Taîf.*¹⁵¹ El yazması nüshası Sivas Ziya Bey Kütüphanesi'nde 240/1 1053 tarihli numara ile kayıtlıdır.¹⁵²

20. *İdâhu Telhîsi Bedî'u'l-Me'ânî fî Beyânî Men'i Hedmi Cidâri'l-Ka'beti'l-Yemânî.* Kâbe'nin imarı ile ilgili bir eserdir.¹⁵³

21. *Visâlu'l-Murakkam fî Dâri'l-Erkam.* Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde 2813 numara ile kayıtlı nüshası mevcuttur.¹⁵⁴

22. *Musîru Şevkî'l-Enâm ilâ Hacci Beytillâhi'l-Harâm.*¹⁵⁵ Eserin el yazma nüshası Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde 413/2 numara altında kayıtlıdır. 81-214 varaklar arasında yer alır.¹⁵⁶

23. *Miftâhu'l- Beled.*¹⁵⁷

24. *fî Fezâi'l-ü Gazye ve Cihâd.*¹⁵⁸

¹⁴⁸Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l- 'Ârifîn*, II, 283-284; İbn Allân, *el-Fütuhâtü'r-Rabbâniyye*, (Muhakkikin Önsözü) I, 6.

¹⁴⁹Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 188; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 328.

¹⁵⁰Encyclopedia of Makkah Al-Mukarramah and Al-Madînah Al-Munawwarah, c. VI, London, *Al Furqan Islamic Heritage Foundation*, 1433/2012, (İSAM DN.253684).

¹⁵¹Ziriklî, *el-A 'lâm*, VI, 293.

¹⁵²es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtü'l-Mevcûde*, III, 1471-72.

¹⁵³Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 322, 324.

¹⁵⁴es-Sakkâr, "İbn Allân", 308.

¹⁵⁵Ziriklî, *el-A 'lâm*, VI, 293; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l- 'Ârifîn*, II, 283-284.

¹⁵⁶es-Sakkâr, "İbn Allân", 307.

¹⁵⁷Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l- 'Ârifîn*, II, 283-284.

¹⁵⁸Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l- 'Ârifîn*, II, 283-284.

25. Selâset-ü Tevârih fî Binâi'l-Kâbe. ¹⁵⁹ Kâbe'nin inşa tarihini ele alan bir diğer eseridir.

Siyer

1. Buğyetü'z-Zurefâ' fî Ma'rifeti'r-Rudfâ. ¹⁶⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahiplendiği kırktan fazla sahâbiyi konu alan bir eserdir. El yazması nüshası, Tire İlçe Halk Kütüphanesi/Necib Paşa Vakfı, 283 numara ile kayıtlı nüshası mevcuttur. ¹⁶¹ Aynı zamanda İbn Allân'ın Ebu Bekir'e (r.a.) kadar dedelerinin biyografilerinin olduğu bir eseridir. ¹⁶²

2. Müellef fî Men İsmuhû Zeyd. ¹⁶³

3. Hâtemu'l-Fütüvve fî Hâtemi'n-Nübüvve. ¹⁶⁴ Hz. Peygamberimiz'in (s.a.v.) son peygamber olması ile ilgili kaleme aldığı bir eseridir.

Mantık ve Münazara Âdâbı ¹⁶⁵

1. Nazmu İsâğûcî.

2. Fethu'l-Vahhâb bi Nazmi Risâleti'l-Âdâbi li'l-'Adud.

3. Şerhu Âdâbi'l-Bahs.

Arap Dili ve Belağatı

1. Hadâiku'l-Elbâb fî İlmi Kavâ'idî'l-İ'râb. ¹⁶⁶ Bir nüshası Medine'de el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye 100 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Arap dili âlimi Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî'nin (ö. 761/1360) *el-İ'râb 'an Kavâ'idî'l-İ'râb* adlı kitabı üzerine yazdığı bir eserdir. ¹⁶⁷

2. Fethu'l-Kerîmi'l-Vehhâb fî Şerhi Nazmi Kavâ'idî'l-İ'râb. Dârü'l Kütübi'z-Zâhiriyye Kütüphanesi'nde 8924 numara ile kayıtlı nüshası mevcuttur. *Fethu'l-Vahhâb Şerhu*

¹⁵⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 293.

¹⁶⁰ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, I, 189; Encyclopedia of Makkah Al-Mukarramah and Al-Madīnah Al-Munawwarah, c. V, London, *Al Furqan Islamic Heritage Foundation*, 1432/2011, (İSAM DN.253683).

¹⁶¹ es-Sakkâr, "İbn Allân", 308.

¹⁶² Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 329

¹⁶³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 329.

¹⁶⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, 283.

¹⁶⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 186.

¹⁶⁶ İSAM, (276250-İbn Allân 090148).

¹⁶⁷ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307.

Nazmi'l-İ'râb olarak da bilinmektedir. İbn Hişâm'a (ö. 218/833) ait *el-İ'râb 'an Kavâ'id*i'l-*İ'râb* adlı eserini manzum hale getirdikten sonra şerh etmiştir.¹⁶⁸

3. *el-Mukarreb fî Ma'rifeti Mâ fî'l-Kur'âni mine'l-Mu'arreb*. Bir nüshası Medine'de el-Mektebet'ül-Mahmûdiyye'de 100 numara ile kayıtlı bulunmaktadır.¹⁶⁹

4. *Dâ'i'l-Felâh li Muhayyibâtî'l-İktirâh*. Suyûtî'nin *İktirâh fî Usûli İlmi'n-Nahv* adlı eserinin şerhi olarak kaleme almıştır. (Süleymaniye Ktp./ Laleli, nr. 3264, Esad Efendi, nr. 3064; Hacı Selim Ağa Ktp. nr. 1117; Âtîf Efendi nr. 2484; Râgıp Paşa Kütüphanesi'nde, 1321 numara ile kayıtlı nüshaları mevcuttur.¹⁷⁰

5. *Hüsnü'l-İbâre fî Nazmi Risâleti'l-İsti'âre*.¹⁷¹ Câmiatü İmam Muhammed b. Suûd Kütüphanesi'nde 1296 numaralı mecmua içinde 54-57 varaklar arasında el yazma nüshaları mevcuttur.¹⁷²

6. *Latîfü'r-Remz (rumûz) ve'l-İşâre ilâ Habâyâ Zevâyâ Hüsnî'l-İbâre*. Müellifin *Hüsnü'l-İbâre fî Nazmi Risâleti'l-İsti'âre* adlı manzum eserinin şerhi olup Süleymaniye/Laleli Ktp. 2998 numara ile Princeton Üniv. (ABD.) Kütüphaneleri'nde Gurret Koleksiyonu 50 numara ile kayıtlı nüshaları mevcuttur.¹⁷³

7. *İthâfû (ifâdetü)'l-Fâzıl bi'l-fî'li'l-Mebniyyi li-Gayri'l-Fâ'il*.¹⁷⁴ Meçhul sigâsıyla kullanılan fiilleri içeren ve alfabetik sırayla düzenlenen bir eserdir. Çeşitli baskıları yapılmıştır. (Dımaşk 1348/1929 nşr. ;Yüsri Abdülgani Abdullah, Beyrut 1987.)¹⁷⁵ Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde 1170/2 kayıt numarası ile 337-357 varaklar arasında bulunmaktadır.¹⁷⁶

8. *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Ezherî 'ala'l-Âcurrûmiyye*.¹⁷⁷

9. *Hüsnü'l-İnâye fî şerhi'l-Kifâye li'l-Birgivî*. Birgivî Muhammed b. Pir Ali'ye (ö.981/1573) ait *Kifâyetü'l-Mübtedi'* adlı bir eserinin şerhini kaleme almıştır.¹⁷⁸

¹⁶⁸ Muhibbî, IV, 187; es-Sakkâr, "İbn Allân", 307.

¹⁶⁹ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Munes, *et-Târih ve'l-Muerrihûn*, s. 317.

¹⁷⁰ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472.

¹⁷¹ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 829-830.

¹⁷² es-Sakkâr, "İbn Allân", 307.

¹⁷³ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 829-830.

¹⁷⁴ Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Mü'ellifîn*, XI, 55, Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 293.

¹⁷⁵ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307.

¹⁷⁶ Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472.

¹⁷⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187.

¹⁷⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 186; Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, III, 1474-1475.

10. *Şerhu Kalâidi'l-Cümân fî Nazmi 'Avâmili 'Âlimi Cürçân*. Medine-i Münevvere'de el-Mektebetü'l-Mahmûdiye'de 100 numaralı mecmû içinde bir nüshası bulunmaktadır.¹⁷⁹ Şeyh Abdulkâhir b. Abdirrahmân el-Cürçânî'nin (ö.471h./1078) *el-'Avâmilu'l-Mie fî'n-Nahv* adlı eserini manzume haline getirdikten sonra şerh etmiştir.¹⁸⁰

11. *Uyûnu'l-İfâde fî Ahrufi'z-Ziyâde*.¹⁸¹

12. *Fethu'l-Mâlik fî Tecviz-i Tarik-i İbn Mâlik*.¹⁸²

13. *Menhecu men Ellefe fîmâ Yursemu bi'l-Yâ' ve Yursemu bi'l-Elif*.¹⁸³

14. *Nazmu Katri'n-Nedâ*.¹⁸⁴

15. *Şerhu Manzûmeti İbni'-Şihne*. *Vufûru'l-Fadli ve'l-Minne bi şerhi Manzûmeti İbni'-Şihne* (ö. 815/1412) adıyla Mekke Harem-i Şerif Kütüphanesi, 3408 numara ile kayıtlı nüshası mevcuttur .¹⁸⁵

16. *Nazmu'l-Medhâl fî İlmi'l-Belâğa*.¹⁸⁶ Müellif, Adududdin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-Medhâl fî İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyânî ve'l-Bediî* adlı eserini manzumeleştirdiği eseridir.¹⁸⁷

17. *Husûlu'l-Mefâd min Mu'âradati Bânet Su'âd*. San'a/el-Câmi'u'l-Kebîr Kütüphanesi'nde, 18 no'lu risâlelerin 62-143 no'lu varakları arasında mevcuttur.¹⁸⁸

18. *Şerhu'l-İktirâh fî'n-Nahvi li's-Suyûtî*. Mısır'ın Tanta şehrinde el-Mektebetü'l-Ahmediyye'de 815 numara ile kayıtlıdır. 332 varaktır.¹⁸⁹

19. *Şerhu Manzûmeti'l-Elğâzi'n-Nahviyye*. Merkezü'l-Melik Faysal'da, No: 1174'te kayıtlı nüshası mevcuttur.¹⁹⁰

¹⁷⁹ es-Sakkâr, "İbn Allân", 308; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 317.

¹⁸⁰ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s.64, 143. dipnot

¹⁸¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187; İbn Allân, *Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 64.

¹⁸² Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 188.

¹⁸³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187; İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 64.

¹⁸⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187.

¹⁸⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187; Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, III, 1392.

¹⁸⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187.

¹⁸⁷ İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 65, 152 No'lu dipnot.

¹⁸⁸ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, I, 376-392.

¹⁸⁹ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, I, 211.

¹⁹⁰ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, III, 1882.

20. *el-Cene'd-Dani fî Şerhi'z-Zencani*. Abdilvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî'nin (ö. 660/1262) *el- 'İzzî fî t-Tasrîf* adlı nahiv ve sarf eseri üzerine yazdığı bir kitaptır.¹⁹¹

Nebevî Methiyeler

1. *en-Nefehâtü'l-Ehadiyye Tasdîru ve Ta'cîzu'l-Kevâkibi'd-Dürriyye*. *Kaside-i Bürde* ile ilgili bir eserdir.¹⁹²

2. *Tahmîsu Kasîdeti Ebî Medyen*.¹⁹³ Mısır'da Abdurrezzak Matbaası tarafından 1305/1887 tarihinde basılmıştır.¹⁹⁴

3. *el-Minehu'l-Ehâdiyye bi Takribî Me'âni'l-Hemziyye*.¹⁹⁵ Bûsirî'ye (ö. 695/1296) ait *el-Kasîdetü'l-Hemziyye*'nin şerhi olan bu eserin bir nüshası Beyazıd Devlet Kütüphanesi'nde 3545 numara ile kayıtlı bulunmaktadır.¹⁹⁶

4. *Fethu Rabbi'l-Berîyye bi Tahmîsi'l-Kasîdeti'l-Hemziyye*. Bûsirî'nin Peygamberimiz (s.a.v.) için yazdığı kaside olup; Mekke Câmîatü Melik Abdilaziz Üniversitesi, Merkez Kütüphanesi'nde 239/8 numara ile kayıtlı risaleler içinde nüshası mevcuttur.¹⁹⁷

5. *en-Nefehâtü'l-Anberîyye fî Medhi Hayri'l-Ber'îyye*.¹⁹⁸ Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde 1087/5 numara ile kayıtlı nüshası mevcuttur. Fatih Kütüphanesi'nde 1218 numara ile kayıtlıdır.¹⁹⁹

6. *Fethu'l-Karîbi'l-Mucib fî Nazmi Hasâisi'l-Habîb*. Suyûtî'ye ait Hz. Peygamber'in (s.a.v.) üstün özellikleri hakkındaki *Enmûzeci'l-Lebîb fî Hasâisi'l-Habîb* adlı eserinin manzume halidir.²⁰⁰ Princeton Üniversitesi, Garret Koleksiyonu, 214 ve 648 numara ile kayıtlıdır. et-Teymûriyye, 539 numara altında kayıtlıdır. Aşir Efendi Kütüphanesi, 209 numara altında kayıtlı risaleler içinde mevcuttur.²⁰¹

¹⁹¹ İSAM, (276248 -İbn Allân, 090148).

¹⁹² İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 66, 158 No'lu dipnot.

¹⁹³ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 293.

¹⁹⁴ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 317; es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fî şerhi'l-Bürde*, s. 66.

¹⁹⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187.

¹⁹⁶ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, III, 2099; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 320.

¹⁹⁷ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 317.

¹⁹⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 187; Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s. 320.

¹⁹⁹ es-Sakkâr, "İbn Allân", 307; Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, III, 1471-1472.

²⁰⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 186; Munes, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, s.320.

²⁰¹ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, I, 308-309.

7. Ref‘u’l-Hasâ is ‘an Tullâbi’l-Hasâ is.²⁰² Müellifin *Fethu’l-Karîbi’l Mucîb fî Nazmi Hasâisi’l-Habîb* adlı manzumesinin şerhidir. İstanbul Süleymaniye/Laleli, (nr. 583); Reisü’l Küttâb Mustafa Efendi, nr.209; İstanbul Üniv. (nr. 892); Çorum İl Halk (nr.2087), Amerika Birleşik Dev. (Princeton Üniv. Gurret Koleksiyonu, nr. 649) ve Mısır (Ezher Üniv.(nr.716) Kütüphaneleri’nde nüshaları mevcuttur.²⁰³

8. Mevridü’s-Safâ fî Mevlidi’l-Mustafa.²⁰⁴ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) doğumuyla ilgili olan rivâyetleri içeren bir eserdir. Süleymaniye/ Bağdatlı -Vehbi Efendi Ktp. nr. 1143. vr. 46 -74 ile Kayseri Râşid Efendi Kütüphaneleri’nde 364 numara ile kayıtlı nüshaları mevcuttur.²⁰⁵

9. Şemsu’l-Âfâk bi Nûri Mâ li’l-Mustafa min Kerîmi’l-Ahlâk. Hz. Peygamber’in şemailini konu edinen bir eserdir.²⁰⁶

10. ez-Zehru ve’l-‘Udde fî Şerhi’l-Bürde. Bûsirî’nin meşhur kasidesi *el-Kevâkibü’d-Dürriye fî medhi Hayri’l-Beriyye (Kasîdetü’l-Bürde)* şerhidir. Süleymaniye Kütüphanesi’nde/Servili Medresesi, 144 numara ile Princeton Üniversitesi, Garret Kolleksiyonu, 2456 (4140) numarada kayıtlı nüshaları mevcuttur. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde, 3791 numara altında kayıtlıdır. 51 varaktır. Eserin iki ayrı baskısı bulunmaktadır: Ahmet Turan Arslan tarafından tahkik çalışması yapılmış ve İFAV yayınları tarafından 1999 yılında yayınlanmıştır. Beyrut’ta Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye tarafından Muhammed Sâlim Hâşim dipnot ve ta’lik çalışması ile 1421/2001 yılında yayınlanmıştır.²⁰⁷

Müellifimizin eserlerinin hangi sahada ne kadar eseri olduğu şu şekilde özetleyebiliriz:

İncelediğimiz kaynaklar çerçevesinde araştırmalarımızın sonucu olarak, Muhammed İbn Allân’ın akâid ilminde 7; tefsir ilminde 5; hadis ilminde 13; ahlâk-tasavvuf ilminde 14; Arap dili ve belâğatı ilminde 30; fıkıh ilminde 12; tarih ilminde 25; siyer ilminde 3 ve mantık ilminde de 3 olmak üzere toplam 112 eseri olduğu tespit edilmiştir.

²⁰² Ziriklî, *el-A lâm*, VI, 187; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l- ‘Ârifîn*, II, 283-284.

²⁰³ es-Sakkâr, “İbn Allân”, 307. Habeşî, *Câmi’u’ş-Şurûh ve’l-Havâşî*, I, 308-309; Munes, *et-Târîh ve’l-Muerrihûn*, s. 319.

²⁰⁴ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l- ‘Ârifîn*, II, 283-284; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, IV, 187.

²⁰⁵ es-Sakkâr, “İbn Allân”, 308; Munes, *et-Târîh ve’l-Muerrihûn*, s. 320.

²⁰⁶ Munes, *et-Târîh ve’l-Muerrihûn*, s. 319, 320.

²⁰⁷ es-Sakkâr, “İbn Allân”, 307; Habeşî, *Câmi’u’ş-Şurûh ve’l-Havâşî*, I, 465.

Müellifin Eserleri Üzerinde Yapılmış Olan Çalışmalar

1. ***İnbâu'l-Cefîlî'l-Mueyyed Murâd bi Binâi'l-Vehhâbi'l-Cevvâd* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi):** Hâlid Hamid el-Hâlidî tarafından Riyâd Melik Suûd Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Abdullah Ukayl Ankâvî danışmanlığında 1406-1407/1986-1987 yılında yapılan yüksek lisans tez (tahkik) çalışmasıdır.²⁰⁸
2. ***Allâme İbn Allân el-Mekkî: Hayâtuhû ve Âsâruhû ve Cühûduhû fî Hidmeti'l-Beledi'l-Harâm:*** Ebi Hâşim İbrahim b. Mansûr el-Hâşimî el-Emîr tarafından İbn Allân hakkında kaleme alınmıştır. 2016 yılında, Beyrut'ta yayımlanmıştır.²⁰⁹
3. ***Belâğatu'l-Hadîsi'n-Nebevî 'İnde İbn Allân:*** 1986 yılında Rıfat es-Seyyid es-Sûdânî tarafından Ezher Üniversitesi, Arap Dil fakültesinde hazırlanmış doktora tezidir.²¹⁰
4. ***Kîtâbu Şerhi'l-izâh fî Menâsik Fethül Fettâh fî Şerhi'l-İzâh:*** Abdullah Nezîr Ahmed Meziyyî tarafından Beyrut'ta 2017 yılında tahkik çalışması yapılmıştır.²¹¹
5. ***Şerhu Kasideteyi Lezzetü'l-Ayş ve Halû's-Süluk:*** Muhammed Avvad el-Avvad tarafından, Dımaşk'te 2013 yılında tahkiki yapılmıştır.²¹²
6. ***el-Cânibu'l-Beyânî fî şerhi İbn Allân alâ Riyâzu's-sâlihîn:*** Abdulfettah Abdussettar Muhammed el-'Aşmâvî tarafından 1990 yılında Kahire Ezher Üniversitesi, Arap Dil Fakültesi'nde Nezih Seyyid Ferrâc danışmanlığında hazırlanmış yüksek lisans tezidir.²¹³
7. ***Muhammed İbn Allân Ref'ü'l-İlbâs bi Beyânî İştirâki Me'âni'l-Fâtîha ve Sûreti'n-Nâs* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi):** Ahmet İhsan Dünder tarafından 2010 yılında kaleme alınan Tefsir Ana bilim dalı yüksek lisans tez çalışmasıdır.²¹⁴
8. ***Muhammed İbn Allân'ın Zıyâu's-Sebîl İlâ Me'âni't-Tenzîl Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tahlîli (Meryem Sûresinden Mü'minûn Sûresine Kadar)***(Yayımlanmamış

²⁰⁸ es-Sakkâr, "İbn Allân", 308.

²⁰⁹ İSAM, (268817).

²¹⁰ Besyûnî, Muhammed Ebu'l-Mecd Ali, *Bibliyografya'r-Resâili'l-İlmiyye fî'l-Câmi'âti'l-Misriyye Munzu İnşâihâ Hattâ Nihâyeti'l-Karni'l-İşrin*, Tasnif No: 3501, I.Basım, Kahire 2001.

²¹¹ İSAM, (297596).

²¹² İSAM, (248370).

²¹³ Besyûnî, *Bibliyografya'r-Resâili'l-İlmiyye*, No:391.

²¹⁴ Dünder, Ahmet İhsan, *Muhammed İbn Allân Ref'ü'l-İlbâs bi Beyânî İştirâki Me'âni'l-Fâtîha ve Sûreti'n-Nâs*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 159.

Yüksek Lisans Tezi): Mustafa Yousef tarafından 2015 yılında kaleme alınan Tefsir Ana bilim dalı doktora tezi çalışmasıdır.²¹⁵

9. Muhtasaru Delîlu'l-Fâlihîn: Muhammed b. Allân'a ait olan *Delîlu'l-Fâlihîn li Turûki Riyâzi's-sâlihîn* adlı *Riyâzü's-sâlihîn* şerhine Abdullah b. İbrâhim el-Mîrğînî tarafından yapılmış bir ihtisar çalışmasıdır.²¹⁶

10. Şah-ı Nakşibend (kaddesallahu sırrahu), Sohbetlerinden Bir Güldeste: *Kutbü'l Ârifin Hazreti Şah-ı Nakşibend (k.s.) Hayatuhu ve Menakibuhu* adlı eser Yasin Demirkıran tarafından 2001 yılında, İstanbul'da tercüme edilmiştir.²¹⁷

11. el-Mukarreb fî Ma'rifeti Mâ fi'l-Kur'âni mine'l-Mu'arreb: Muhammed b. Salih el-Berrak tarafından 1429 yılında, Riyad'da tahkiki yapılmıştır.²¹⁸

12. Şerhü'l-Hikemi'l-Gavsiyye li-Şeyhi's-Şüyuh Seyyidi Ebi Medyen et-Tilimsani el-Magribi: Ahmed Ferîd el-Mezîdî tarafından 2008 yılında, Kahire'de tahkik ve talik çalışması yapılmıştır.²¹⁹

13. Tatrîz-i Riyâzü's-sâlihîn: Faysal b. Abdilaziz b. Mübârek tarafından Muhammed b. Allân'a ait olan *Delîlu'l-Fâlihîn li Turûki Riyâzi's-sâlihîn* adlı *Riyâzü's-sâlihîn* şerhine yapılmış bir diğer ihtisar çalışmasıdır.²²⁰

14. el-Minne fî Beyâni ba'zı Muvâfakati'l-Kitâb ve's-Sünne: Ebü'l-Hasan Abdullah b. Abdülazîz eş-Şebrâvî tarafından tahkiki yapılmıştır. 2018 yılında Kahire'de, yayımlanmıştır.²²¹

15. Envâr min Hedyi'n-Nübüvve T'âlîfe mine'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye Muhtare min Kitâbi Delîlü'l-Fâlihîn li-Turûki Riyâzi's-sâlihîn: Süleyman Derviş Âmir, bu eseri *Delîlü'l-Fâlihîn*'den seçtiği hadislerle kaleme almıştır (Tanta 1987).²²²

²¹⁵ Yousef, Mustafa, *Muhammed İbn Allân'ın Zıyâu's-Sebîl İlâ Me'âni't-Tenzîl Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tahlîli (Meryem Süresinden Mü'minûn Süresine kadar)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015, s. 473.

²¹⁶ Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmi'u's- Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999.

²¹⁷ İSAM, (244585).

²¹⁸ İSAM, (176708).

²¹⁹ İSAM, (177458).

²²⁰ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 27.

²²¹ İSAM, (289948).

²²² Küçük, Râşit, "Riyâzü's-sâlihîn", *DİA*, XXXV, s. 146, s.s. 146-47, İstanbul 2008.

16. *İthâfu'l-Fâdul bi'l-Fi'li'l-Mebniy li Ğayri'l-Fâ'il*: Hasan Şâzelî Ferhûd tarafından kaleme alınmış ve Mecelletu'd-Dirâsâtî'l-Luġaviyye (1422/2002) tarafından, Riyad, s. 11-111'de yayınlanmış olan makaledir.²²³

17. *Kitabü't-Telattuf fi'l-Vusûli ila't-Tearruf/Şerhu Kitâbi't-Taarruf fi'l-Asleyn ve't-Tasavvûf*: Muhammed Fâzıl Geylânî el-Hasenî el-Hüseynî el-Cemezrekî tarafından, İstanbul, Merkezu Geylânî li'l-Buhûsi'l-İlmiyye'de 2020 yılında tahkik çalışması yapılmıştır.²²⁴

18. *Vüfurü'l-Fazl ve'l-Minne bi Şerhi Manzumeti İbni's-Şihne*: es-Seyyid Muhammed es-Seyyid Selam tarafından, Beyrut; Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye'de 2020 yılında tahkiki yapılmıştır.²²⁵

19. *et-Tayfu't-Tâif bi Fadli't-Tâif*: Salih b. Süleyman el-Hacı tarafından adlı el yazması eseri hakkında kaleme alınmış makaledir. Riyad'da 1984 yılında *Âlemü'l-Kütüb Dergisi*, sayfa 551-553'te yayımlanmıştır. Aynı eserle ilgili olarak Ebu Abdirrahmân b. Ukayl ez-Zâhirî ile Yahyâ Mahmûd Sâ'âtî'nin ortak tahkik çalışması bulunmaktadır.²²⁶

1.2. Hadis İlmindeki Yeri ve Hadisçiliği

Muhammed b. Allân, döneminin ilim ve fazilet sahibi şahsiyetlerinden birisidir. O, fennî ilimlerin çoğunda müşkil meseleleri ihtiyatla çözebilen müfessir âlimlerden ve hadis imamlarındandır.²²⁷ Müellifimiz, Hicâz topraklarında Peygamberimiz'in (s.a.v.) bizlere kadar ulaşan "Sizlere iki şey miras bırakıyorum. Bunlara ittibâ ettiğiniz sürece asla dalâlete düşmeyeceksiniz: Kur'ân ve sünnetim."²²⁸ hadîs-i şerifinin gereğini yerine getirmiş onun öğretilerini güzel bir şekilde uygulamış ve sünneti ihyâ etmiş bir âlimdir.²²⁹

İbn Allân, kendi zamanının tanınmış ehil kişilerinden; zabtı sağlam ve güvenilir bir hadis imamıydı. Hadislerin senetlerini; sıhhat ve illetlerini bilen güçlü bir ilme sahiptir.²³⁰ O, yayımladığı çok sayıda şiirleri ve risâleleri ile de ön plâna çıkmıştır. Onu hadis ilmindeki zabtı, yazdıkları ve risâleleriyle Suyûti'ye (ö. 911/1505) benzetenler çoktur. Hatta

²²³ ISAM, (D.2189).

²²⁴ ISAM, (292982).

²²⁵ ISAM, (284483).

²²⁶ el-Hacî, Salih b. Süleyman, "et-Tayfu't-Tâif bi Fadli't-Tâif", *Âlemü'l-Kütüb Dergisi*, c. 4, sayı, 4, s. 552, Riyad 1984.

²²⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, IV, 184-185.

²²⁸ Mâlik, *Muvattâ'*, Kader, 3.

²²⁹ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 20.

²³⁰ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 21.

kendisinden icâzet alan öğrencisi ve aynı zamanda çağının şeyhi olan Abdurrahman el-Hıyarî (ö. 1082/1672): “*O zamanının Suyûti’sidir.*” demiştir.²³¹

İbn Allân, yaklaşık dört asır sonra Nevevî’nin (ö. 676/1277) *Riyâzü’s-sâlihîn* adlı eseri üzerine *Delîlü’l-Fâlihîn li Turûki Riyâzi’s-sâlihîn* adında ilk şerh yazmasıyla hadis literatürü açısından önem kazanmıştır. Ayrıca Muhammed b. Allân, Nevevî’nin *el-Ezkâr* adlı eserinin üzerine *el-Fütuhâtü’r-Rabbâniyye ale’l-Ezkârî’n-Neveviyye* adlı yedi cilt hacminde şerh yazarak hadis ilminin gelişmesine yardımcı olmuştur. *Ref’u ‘l-Hasâ’is ‘-an Tullâbi’l-Hasâ’is* adlı eseri ise kendi eseri olan *Feth’ul-Karîb’il Mucîb* adlı eseri üzerine yazdığı bir hadis şerh kitabıdır. Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh* adlı meşhur eserinin son hadîs-i şerifine yazdığı *el-Vechü’s-Sabîh* adlı eseri de hadis literatürü açısından önem arz etmektedir. Yine Buhârî ile ilgili kaleme aldığı bir diğer eseri *Tercümetü’l-Buhârî* dir. Kâbe’nin yanında *el-Câmi‘u’s-sahîh*’i okutması sebebiyle müellife tenkitler yöneltilmiş; İbn Allân da bu tenkitlere cevaplar vermiştir. *Kavlü’l-Hak ve’n-Naklû’s-Sârih* adlı eserini bu tenkitlere verdiği cevaplardan oluşturmuştur.²³² O, Cava ve Yemen beldelerinden gelen öğrencilerine Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh*’ini başından sonuna kadar Kâbe’de tedris etmiştir.²³³ İbn Allân, Mescid-i Harâm’da akşam ve yatsı namazları arasında okuduğu bu eserdeki hadislerin mânâları üzerinde bütün gece tefekkür eder ve bir hutbe kaleme alırdı. Kâbe’nin içinde bu eseri bitirdi.²³⁴

Öğrencisi Fâzıl Muhammed Nubelâ Dimyâtî (ö. ?), İbn Allân’dan naklen şöyle bir şey anlatmıştır: “Peygamber (s.a.v.) rüyada, insanlara ihsanda bulunurken (yardım dağıtırken) görüldü. O’na hitaben denildi ki: “Yâ Rasûlallâh, İbn Allân (o da var, ona da lütfetseniz!). Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.), mübarek elleriyle ona defaatla (sayısız, fazlasıyla) ihsanda bulundu.”²³⁵

Vefâtı

İbn Allân, ömrünün ilk yıllarında fakir birisi olarak yaşamış ancak bir süre elbisesini satarak aldığı kitabın istinsâhını yapmış ve geçimini temin etmiştir. Daha sonra

²³¹ Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, IV, 184-185.

²³² Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, IV, 184-185; es-Sakkâr, “İbn Allân”, 307-308.

²³³ Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, IV, 184-185.

²³⁴ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 23.

²³⁵ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 21.

Cava halkı tarafından kendisine gönderilen hediyeler ile Mekke çarşılarında kitap satarak geçimini sağlamaya devam etmiş ve zenginleşene kadar ticaretle uğraşmıştır.²³⁶

İbn Allân, Zilhicce ayının 21'i Çarşamba günü 1057/1648 senesinde Mekke'de vefât etmiştir. Bazı kaynaklarda vefâtının 1058/1648 yılında olduğu da zikredilir.²³⁷ Şeyhülislâm İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) kabrinin yanına defnedilmiştir. Muhammed b. Allân'ın oğlu Gıyaseddin b. Muhammed (ö. ?), babasını zühd, amel ve ilim yolunda takip etmiş, onun yolundan gitmiştir. Babasının kitaplarına önem vermesi dolayısıyla vefâtının ardından onun kitaplarını istinsâh ettirmiş, hatta onun bir kitabına *ez-Zeyl Ravdatü's-Safâ fi'l-Âdâb Ziyâretü'l-Mustafâ* adlı bir zeyl de yazmıştır.²³⁸

İbn Allân'ın *et-Tâli'u's-Sa'id fi Fadâilü'l-'İyd* adlı eserini sonlardırdığı bir dua niteliğindeki şu sözleri “Mekke'de doğdum, okudum, hayatım Mekke'de geçti. Ölümümü de bu kutlu şehirde kıl Allah'ım. ” kabul olmuş ve bu peygamber beldesinde hayatı son bulmuştur.²³⁹

1.3. Nevevî'nin (ö. 676/1277) Hayatı

Doğumu ve Nisbesi

Nevevî; hicrî 11 Muharrem 631/miladî 1234 yılında Nevâ (Suriye'nin güneyi Havran bölgesindeki) köyünde doğmuştur.²⁴⁰ Nevevî'nin tam adı Yahyâ b. Şeref b. Mürî b. Hasan Ebû Zekeriyâ en-Nevevî'dir.²⁴¹ Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ* adlı eserinde Nevevî'nin nesep zinciri şu şekilde geçmektedir: “*Yahyâ b. Şeref b. Mürî b. Hasan b. Hüseyin b. Hizâm b. Muhammed b. Cum'a en-Nevevî Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ eş'-Şâfiû'dir*”.²⁴² Havran bölgesinden dolayı Havrânî; Nevâ'dan dolayı Nevavî (Nevevî) ve dedelerinden Hizâm'a nisbetle de Hizâmî nisbeleriyle anılan Ebû Zekeriyâ Yahyâ daha çok Nevevî nisbesiyle meşhurdur.²⁴³

²³⁶ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 21; es-Sakkâr, “İbn Allân”, 307; İbn Allân, *ez-Zehru ve'l-Udde fi Şerhi'l-Bürde*, s. 51.

²³⁷ *Munes, et-Târîh ve'l-Muerrihîn*, s. 315.

²³⁸ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 25.

²³⁹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 25.

²⁴⁰ İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti'l-İmâm en-Nevevî*, Nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân, Dâru'l-Eseriyye, Riyad 1994, s. 42.

²⁴¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 149, ss. 149-150.

²⁴² Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, Nşr. Mahmûd M. et-Tanâhî-Abdülfeţtâh M. el-Hulv, I-X, Kahire 1383-96/1964-76, VIII, 395, ss. 395-400.

²⁴³ Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 149, ss. 149-150; İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn*, s. 40.

1.3.1. İlmî Kişiliği

Nevevî, ilim yolculuğuna tâlip olduğu ve ilmine engel olmasından çekindiği için hiç evlenmemiştir. Abdülfettâh Ebû Gudde (1418/1997) *el-Ulemâu'l-Uzâb* adlı eserinde onun bekâr olduğunu zikretmiştir.²⁴⁴ Adı Yahyâ olanların baba-oğul peygamberlerin hatırasına yaptıkları gibi Nevevî hiç evlenmediği hâlde Ebû Zekerîyyâ künyesini almıştır.²⁴⁵ Ayrıca İslâm dinine hizmetlerinden dolayı ona dini ihyâ eden anlamında “Muhyiddîn” lakabı verilmiştir. Ancak kendisi bu lakapla anılmaktan hoşlanmayıp; dinin zaten canlı olduğunu ve kimsenin diriltmesine ihtiyacı olmadığını söyleyerek bu lakapla hitap edenlere hakkını helal etmeyeceğini dile getirmiştir.²⁴⁶

On dokuz yaşlarındayken babası Nevevî'yi Dımaşk'ta bulunan meşhur Revâhiye Medresesi'ne yerleştirmiştir (649/1251).²⁴⁷ 28 yıl kaldığı Dımaşk'ta Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (476/1083) Şâfiî fikhına dair *et-Tenbîh*'in tamamını dört buçuk ayda ve *el-Mühezzebe* adlı eserinin de ibâdetler bölümünün dörtte birini sekiz ayda hıfzetmiştir. İki yıl sonra babasıyla gittiği hac dönüşünde Medine'de kalıp âlimlerin derslerine iştirâk etmiştir.²⁴⁸ *Kütüb-i Sitte* eserlerinden başka, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvattâ*, İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855), Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin (ö. 255/869), Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin (ö. 316/929) ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) *el-Müsned* adlı eserleri ile Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *es-Sünen*, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Begavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-Sünne*, Humeydî'nin (ö. 219/834) *el-Cem' Beyne's-Sahîhayn* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Câmi' li-Ahlâkî'r-r Râvî ve Âdâbî's-Sâmi'* adlı eserlerini çeşitli hocalara okuyarak icâzet almıştır.²⁴⁹ Nevevî'den bir sonraki asırda hadis ilmine yeniden bir canlılık getiren Zehebî (ö. 748/1348), onun hakkında “*Hadis âlimlerinin efendisi*” demiştir.²⁵⁰ Ayrıca, terâcim kitapları onun hakkında “*Re'sü'l-Mezheb, Muharriru'l-Mezheb*” demektedir.²⁵¹

²⁴⁴ Koçyiğit, Yakup, *Muhyiddîn en-Nevevî'nin Hayatı, Eserleri ve Sahîh-i Müslim Şerhindeki Metodu (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya 1989, s. 16; Ebû Gudde, Abdülfettah, *el-Ulemâu'l-Uzâb*, Nşr. Mektebe el-Matbûat'il-İslâmiyye, Beyrut, 1.Basım, 1982, s. 92, ss. 92-98.

²⁴⁵ Kandemir, M.Yaşar, “Nevevî”, *DİA.*, XXXIII, s. 45, s.s. 45-9, İstanbul 2007.

²⁴⁶ Kandemir, M.Yaşar, v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I-VII, Erkam yay., İstanbul 2020, I, 55.

²⁴⁷ Sübkî, *Tabakât*, VIII, 397.

²⁴⁸ Sübkî, *Tabakât*, VIII, 397, İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn*, s. 46.

²⁴⁹ İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn*, s. 60.

²⁵⁰ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Haydarâbâd 1955-58, IV, 1471, ss. 1470-1474.

²⁵¹ Koçyiğit, *Muhyiddîn en-Nevevî'nin Hayatı*, s. 37.

İbnü'l-Attâr (ö. 724/1324), hocası Nevevî'nin günde on iki hocadan on iki çeşit ders okuduğunu zikretmiştir. Bu dersler şunlardır: Humeydî'nin *el-Cem' Beyne's-Sahihayn*'inden, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *el-Mühezzebe*'inden, Müslim'in *el-Câmi'u's-sahih*'inden, İbn Sikkât'in (ö. 244/858) *Islâhu'l-Mantık*'ından İbn'ül Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Lüma*'sından; sarf ve nahiv, şerh, tashih, usûl-i fıkıh (Bazen Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *el-Müntehab*'ından ders almıştır.) esmâü'r-ricâl, usûlü'd-dîn (kelam-akâid) derslerinden birer defa; Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Vasît* adlı eserinden ise iki defa okumuştur.²⁵²

Nevevî mensubu olduğu mezhebin imamı olan Şâfiî'nin (ö. 204/820) “*Helâl ve haram bilgisinden sonra en değerli ilim tıp ilmidir.*”²⁵³ demesinden dolayı tıp tahsil etmek amacıyla İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eserini satın aldı fakat bu ilim ile uğraşmaya başlayınca kendisinde bir buhran olduğunun farkına varınca, bu ilim tahsiline devam etmek istememiştir.²⁵⁴

1.3.1.1. Hocaları ve Talebeleri

Hocaları

Nevevî'nin icâzet aldığı hadis hocaları: Ziyâ b. Temmâm el-Hanefî (ö. ?), *Sahih-i Müslim*'i okuduğu Ebû İshak İbrâhim b. Ömer Ebû Hafs el-Vâsıtî (ö. 662/1264), İbrâhim b. İsa el-Murâdî el-Endelüsî (ö. 668/1270) ve Ebû'l-Ferec İbn Kudâme (ö. 682/1283) gibi muhaddis âlimlerdir.²⁵⁵ Fıkıh alanında, uzun süre ders aldığı hocası Ebû İbrâhim İshâk b. Ahmed b. Osman el-Mağribî (ö. 650/1252), Dımaşk müftüsü Ebû Muhammed Abdurrahman b. Nuh el-Makdisî (ö. 654/1256), Ebu'l-Hasen Sellâr b. el-Hasen el-İrbilî (ö. 670/1272); fıkıh usulünde, Ebu'l-Feth Ömer b. Bündâr et-Tiflîsî (ö. 672/1274), Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 682/1284); lügat, nahiv ve sarfta Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Sâlim el-Mısırî ve Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Mâlik el-Ceyyânî'dir. (ö. 672/1274)²⁵⁶ Şam müftüsü Tâcüddîn Abdurrahman b. İbrahim b. Ziya el-Fezârî (ö. 690/1291) İbnü'l Ferkâh ismiyle meşhur olan bu kişi Nevevî'nin ilk hocasıdır.²⁵⁷

²⁵² Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, 1470; İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn*, s. 49.

²⁵³ Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ yay., İstanbul 2014, XI, 54.

²⁵⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, 1471.

²⁵⁵ Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 57.

²⁵⁶ Özafşar, M. Emin-Erul Bünyamin, *Riyâzü's-sâlihîn-Metin ve Çeviri*, Dib. yay., Ankara 2020, I, 12,

²⁵⁷ Koçyiğit, *Muhyiddîn en-Nevevî'nin Hayatı Eserleri*, s. 21. Sübkî, *Tabakât*, VIII, 397.

Talebeleri

Nevevî'nin talebelerinden en meşhuru, kendisine altı yıl talebe olan ve hizmet eden kişi, *Tuhfetü't-Tâlibîn fî Tercemeti'l-İmam Muhyiddîn* adlı eserinin müellifi İbnü'l-Attâr Ebü'l-Hasan Alâeddîn Ali b. İbrâhim ed-Dîmaşkî'dir (ö. 724/1324). İbnü'l-Attâr hayatının son altı yılında Nevevî'den hiç ayrılmadığı için "Muhtasarü'n-Nevevî" lakabıyla anılmıştır.²⁵⁸ Diğer talebeleri arasında ise; Endülüslü hadis hafızı ve Şâfiî fakihi, İbn Ferah el-İşbîlî (ö. 699/1300), Mısır-Şam kadısı Bedreddin İbn Cemâa (ö. 733/1333), Şâfiî âlimlerinden Kadı Ziyâeddîn Ali b. Selîm el-Ezrûî (ö. 731/1330-31), meşhur tarihçi Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) babası Ebû Hafs Şehâbeddîn Ömer b. Kesîr, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö. 742/1341), Kâdılkudât Şemseddîn İbnü'n-Nakîb Muhammed b. İbrâhim (ö. 745/1345) gibi âlimler vardır.²⁵⁹

Vefâtı

Nevevî hayatı boyunca çeşitli medreselerde hocalık yapmıştır. Hatta 665/1267 yılında Eşrefiyye dârülhadisi Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) vefâtıyla boşalmış olan bu medreseye şeyhlik görevine getirilmiş ve bu görevi vefâtına kadar sürdürmüştür.²⁶⁰ Nevevî vefât edeceğini anladığı için sefere çıkmış ve hocalarının kabirlerini ziyaret etmiştir. Kitaplarını da medreseye vakfetmiştir. Nevevî, Recep ayının 24'ü Çarşamba gecesi 676/22 Aralık 1277 yılında Nevâ köyünde vefât etmiştir.²⁶¹

1.3.1.2. Eserleri

Nevevî'nin eserleri hakkında şunları söyleyebiliriz: Nevevî yazdığı kitapların bir kısmını tamamlamış; bir kısmını da tamamlamaya ömrü vefâ etmemiştir. Kitaplarının bir kısmını tamamlayamaması aynı anda muhtelif çalışmaları sürdürdüğü içindir.²⁶² Hadis ilmi ile ilgili eserlerinin bir kısmı şunlardır:

1. Riyâzü's-sâlihîn.²⁶³ Bu eser hakkında daha sonra açıklama yapılacaktır.

²⁵⁸ İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn*, (Neşredenin Önsözü) s. 27.

²⁵⁹ Zehebi, *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, 1474.

²⁶⁰ Sübkî, *Tabakât*, VIII, 395.

²⁶¹ İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn*, 98; Kandemir, "Nevevî", *DİA.*, XXXIII, s. 46, ss. 45-49, İstanbul 2007.

²⁶² Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 68.

²⁶³ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 149-150.

2. *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc Sahîh-i Müslim.*²⁶⁴ Bu eser Ahmed Ali es-Sehârenpûrî'nin tashihiyle taşbaskı olarak (I-II, Hindistan 1273/1857) ve *İrşâdü's-Sârî*'nin kenarında neşredilmiştir. (I-X, Bûlak 1267; Kâhire 1325-1326.)²⁶⁵

3. *el-Ezkâr (Hilyetü'l-Ebrâr ve Şi'ârü'l-Ahyâr fî Telhîsi'd-De'avât ve'l-Ezkârî'l-Müstehabbeti fî'l-Leyli ve'n-Nehâr).*²⁶⁶ Müslümanların yapacağı dua ve zikirleri konu edinmektedir. (Kâhire 1306, 1312, 1323; nşr. Mustafa Hüseyin Ahmed 1356; nşr. Muhammed Enver Baltacı 1406; Dimaşk nşr. Abdülkâdir el-Arnaût 1391/1971; nşr. Ahmed Râtib Hamûş 1404/ 1983 neşredilmiştir.)²⁶⁷

4. *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâ'ik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâ'ik Sallallâhu 'Aleyhi ve Sellem. Mukaddimetü İbnü's-Salah*'ın muhtasarıdır. İki cilt şeklinde Abdülbâri Fethullah es-Selefî tarafından Medine 1408/1987 yılında; Nureddin İtr tarafından da bir cilt şeklinde Dimaşk'ta (1408/1988) neşredilmiştir.²⁶⁸

5. *et-Takrîb ve't-Teyisr li(fî)-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr.*²⁶⁹ *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâ'ik*'in muhtasarıdır. Abdullah Ömer el-Bârûdî tarafından Beyrut'ta (1406/1986) basılmıştır.²⁷⁰

1.4. Riyâzü's-sâlihîn

Hicrî 14 Ramazan 670 (Miladî 14 Nisan 1272 Pazartesi) tarihinde Nevevî'nin kırk yaşlarında tamamladığı eserin tam adı *Riyâzü's-sâlihîn min Hadîsi Seyyidi'l-Mürselîn*'dir.²⁷¹ 17 Kitap/bölümden ve 265 bâbdan meydana gelmektedir.²⁷² Konuların niteliğinden dolayı pek çok mükerrer hadis vardır. Bazılarının birden fazla bazılarının ise birkaç defa olmak üzere toplam 265 hadisin mükerrer olduğu ifade edilmiştir.²⁷³ Eser, 1897 civarında hadis ihtiva etmektedir.²⁷⁴

²⁶⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 149-150.

²⁶⁵ Kandemir, "Nevevî", 46.

²⁶⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 149-150.

²⁶⁷ Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 69.

²⁶⁸ Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 71.

²⁶⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 149-150.

²⁷⁰ Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 71.

²⁷¹ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s. 161.

²⁷² Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, (Neşredenin Önsözü) Nşr. Şuayb el-Arnaût, 3. Baskı, Beyrut 2021, s. 6, ss. 4-20.

²⁷³ Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 92.

²⁷⁴ Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, (Neşredenin Önsözü), s. 6, ss. 4-20.

Nevevî hadislerin çoğunu *Küttüb-i Sitte*'den seçmiştir; kalan az sayıdaki hadisleri ise İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvattâ*'ı, Ebû Bekir el-Humeydî'nin (ö. 219/834)) *el-Cem 'Beyne's-Sahîhayn*'ı, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i ve Dârimî (ö. 255/869) ile Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *es-Sünen*'lerinden; Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı ve İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *es-Sahîh*'inden de az sayıda hadis alarak derlemiştir.²⁷⁵

Nevevî, döneminde yaşadığı problemlere çözüm bulmak amacı ile tespit ettiği başlıktaki konuları öncelikle ilgili âyetleri, ardından da hadisleri sıralamıştır.²⁷⁶ Mehmet Emin Özafşar ve Bünyamin Erul'un *Riyâzü's-sâlihîn* ile ilgili tespitleri şunlardır:

“Nevevî, hadislerin uzun senedlerini vermek yerine sadece sahâbî ravilerinin isimlerini vermeyi tercih etmiş ve her hadisin sonunda aldığı kaynakları zikretmiştir. Bununla birlikte bazı hadislerde lafzın hangi kaynağa ait olduğunu belirtmiştir. Ebû Dâvûd ve Tirmizî'den aldığı hadislerin sonunda onların rivayetle ilgili değerlendirmelerine yer vermiştir. Zaman zaman kendi değerlendirmelerini de sunmuştur. Hadislerde anlamı kapalı olan ya da bilinmeyen kelime ve ifadelerin bir kısmını açıklamış, bazı uzun rivayetleri kısaltmıştır. Hadisleri lafzen rivayet etmekle birlikte mânâ ile de rivayet etmiştir. Bu tercüme çalışması esnasında hadis metinlerinin asıl kaynakları ile karşılaştırılmasında mânâ ile rivayetin zannedildiği kadar az olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum Nevevî'nin elindeki nüshaların farklılığından ya da daha başka nedenlerden kaynaklanmış olabilir. Nevevî, bazen bir kelimenin yerine eş anlamlı başka bir sözcüğü kullanmıştır. Buhârî ve Müslim'i birlikte kaynak gösterdiği hadislerde ise, rivayet lafzı Buhârî'deki metin ile karşılaştırıldığında çeşitli farklılıkların ortaya çıktığı görülmekle beraber, lafzın Müslim'deki metin ile karşılaştırılmasının ardından Nevevî'nin böyle durumlarda genellikle Müslim'in lafızlarını tercih ettiği tespit edilmiştir. Nevevî'nin, Müslim'in Sahîh'ine bâb başlıkları koymak ve onu şerhetmek suretiyle eserle yakından ilgilenmesi göz önüne alındığında böyle bir tercihte bulunması oldukça doğaldır.”²⁷⁷

1.4.1. İslâm Coğrafyasındaki Önemi

Nevevî, hicrî VII. yüzyılda (XIII. yy.) Müslümanların içine düştüğü karışıklıkların, bir nevî fitnenin yaşandığı dönemde dünyaya gelmiş ve yaşamını sürdürmüştü. İslâm'ın

²⁷⁵ Aydın, Abdullah v. Dğr., *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Editör: Selahattin Polat, Anadolu Üniversitesi Yay. 5. Baskı, Ekim Eskişehir 2014, s. 106.

²⁷⁶ Özafşar-Erul, *Riyâzü's-sâlihîn-Metin ve Çeviri*, I, 14.

²⁷⁷ Özafşar-Erul, *Riyâzü's-sâlihîn-Metin ve Çeviri*, I, 14-15.

hüküm sürdüğü tüm coğrafyayı dört bir yandan İslâm düşmanları kuşatmış; bir yandan Haçlı, diğer yandan Tatarlar Müslümanları olumsuz bir durum içine düşürmeyi hedeflemişlerdi. Bunlar olurken bir yandan da Müslümanlar kendi aralarında çeşitli gruplara ayrılmışlardı. Bir grup müslüman farzları, vâcipleri ve sünnetleri yerine getirmekten uzaklaşmıştı. Başka bir grup zühde yönelmelerinden dolayı dünyevî hiçbir sorumluluklarını yerine getirmiyorlardı. Bir diğer grup ise düşmanlara karşı cihâd yapma gayreti içerisindeydi. Nevevî, içinde bulunduğu durumu gözden geçirip; ne yapılması gerektiğini bu durumda kendi mesuliyetinin ve âlimlerin mesuliyetlerinin ne kadar büyük olduğunu; toplumun içine düştüğü buhranı neyin iyi edeceğini ve onlara karşı sorumluluklarının olduğunu gayet iyi biliyordu. İşte böyle bir dönemde yaşamış olan Nevevî; ilk olarak *el-Ezkâr*'ı bundan üç yıl sonra da *Riyâzü's-sâlihîn* 'i kaleme aldı.²⁷⁸

1.4.2. Riyâzü's-sâlihîn Üzerine Yapılan Çalışmalardan Bazıları

Neşirleri:

1. *Riyâzü's-sâlihîn* 'in İlk basımı 1302'de (1885) Mekke'de Matbaa-i Âmire'de gerçekleştirilmiştir.²⁷⁹
2. *Riyâzü's-sâlihîn ve Şerhuḥû Künûzü'l-Bâhisîn*, Ahmed Râtib Hamûş, Dâru'l-Fikr yayınevi (Dımaşk ve Beyrût, 1407/1987) tarafından yayınlanmıştır.²⁸⁰
3. Muhammed Nasıruddîn el- Elbâni Neşri (Beyrut 1406),²⁸¹
4. Şuayb el-Arnaût Neşri,²⁸²
5. Abdülaziz Rebâh ve Ahmed Yusuf ed-Dekkâk Neşri (Dımaşk 1396),²⁸³
6. Darü'l-Hayr Neşri, Bir ilim heyeti tarafından hazırlanmıştır. *Delîlü'l-Fâlihîn* 'in kısaltılmış bir özetinin dipnotlar halinde verilmesi bu neşrin en temel özelliğidir.²⁸⁴
7. *Fâruk Hâmâde Neşri* (Kâhire/1409),²⁸⁵
8. Mustafa Muhammed Amâre Neşri (Kâhire 1375),²⁸⁶

Şerhleri:

²⁷⁸ Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 84.

²⁷⁹ Habeşî, *Câmi'u's- Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁸⁰ Habeşî, *Câmi'u's- Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁸¹ Küçük, "Riyâzü's-sâlihîn", 146.

²⁸² Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 99.

²⁸³ Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 99.

²⁸⁴ Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 99.

²⁸⁵ Habeşî, *Câmi'u's- Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁸⁶ Küçük, *Riyâzü's-sâlihîn*, 146.

1. *Delîlü'l-Fâlihîn li Turûki Riyâzi's-sâlihîn*, ayrıntılı bilgi verilmiştir.
2. *Şerhu Riyâzi's-sâlihîn*, el-Hüseynî Abdülmecid Hâşim tarafından yazılmış kısa bir şerhtir. Eser iki cilt halinde neşredilmiştir (I-II, Kâhire 1400/1970).²⁸⁷
3. *Nüzhetü'l-Müttakîn Şerhu Riyâzi's-sâlihîn*, Mustafa Saîd el-Hın, Mustafa el-Buğâ, Muhyiddin Mestû, Ali eş-Şorbacı ve Muhammed Emin Lutfî'den oluşan beş kişilik bir komisyon tarafından oluşturulmuş iki ciltlik bir şerh çalışmasıdır (Beyrut 1398).²⁸⁸
4. *Menhelü'l- Vâridîn Şerhu Riyâzi's-sâlihîn*, Subhi es-Sâlih'in (ö. 1407/1986) şerhidir (Beyrut 1390).²⁸⁹
5. *Hadîkatü'l-Mü'minîn fi Şerh-u Riyâzi's-sâlihîn (Şerh'ul-Fırdevs)*, Mustafa Muammer Ammâre tarafından yapılmış bir şerh çalışmasıdır. 1375/1956'da Dâr-u İhyaî'l-Kutubi'l-Arabiyye sahibi İsa el-Bâbi el-Halebî tarafından Mısır'da bastırılmıştır.²⁹⁰
6. *Behcetü'n-Nâzırin Şerhu Riyâzi's-sâlihîn*, Ebû Usâme Selim b. İd el-Hilâlî tarafından Mısır'da bastırılmıştır (I-III, 1414/1994).²⁹¹
7. *Şerhu Riyâzi's- sâlihîn*, Muhammed b. Sâlih el-Useymîn tarafından Kâhire'de bastırılmıştır (I-IV, 1422/2001).²⁹²
8. *Riyâzü's-sâlihîn, Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan ve Raşit Küçük (I-VIII, İstanbul 1997).²⁹³

Muhtasarlari:

1. *Tehzîbü'n-Nüfûs fi Tertibi'd-Dürûs*, Yusuf ibni İsmâil en-Nebhâni (1350/1931) tarafından yazılmış *Riyâzü's-Sâlihîn*'in ilk muhtasarıdır (Kâhire 1329).²⁹⁴
2. *Kutûf min Riyâzi's-Sünne(Dirâse Tahliliyye li Ehâdis Muhtara min Kitâbi Riyâzi's-sâlihîn)*, Sâlih Ahmed Rızâ tarafından yazılmış *Riyâzü's-sâlihîn* muhtasarıdır (Dımaşk 1410).²⁹⁵

²⁸⁷ Habeşî, *Câmi'u's- Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁸⁸ Habeşî, *Câmi'u's- Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁸⁹ Habeşî, *Câmi'u's- Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁹⁰ Koçyiğit, *Muhyiddîn en-Nevevî'nin Hayatı*, s.102.

²⁹¹ Habeşî, *Câmi'u's- Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁹² Küçük, "Riyâzü's-sâlihîn", 146.

²⁹³ Küçük, "Riyâzü's-sâlihîn", 146.

²⁹⁴ Habeşî, *Câmi'u's- Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁹⁵ Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 97.

3. *İthâf'ul- Müslimîn fi Teshîli İhtisâri Riyâzü's-sâlihîn*, Muhammed Abdülhâmid Mirdâd tarafından yapılan bir *Riyâzü's-sâlihîn* muhtasarıdır. (Kâhire 1382) ²⁹⁶
4. *Miftâhu 'r-Râhilîn ila Riyâzi's-sâlihîn*, Saffet es-Sekka (Halep 1391/1971).²⁹⁷
5. *Delilül er-Rağibin ile Riyaz*, Darus sakafe, mısır 1409.²⁹⁸
6. *Künûzu'l-Bâhisîn*, Ahmed Râtib Hammûş, eser de rivâyetleri bulunan râvîlerin biyografileriyle eserin çeşitli fihristierini içeren bir çalışmadır (Beyrut 1413). ²⁹⁹
7. *Merâti'u'l-Mü'minîn fi Riyâzi's-sâlihîn*. Muhammed Adnan Salim (Dımaşk 1416/1995). ³⁰⁰

Tercümeleri:

1. *Riyâzü's-sâlihîn*. Hasan Hüsnü Erdem (I. Ve II. ciltleri Kivâmüddin Burslan ile birlikte) tarafından yapılan ilk tercüme çalışmasıdır (I-III, Ankara 1949, 1954).³⁰¹
2. *Riyâzü's-sâlihîn Şerhi Nüzhetü'l-Muttakîn*. Abdulvehhab Öztürk tarafından 2009 yılında 2 cilt olarak İstanbul'da tercüme edilmiştir (Kahraman Yayınları). ³⁰²
3. **Abdurrahman Şad** (I-II, Lahore 1988), ³⁰³
4. **S. M. Madni Abbasi** (I-II, Karachi 1986) ;
5. **Hafız Selahaddin Yusuf** (Dârüsselâm 1999) eseri **İngilizceye** tercüme etmişlerdir. ³⁰⁴
6. **Said el-Laham** (Beyrût 1991);
7. **Fevzi Şa'ban** (I-II Beyrût ts.) eseri **Fransızcaya** tercüme etmişlerdir.³⁰⁵

²⁹⁶ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁹⁷ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁹⁸ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

²⁹⁹ Habeşî, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999-1000.

³⁰⁰ Küçük, "Riyâzü's-sâlihîn", 147.

³⁰¹ Küçük, "Riyâzü's-sâlihîn", 147; Kandemir v. dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 101.

³⁰² Özaşar- Erul, *Riyâzü's-Sâlihîn-Metin ve Çeviri*, I, 18.

³⁰³ Kandemir ve dğr, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, I, 101.

³⁰⁴ Küçük, "Riyâzü's-sâlihîn", 147.

³⁰⁵ Küçük, "Riyâzü's-sâlihîn", 147.

BÖLÜM II

DELÎLÜ'L-FÂLİHÎN'İN KAYNAKLARI, MUHTEVÂ VE METODU

Hadis alanında yapılan şerhlerin metodunu tespitiye yönelik yapılan çalışmalar, şârihlerin ve kitaplarının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu bölümde Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn* adlı eserini şerh ederken İbn Allân'ın, hangi kaynaklardan ne ölçüde yararlandığı, şerhinde hangi üslûbu takip ettiği, şerhin muhtevâsı ve metodu incelenecektir.

2.1. Delîlü'l-Fâlihîn Adlı Eserin Genel Özellikleri

Tespit ettiğimize göre; İbn Allân, bu eserinde klasik hadis şerhçiliğinin unsurlarını yerine getirmeye ihtimâm göstererek zengin içerikli, memzuc bir şerh ortaya çıkarmıştır. Müellifin şerhte kullandığı dili oldukça anlaşılır ve kolaydır. Şârih, hadisleri şerh ederken anlamlarında kapalılık bulunan kelime ve kelime gruplarının tespitini yapmış ve onları açıklamış, dilde kullanılan çeşitli şekillerine işaret etmiştir. Eserdeki metin ve senedlerde geçen müşkil lafızlar ve lûgat hakkında bilgileri ortaya koymuştur. Hadisleri âyet-i kerîmelerle, hadislerle ve şîirlerle açıklamıştır. Eserde geçen her bir kelime üzerinde dikkatlice düşünmüş ve onları âyet ve hadisler ile veyâhut âlimlerin sözleriyle desteklemiştir. Bu da müellifimizin şerhinin oldukça açıklayıcı olmasını sağlamıştır. Ayrıca kendisinin büyük bir belâğat ve tasavvuf âlimi olması, eserinde fazlaca nahiv ve belâğat ilminden istifâde etmesini sağlamış, şîir sanatından yararlanmış; tasavvufi anlatımlara da başvurmuştur.

İbn Allân hadis alanında *Kütüb-i Tis'a* başta olmak üzere hadislerin yer aldığı temel kaynakların yanı sıra tâlî kaynaklara da atıfta bulunmuştur. Şâfiî mezhebine mensup bir âlim olan İbn Allân şerhinde en çok İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî*'sinden faydalanmıştır. Süyûtî, Nevevî, Kastallânî (ö. 923/1517) daha birçok şerh ve ağırlıklı olarak Şâfiî âlimleri başta olmak üzere; Semerkandî (ö. 373/983) gibi Hanefî mezhebine ve başka mezheplere müntesib âlimlerin eserlerinden de faydalanmıştır. Kitabında tek düze bir üslûp takip etmemiştir. Umumî esaslar çerçevesinde, zaman zaman değişik üslûplarda hadisleri şerh etmiştir. Şöyleki hadisleri şerh ederken müşkil lafızları izâh etmiş; lûgavî ve ıstılâhî yönlerden incelemiş ve ricâle ait bilgiler vermiştir. Bazen fikhî hükümlere işaret etmiş âlimlerin görüşlerinden yararlanmış; bazen ise hadisleri kendi bilgisi doğrultusunda izâh etmiştir. Bazen meseleleri oldukça uzun anlatmış bazen de çok kısa bir şekilde açıklama yapmıştır. İbn Allân, hadis metinlerini şerh ederken asıl metni üst tarafa almıştır.

M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan ve Raşit Küçük hocaların *Delîlü'l-Fâlihîn* ile ilgili tespitleri de şöyledir: “Okuyucunun hadis metinlerini anlamasını kolaylaştırmak için yer yer gramer kurallarına değinmiştir. Bâbların başında bulunan âyet-i kerimleri çoğu zaman kısaca açıklamış, âyetlerin konuyla ve başka hadislerle olan ilişkilerine dikkat çekmiştir. İbn Allân Riyâzü's-sâlihîn'i şerh ederken tekrar edilmiş de olsa yeterli miktarda her hadisin şerhini yapmayı ihmal etmemiştir. Açıkladığı bazı hadislerin eğer ihtiyaç görürse rivâyet farklarına işaret etmiştir. Hadislerin râvisi sahâbî hakkında ilk geçtiği kısımlarda bilgiler vermiştir. Hadislerden istinbât ettiği hükümleri fikhî konularda kendi intisap ettiği mezhebi Şâfîliği esas alarak ortaya koymaya çalışmıştır. İbn Allân'ın, öncelikle Sahîh-i Buhârî şârihlerinden İbni Hacer'in büyük eseri Fethu'l-Bârî'den, yine Buhârî'nin eserinin bir başka şârihi Kastallânî'nin İrşâdü's-Sâri'si ile Sahîh-i Müslim' in en kıymetli şerhlerinden biri olan İmam Nevevî'nin el-Minhâc'ından önemli ölçüde faydalanmıştır. ”

2.1.1. Tanıtımı ve Yazılış Amacı

Riyâzü's-sâlihîn, yazıldığı hicrî yedinci asırdan günümüze kadar mühim eserlerden biri olarak kabul edilmiş; çeşitli neşirleri, tâlikleri, ihtisârları, tercümeleri ve şerhleri yapılmıştır. İbn Allân birkaç değişiklik ile birlikte Nevevî'nin tertip ettiği bab ve bölüm şekillerine uyum sağlayarak hadisleri şerh etmiştir. Tespitimize göre; elimizdeki baskıda *Delîlü'l-Fâlihîn*'in kitâb ve bâb sayıları şöyledir: Kitâb adını taşıyan 19 bölüm vardır. Bâbların sayısı 362'dir.

Tespit ettiğimize göre; İbn Allân'ın *Riyâzü's-sâlihîn*'i şerh etme amacı eserdeki rivâyetleri dil ve muhtevâ, metin ve sened gibi yönlerden açıklayarak anlaşılmasında kapalılık bulunan, açıklama ihtiyacı duyulan cümleleri izâh etmekle *Riyâzü's-sâlihîn*'in daha iyi anlaşılmasını sağlamak, ince mânâları herkesin anlayacağı biçimde insanlara sunmak ve değer katmak şeklinde olduğu ifade edilebilir. Bir başka sebebi ise adeta toplumsal ahlâk ve mâneviyât kitabı özelliği taşıyan bu eseri topluma gerektiği şekilde açıklayarak toplumu daha iyi bir konuma getirme, toplumun söz ve fiillerinde güzel ahlâka göre davranmalarını sağlamaktır. İbn Allân'ın, Nevevî'nin eserlerini şerh etmesinin sebebi Nevevî'ye olan büyük saygınlığıdır. Bu da onun metod ve yöntemini etkileyebilir. ³⁰⁶

İbn Allân'ın ilk olarak hadis, siyer, Arap dili ve belâgatı, tefsir gibi ilimlerde kayda değer bir âlim olması bu eseri önemli kılan bir diğer husustur. İbn Allân bu şerhi okuyan

³⁰⁶ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, (Muhakkikin Önsözü), I, 26.

her kimsenin genel olarak açık ve kolay ifadelerle rahat bir şekilde anlayabileceği ifadelerle şerh etmiştir.

2.1.2. Yazma Nüshâları ve Baskıları

Eserin farklı yıllarda, muhtelif yerlerde baskıları yapılmıştır. El yazması nüshâları şunlardır: ³⁰⁷

1. Topkapı Sarayı Müzesi, nr. 2927,
2. Amerika Birleşik Devletleri, Princeton Üniversitesi, Garret Koleksiyonu,(293) nr. 65,
3. el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 3741-42,(1337 yılında)
4. Süleymaniye/Nûruosmaniye Kütüphanesi'nde 2430-2431, 2432-2433 numaralar altında 2 cilt olarak,
5. Süleymaniye/Kılıç Ali Kütüphanesi'nde 704-705 numaralar altında,
6. Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi'nde, nr. 937/1, 318 varak nr. 693/2, 308 varak, nr. 938/3, 496 varak hâlinde olarak kayıtlıdır. ³⁰⁸

Baskıları ile ilgili bilgiler:

1. Mahmud Hasan Rebi tarafından neşri mevcuttur. 1347/1928 yılında sekiz cilt olarak Kâhire'de tabedilmiştir. ³⁰⁹
2. Cem'iyetü'n-Neşr ve't-Te'lifi'l-Ezheriyye tarafından, 1347/1929 yılında iki cilt olarak Kâhire'de basılmıştır. ³¹⁰
3. 1385/1966 (Mustafa el-Babi el-Halebi tarafından/Kahire), 1971(Mısır), 1977 ve 1987 yıllarında ise dört cilt olarak Kâhire'de neşredilmiştir. ³¹¹
4. Halil b. Me'mun Şeyha tarafından, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife'de 1416/1996 yılında iki cilt olarak basılmıştır. ³¹²
5. Dâr'u İbn Hazm yayınları tarafından üç cilt olarak 2011 yılında Beyrut'ta tab'edilmiş ve Salih b. Osman el-Leccam tarafından düzenlenmiştir.
6. Dârü'l-Feyhâ/ Dârü'l-Menhe'l Naşirun yayınları tarafından beş cilt olarak 2018 yılında Dımeşk'te neşredilmiş ve Dırar Şakir Yahya tarafından tahkik edilmiştir.

³⁰⁷ Habeşi, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999; Sakkâr, "İbn Allân", 307.

³⁰⁸ Karabulut, *Mû'cemu'l Mahtûtatı'l Mevcûde fi Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, III, 1471-1472.

³⁰⁹ Habeşi, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*, II, 999; Sakkâr, "İbn Allân", 307.

³¹⁰ İSAM, (151054).

³¹¹ İSAM, (95809).

³¹² İSAM, (165376).

7. Seyda yayınları tarafından dört cilt olarak Aralık 2019 yılında tabedilmiş ve Muhammed Hadi Mardinî tarafından tahkik edilmiştir.

2.1.3. Delîlü'l-Fâlihîn Adlı Eserin Kaynakları

Bir eser üzerinde çalışan ve sonrasında bu çalışmalarını bir kitaba dönüştüren müellifin daha önceden telif edilmiş eserlerden faydalanması gayet doğaldır. Binâenaleyh İbn Allân'ın şerhinde hadis kaynaklarının yanısıra tefsir, fıkıh, kelâm gibi dînî ilimler olmak üzere; lügat ve nahiv ilimleri ile birlikte rivâyetlerin anlaşılmasına yardımcı olacak kitaplara da başvurulmuştur. Nitekim şerhin kaynak olarak kullandığı eserler şerhin değerini ve muhtevâsının zenginliğini ortaya koyması açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle *Delîlü'l-Fâlihîn* adlı şerhin muhteviyâtının daha iyi kavranılabilmesi ve değerinin tespit edilebilmesi için ilk olarak yapılacak şey onun başvurduğu kaynakları ortaya koymak olacaktır.

İbn Allân'ın şerhinde kullandığı kaynaklar ilim dallarına göre şöyle sıralanabilir:

2.1.3.1. Lügât ve Nahiv Kaynakları

İbn Allân; hadisleri şerh ederken kelimelerin cümle içerisindeki konumlarını, fesâhat ve belâgat açısından hâllerini doğru tespit etmeye ve bu bağlamda hadislere doğru anlam vermeye çalışmıştır. Ayrıca birçok gramer ve belâgat kuralları hakkında bilgiler vermiştir. Bundan dolayıdır ki bu tahlilleri yaparken birçok kaynaktan faydalanmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî (ö. 695/1296), *Kasîdetü'l-Bürde*.

İbn Allân, ifade ettiği “Bil ki Rabbin, affı bol olandır.”³¹³ âyetini açıklamak için Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-Bürde* adlı eserinden şu beyiti örnek göstermiştir:³¹⁴

Ey nefsim! Büyük hatalarından dolayı ümidini kesme.

Bağışlanmada büyük günahlar küçük günah gibidir.

2. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*.

İbn Allân, İbnü'l-Esîr'den kelime incelemeleri konusunda iktibasta bulunmuştur.³¹⁵ Şöyleki hadiste geçen جلف “Celf” kelimesinin hangi mânâyâ geldiğini ifade etmek için *en-*

³¹³ en-Necm 53/32.

³¹⁴ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 174.

³¹⁵ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 46, 48, 53, 55, 63, 184.

Nihâye adlı eserdeki açıklamadan faydalanmıştır. Eserdeki açıklama şöyledir: “*Celf, sert kuru bir ekmektir.*”³¹⁶

3. Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *el-Kâmûsü’l-Muhît*.

Kelime ve kavramların izâhında başvurulmuş kaynaklardan biri de Fîrûzâbâdî’nin *el-Kâmûsü’l-Muhît* adlı eseridir.³¹⁷ Örneğin; الجبن “**el-Cübn**” (korkaklık) kelimesinin izâhı için *Kâmûs*’taki şu açıklamayı zikretmiştir: “*Havf ve kalbin zayıflığı demektir; şecatin zıttı olarak bilinir.*”³¹⁸

4. es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413), *et-Ta’rîfât*.

İbn Allân, kelime ve kavramların izâhında Cürcânî’nin *et-Ta’rîfât* adlı eserinden yararlanmıştı. Örneğin: “Yakîn ve tevekkül babındaki يقين “**yakîn**” kelimesini Cürcânî şüphe duymamak ve koşulsuz Allah’a dayanıp güvenmek, şeklinde açıklamıştır.”³¹⁹

5. Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *Tehzîbü’l-Esmâ’ ve’l-Lugât*.

İbn Allân, şerhinde kaynak olarak Nevevî’ye “Musannif” olarak atıfta bulunmuştur. Müellifin ismini zikretmemiştir. Eser ismini yazarak kelime ve kavramların izâhında bu kaynaktan iktibas etmiştir. Örneğin; bir râvî ile ilgili bir bilgiyi bu eserden almıştır.³²⁰

2.1.3.2. Tefsir Kaynakları

İbn Allân hadisleri şerh ederken âyetlerden de istifâde etmiştir. Bazen âyetleri kendi bilgisi dâhilinde tefsir etmiştir; bazen de diğer tefsir kaynaklarına başvurmuştur.

1. Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), *Zâdü’l-Mesîr fî ‘ilmi’t-Tefsîr*.

İbn Allân, tefsir konularında İbnü’l-Cevzî’nin bu eserinden şu şekilde nakilde bulunmuştur: “İbnü’l-Cevzî Nisâ Suresi 41. âyet-i kerîmedeki شهيدا “**şehîden**” kelimesini açıklamıştır.”³²¹

2. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf ‘an Haka’iki Gavamizi’t-Tenzîl*.

³¹⁶ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, II, 472.

³¹⁷ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, V, 102, 260, 456.

³¹⁸ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, V, 14.

³¹⁹ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 306.

³²⁰ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 602.

³²¹ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, II, 413.

İbn Allân, hadislerin hangi eserlerde hangi varyantlarla geldiğini çoğu kez açıklamıştır. Bu eserden de bu şekilde yararlanmış ve “*Bu hadis aynı şekilde Keşşâf’ta merfû olarak geçmektedir.*” şeklinde bir cümle ile izâhını yapmıştır.³²²

3. İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), *Câmi ‘u’l-Beyân fî Tefsîri ‘l-Kur’ân*³²³

Örneğin; İbn Cerîr’in rivâyet ettiği gibi diyerek, âyetlerin tefsirinden faydalanmıştır.

4. Ebû’l-Fidâ’ Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsîrû ‘l-Kur’âni ‘l- ‘Azîm*.

İbn Allân “İbn Kesîr’in tefsirlerinde bu hadis başka şekillerde geçmektedir.” diyerek bu eserinden iktibas yapmıştır.³²⁴

5. Ebû’l-Kâsım er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât fî Garîbi ‘l-Kur’ân*.³²⁵

Örneğin; el-Ebsar kelimesinin müfredattaki açıklamasını zikrederek, Kuranla ilgili terimleri Müfredatla açıklamıştır.

6. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn el-Ferrâ’ el-Begavî (ö. 516/1122), *Me ‘âlimü ‘t-Tenzîl*.

İbn Allân, eser ismini zikretmemiş fakat “Tefsîr’ül Begavî” şeklinde açıklama yapmıştır.³²⁶

7. Alî b. Âdil en-Nu‘mânî ed-Dımaşkî (VIII./XIV. yüzyıl), *el-Lübâb fî ‘Ulûmi ‘l-Kitâb*.

İbn Allân, az da olsa Âdil en-Nu‘mânî’nin eserinden istifade etmiştir. İbn Adil’in tefsirinde şöyle demiştir diyerek; kelime izâhlarında onun açıklamalarına yer vermiştir.

327

Bunlardan başka tefsir ve Kur’ân ilimleri ile alakalı olarak Kurtubî’nin (ö. 671/1273) *el-Câmi ‘ li-Ahkâmi ‘l-Kur’ân*’ı³²⁸, Beyzâvî’nin (ö. 685/1286) *Envârü ‘t-Tenzîl ve Esrârü ‘t-Te ‘vîl*’i³²⁹ Kevâşî el-Mevsîlî’nin (ö. 680/1281) *Tefsîrû ‘l-Kevâşî* adlı eseri³³⁰, el-Kirmânî’nin (ö. 500/1106’dan sonra) *Lübâbü ‘t-Tefâsîr* adlı eseri,³³¹ Fahrüddîn

³²² İbn Allân, *Delîlü ‘l-Fâlihîn*, I, 44, 165.

³²³ İbn Allân, *Delîlü ‘l-Fâlihîn*, I, 391, 443; II, 80.

³²⁴ İbn Allân, *Delîlü ‘l-Fâlihîn*, I, 203.

³²⁵ İbn Allân, *Delîlü ‘l-Fâlihîn*, I, 42, 45, 52, 54, 175.

³²⁶ İbn Allân, *Delîlü ‘l-Fâlihîn*, I, 238; II, 76.

³²⁷ İbn Allân, *Delîlü ‘l-Fâlihîn*, I, 343; V, 455.

³²⁸ İbn Allân, *Delîlü ‘l-Fâlihîn*, I, 69,81, 95, 113, 129,133, 335; II, 276.

³²⁹ İbn Allân, *Delîlü ‘l-Fâlihîn*, I, 46, 54, 59, 182, 295.

³³⁰ İbn Allân, *Delîlü ‘l-Fâlihîn*, I, 54, 59, 68, 175.

³³¹ İbn Allân, *Delîlü ‘l-Fâlihîn*, II, 429.

Muhammed er-Râzî'nin ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eseri ³³² ve Ebî Hatim er-Râzî'nin (ö. 327/938) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm* ³³³ adlı tefsirlerine başvurmuştur.

2.1.3.3. Tabakat-Terâcim, Zühhd ve Ahlâk Kaynakları

1. Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234), *Avârifü'l-Ma'ârif*.

Avârifü'l-Ma'ârif, tasavvufî bilgiler konusunda kaynak edinilen eserlerden biridir. İbn Allân bazen isim belirterek, bazen de kitap ismini kaydederek iktibâslar yapmıştır. Burada ise hem müellifin hem de eserin ismini zikretmiştir. Zikri geçen hadis şudur: “Hz. Âişe'ye Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) ahlâkı suâl edildiğinde o “Siz, Kur'ân okumuyor musunuz? Onun Ahlakı Kur'ân idi.” şeklinde cevap vermiştir. ³³⁴ İbn Allân bu hadiste geçen **خلق** “**huluk**” kısmını *Avârifü'l-Ma'ârif* adlı eserden iktibaslar yaparak şerh etmiştir. ³³⁵

2. İbn Kayyim El-Cevziyye (ö. 751/1350), *Medâriku's-Sâlikîn*.

Hâce Abdullah-ı Herevî'nin *Menâzilü's-Sâ'irîn* adlı kitabının şerhidir. İbn Allân burada yalnızca müellifin ismini Züraî demiştir ki, şeklinde esere de *Menâzil*'in şerhi diyerek atıfta bulunmuştur. Biz bu atıftan *Medâriku's-Sâlikîn* adlı eserin kastedilmiş olduğunu anlıyoruz. ³³⁶

3. Ebû Hâmid Muhammed Ahmed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*.

İbn Allân, “*Gazzâlî, İhyâ'sında bahsetmiştir.*” şeklinde iktibas yapmıştır. ³³⁷

4. Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), *Bustânü'l-'Ârifîn*.

Musannif *Bustânü'l-'Ârifîn*'de şöyle demiştir diyerek iktibas yapılmıştır. Yalnızca eser isminini zikretmiştir. ³³⁸

5. Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (ö. 458/1066), *ez-Zühdü'l-Kebîr*.

İbn Allân, hem eser hem müellif ismini belirterek Beyhakî'nin bu eserinden iktibas yapmıştır. ³³⁹ Bahsi geçen hadisin Beyhakî'nin *ez-Zühdü'l-Kebîr* adlı eserinde de geçtiğini zikretmiştir.

6. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Aşfiyâ*

³³² İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, II, 164.

³³³ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 164,499; V, 501.

³³⁴ Müslim, *Misâfir*, 139; Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 2.

³³⁵ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, V, 456.

³³⁶ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 117.

³³⁷ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 52.

³³⁸ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, V, 57.

³³⁹ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 361.

Hem eser hem müellif ismini belirterek iktibas yapılmıştır. Ebû Nuaym bu hadisi *Hilye*'sinde rivâyet etmiştir.³⁴⁰

7. Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî (ö. 365/976), *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*.

İbn Allân, hem eser hem müellif ismini belirtmiştir. Hadisin *el-Kâmil*'de geçtiğini zikrederek bu eserden iktibas yapmıştır.³⁴¹

8. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib (ö. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*.

İbn Allân, şu ifadelerde bulunarak bu eserden iktibas yaptığını belirtmiştir: “İbn Sa'd bu rivâyete eklemelerde bulunmuştur.”³⁴²

9. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), *Mekârimu'l-Ahlâk*.

Yalnızca eser ismi belirtilerek iktibas yapmıştır.³⁴³

2.1.3.4. Hadis Kaynakları

Bu kısımda hadis ilimleri ile ilgili eserleri dikkate alarak eser isimlerini kaydetmeye çalışacağız.

1. Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî (ö. 279/892), *eş-Şemâ'ilü'n-Nebeviyye*.

İbn Allân, “Tirmizî *Şemâ'il* adlı eserde o hadisi (onu) rivâyet etmiştir. Tirmizî'nin *Şemâ'il*'inden bu şekilde tahrir ettim” şeklinde bu eserinden iktibaslar yapmıştır. Bu eserden bahsederken hem eser ismini zikretmiş, hem de müellif isminden bahsetmiştir.³⁴⁴

2. Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340), *Mişkâtü'l-Mesâbih*.

İbn Allân, “*Mişkât*'ın rivâyetinde geçtiği gibi” diyerek hadisin bir diğer varyantının geçtiği eseri bir cümle ile izâh etmiştir.³⁴⁵

3. İbn Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbûrî (ö. 311/924), *es-Sahîh*.

İbn Allân, “*İbn Huzeyme'nin rivâyet ettiği gibidir.*” diyerek bu eserinden iktibaslar yapmıştır.³⁴⁶

³⁴⁰ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 361.

³⁴¹ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 361.

³⁴² İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 394.

³⁴³ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 337.

³⁴⁴ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 189, 224, 372, 375, 372; III, 42; V, 453.

³⁴⁵ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, III, 60, 245.

³⁴⁶ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 270.

4. Ebû Hâtim b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *el-Müsnedü's-Sahîh 'ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ*.

İbn Allân, hem eserin hem de müellifin adını zikretmiştir. “*İbn Hibbân es-Sahîh 'inde rivâyet etmiştir.*” şeklinde açıklama yapmıştır.³⁴⁷

5. Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmi 'u's-sahîh*.

İbn Allân, 350 civarı hadis tahricini Buhârî'den nakletmiştir.³⁴⁸

6. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-Câmi 'u's-Sağîr*.

İbn Allân, Süyûtî'nin *Câmi 'u's-Sağîr*'inde 50'den fazla iktibas yapmıştır.³⁴⁹

7. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *el-Kâfi 'ş-şâfî fî Tahrîci Ehâdisi 'l-Keşşâf*.

İbn Allân eserin ismini *fî Tahrîci Ehâdisi 'l-Keşşâf*, müellifin ismini ise “Hâfız b. Hacer” olarak zikretmiştir.³⁵⁰

- *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*.

“İbn Hacer, *Nuhbe*'sinde şöyle söylemiştir.” diyerek bu eserden de iktibas yapmıştır.

351

8. Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî (ö. 742/1341), *Tuhfetü'l-Eşrâf bi-Ma'rifeti'l-Etrâf*.

İbn Allân, “*Kitâbü'l-Etrâf*” diyerek bu esere atıfta bulunmuştur. Hem eser hem müellif ismi zikredilerek iktibas edilmiştir.³⁵²

9. Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*.³⁵³

- *el-Mu'cemü'l-Evsât*.³⁵⁴

- *el-Mu'cemü's-Sağîr*.³⁵⁵

Taberânî'nin *el-Mûcem* 'lerinden bol miktarda rivâyet nakli yapılmıştır. Toplamda 150'den fazla olan bu nakillerin bazılarını kitap isimlerini belirterek, bazılarını da sadece müellif ismini zikrederek istifade etmiştir.

³⁴⁷ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 249.

³⁴⁸ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 43, 52, 55, 57,74, 75,77, 85, 100, 102, 107, 105, 119, 137, 143.

³⁴⁹ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 41, 59, 97,122, 123, 125,187; II, 196, 235,471;III, 9, 47, 194; V, 170.

³⁵⁰ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, II, 80.

³⁵¹ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 131.

³⁵² İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 601, 604; II, 306; V, 490, 524.

³⁵³ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I,75, 134, 172, 187, 188, 250, 337, 391; II, 20, 42, 361.

³⁵⁴ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 204; II, 42, 129.

³⁵⁵ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 239, 249; II, 38.

10. Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl el-Bûsîrî (ö. 840/1436), *Misbâhu'z-Zücâce fî Zevâ'idî İbn Mâce*.

İbn Allân, “*Misbâhu'z-Zücâce*’de onu rivâyet etmiştir.” diyerek eser ismini zikretmiş fakat müellifin ismini zikretmemiştir.³⁵⁶

11. Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr (ö. 292/905), *el-Musnedu'l-Bezzâr*.

İbn Allân, 60 civarı hadis tahrîcini Bezzâr’dan nakletmiştir.³⁵⁷

12. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071).

İbn Allân, şöyle söyleyerek “İbn Abdilberr onun yanlış olduğunu zikretti.” müellif ismine atıfta bulunmuştur. Eser ismini zikretmemiştir.³⁵⁸

13. Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *el-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Asâr*.

İbn Allân, hadisin **والله ما املك غيرهما** kısmına “İbn Ebî Şeybe’nin rivâyet ettiği gibi” diyerek İbn Ebî Şeybe’nin **” فوالله ما املك غيرهما ”** bu rivâyetini *el-Musannef* ‘ten iktibas etmiştir.³⁵⁹

14. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), *el-Müsnedü'l-Müstahreç 'âlâ Sahîh-i Müslim*.

“Enes b. Mâlik’ten (r.a.) rivâyet edildiğine göre Nebî (s.a.v.), (çocuğunun) mezarı başında (bağıra-çağıra) ağlayan bir kadının yanından geçti. Ona: “Allah’dan kork ve sabret!” buyurdu. şeklindeki devam eden hadisin Allahtan kork ve sabret kısmı, Ebu Nuaym Müstahreç’inde şöyle rivâyet etmiştir. ” diyerek hem eser hem müellif ismini zikretmiştir. İbn Allân, hem eser hem müellif ismini zikrederek iktibas yapmıştır.³⁶⁰

15. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497), *Tahrîcü'l-Erba'îne's-Sûfiyye li-Ebî Abdirrahmân es-Sülemî*.

³⁵⁶ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 59; II, 424, 544.

³⁵⁷ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 60, 66, 173, 372, 410, 414, 548; III, 166; V, 343.

³⁵⁸ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, III, 75.

³⁵⁹ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 159, 190; II, 18.

³⁶⁰ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 204. Buhârî, Cenâiz 32, 43; Ahkâm 11; Müslim, Cenâiz 14-15, Ebû Dâvûd, Cenâiz 23; Tirmizî, Cenâiz 13;

İbn Allân, hem eser hem müellif ismini zikrederek "Şehâvî, *Tahrîcü'l-Erba'îne* 'de demiştir." şeklinde eser ismini zikretmiştir.³⁶¹

26. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258), *et-Terğîb ve't-Terhîb*.

İbn Allân "Hafız Münzirî'nin *Terğîb ve't-Terhîb* 'inden" diyerek hadiste geçen **الكفاف** "**el-Kefef**" kelimesini nasıl açıkladığını belirtmiştir: "الكفاف ihtiyacının fazlasından kaçınman gereken şeydir."³⁶²

17. Celâlüddîn el-Hudayrî es-Süyûtî (ö. 911/1505), *et-Tevşîh 'ale'l-Câmi 'i's-sahîh*.

Buhârî'nin *Câmi 'i's-sahîh* adlı eserine yazılmış bir şerh olan *et-Tevşîh* adlı eserden İbn Allân iktibaslar yapmıştır.³⁶³

18. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497), *el-Makâsîdü'l-Hasene*

İbn Allân, "Şehâvî'nin *Makâsîd* 'da: "انه احبه" şeklinde telaffuz ettiği gibi" diyerek bu eserden iktibas yapmıştır.³⁶⁴ "Ebu Kerîme Mikdâd b. Mâdikerib'den (r.a) merfû olarak rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Sizden biriniz kardeşini seviyorsa ona sevdiğini bildirsin." Bu hadis üzerine açıklama yapmıştır.³⁶⁵

19. Radyüddîn Hasen es-Sâgânî (ö. 650/1252), *Meşâriku'l-Envâr*

İbn Allân, *Meşâriku'l-Envâr* 'dan **كذب** "**kezibe**" kelimesini iktibas yapmıştır. Müellifin ismini zikretmemiş fakat eser ismini zikretmiştir.³⁶⁶

20. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820).

İbn Allân, yalnızca müellif ismini zikrederek iktibas yapmıştır. Şâfiî'nin bir sözünden iktibas yapmıştır.³⁶⁷

Müellif hadis metinlerinin tahrîci ile ilgili şu kaynaklardan da yararlanmıştır: Tahâvî (ö. 321/933), *Me'âni'l-Âsâr*,³⁶⁸ Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünen*,³⁶⁹ İbn Hümâm (ö.

³⁶¹ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 530; II, 458.

³⁶² İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 11, 56, 59, 64, 333; II, 292; III, 9.

³⁶³ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 567; II, 76, 137; V, 565.

³⁶⁴ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, II, 297.

³⁶⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 113 (5124); Tirmizî, Zühd, 42 (2502).

³⁶⁶ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 164, 368.

³⁶⁷ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 79, 80.

³⁶⁸ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 77.

³⁶⁹ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 63, 77, 93, 96, 101, 111, 131, 167, 184, 205.

745/1344): *Silâhu 'l-Mü'min*,³⁷⁰ Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sünenü 'l-Kübrâ*,³⁷¹; *Şu'abü 'l-Îmân*,³⁷² Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi 'u's-sahîh*.³⁷³ Ebû Dâvûd (ö. 275/889), *es-Sünen*³⁷⁴ Tirmizî (ö. 279/892), *es-Sünen*³⁷⁵ Buhârî (ö. 256/870), *el-Edebü 'l-Müfred*³⁷⁶ İbn Mâce (ö. 273/887), *es-Sünen*.³⁷⁷ Nesâî (ö. 303/915), *Amelü 'l-Yevm ve 'l-Leyle*³⁷⁸ Dârimî (ö. 255/869), *es-Sünen*³⁷⁹ Dârekutnî (ö. 385/995), *es-Sünen*³⁸⁰ Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta*³⁸¹ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*,³⁸² Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), *Müstahrecü Ebî 'Avâne*,³⁸³ Nevevî (ö. 676/1277), *Riyâzü's-sâlihîn*,³⁸⁴ Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn (ö. 606/1210), *Câmi 'u'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl*,³⁸⁵ Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr (ö. 558/1163) *Müsnedü Firdevsi 'l-Ahbâr*,³⁸⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919), *el-Müsned*,³⁸⁷ İbn Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî (ö. 311/924), *es-Sahîh*,³⁸⁸ Ebû Hâtîm el-Büstî (ö. 354/965), *el-Müsnedü's-Sahîh 'ale't-Tekâsîm ve 'l-Envâ*,³⁸⁹ Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), *Sahîhu Ebî 'Avâne*,³⁹⁰ Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*.³⁹¹

2.1.3.5. Şerh Kaynakları

1. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*.

İbn Allân, müellifin ismini direkt zikretmemiş “Musannif” şeklinde zikrederek Nevevî’ye atıf yapmıştır. Eserin ismini ise “Şerhu Müslim” şeklinde zikretmiştir.³⁹²

³⁷⁰ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 119, 179, 232; IV, 25, 41, 615.

³⁷¹ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 57, 77, 125, 131, 181, 411; V, 93.

³⁷² İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 337, 553; III, 475; V, 83, 85.

³⁷³ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 43, 46, 59, 77, 80, 81, 100, 102, 104, 105, 119, 129.

³⁷⁴ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 46, 59, 63, 77, 86, 93, 96, 101, 114, 163, 172, 244, 411.

³⁷⁵ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 118, 233; V, 147, 361.

³⁷⁶ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 248; II, 32, 100, 297, 390, 532, 593.

³⁷⁷ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 63, 77, 95, 101, 125, 131, 136, 233; II, 381.

³⁷⁸ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 182, 316; III, 322, 329, 469, 490; V, 312.

³⁷⁹ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 182, 483, 485; II, 30; IV, 142.

³⁸⁰ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 404, 454; V, 147, 172, 173, 442.

³⁸¹ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 77, 93, 101, 236, 427; V, 81, 188.

³⁸² İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 59, 104, 123, 125, 182, 186.

³⁸³ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 269, 565.

³⁸⁴ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 142, 170; II, 338; III, 29; V, 514, 513.

³⁸⁵ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, III, 219.

³⁸⁶ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, V, 258.

³⁸⁷ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, V, 29.

³⁸⁸ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 406.

³⁸⁹ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 125, 239, 293, 305, 332, 337, 340, 341, 370.

³⁹⁰ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 182, 565.

³⁹¹ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 8, 11, 63, 292, 305, 322, 330, 337; II, 462, 471.

³⁹² İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 93, 121, 143, 163, 171, 456.

2. Muhammed el-Heytemî es-Sa‘dî (ö. 974/1567), *el-Fethu ‘l-Mübîn fî Şerhi ‘l-Erba ‘în*.

İbn Allân, “*Fethu ‘l-Mübîn*’de geçtiği gibi” diyerek yalnızca eser ismini zikrederek iktibas yapmıştır.³⁹³

3. İbn Melek (ö. 821/1418’den sonra), *Mebâriku ‘l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriku ‘l-Envâr*.

İbn Allân, burada müellifin ismini zikretmiş; onun eserinden isim olarak bahsetmemiştir. Ancak cümlelerin siyâk sibâkından müellifin “onun şerhi” şeklindeki ifadesinden es-Sâgânî’nin (ö. 650/1252) *Meşârik* adlı eserine nispet ettiğini anlayabiliyoruz.³⁹⁴ Bu eser Radıyyüddîn es-Sâgânî’nin *Meşâriku ‘l-Envârî’n-Nebeviyye* adlı eserinin şerhidir.

4. Muhammed b. Allân el-Bekrî (ö. 1057/1648), *el-Fütûhâtü’r-Rabbâniyye ‘ale’l-Ezkârî’n-Nebeviyye*.

İbn Allân, Nevevî’nin *el-Ezkâr* adlı eserine kendi yazdığı şerhten yararlanmıştır.³⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449),

5. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *en-Nüket ‘alâ Şerhi Sahîhi Müslim*.

İbn Allân, İbn Hacer ‘in bu eserinden de iktibas yapmıştır.³⁹⁶

-*Fethu ‘l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi ‘l-Buhârî*.

“İbn Hacer, *Fethu ‘l-Bârî*’sinde onu şöyle izhar etmiştir.” diyerek hem eser hem müellif ismini zikrederek iktibas yapmıştır.³⁹⁷

6. Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), *‘Umdetü ‘l-Kârî fî Şerhi Sahîhi ‘l-Buhârî*.³⁹⁸

2.1.3.6. Tarih ve Siyer Kaynakları

İbn Allân hadisleri şerh ederken çeşitli tarihî bilgilerden de yararlanmıştır. Bu bilgileri güvenilir tarih ve siyer kitaplarından nakletmiştir.

1. Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî (ö. 581/1185).

³⁹³ İbn Allân, *Delîlû ‘l-Fâlihîn*, I, 69; II, 20; III, 117; V, 518.

³⁹⁴ İbn Allân, *Delîlû ‘l-Fâlihîn*, I, 368; IV, 94.

³⁹⁵ İbn Allân, *Delîlû ‘l-Fâlihîn*, I, 46, 72, 75, 88, 186, 349, 552.

³⁹⁶ İbn Allân, *Delîlû ‘l-Fâlihîn*, II, 323.

³⁹⁷ İbn Allân, *Delîlû ‘l-Fâlihîn*, I, 190, 155, 162, 163, 183, 190, 204, 443, 464; IV, 474.

³⁹⁸ İbn Allân, *Delîlû ‘l-Fâlihîn*, I, 90, 120, 182; III, 140, 180, 400, V, 309.

İbn Allân “Süheylî dedi ki” şeklinde müelliften bahsetmiştir. Eserin isminden bahsetmemiştir.³⁹⁹

2. Ebü'l-Kâsım İbn ‘Asâkir (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dımaşk*.

İbn Allân, İbn ‘Asâkir’in *Târîhu Medîneti Dımaşk* adlı eserinden de ictibas yapmıştır. İbn ‘Asâkir’in *Târîh* adlı eserinde Ebû Said el-Hudrî’den ilgili rivâyeti merfû olarak zikretmiştir.⁴⁰⁰

3. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*.

İbn Allân, adı geçen hadisin hangi eserde hangi şekilde geçtiğinin açıklamasını yapmıştır. Burada da Hatîb el-Bağdâdî’nin eserindeki şu hadisin bir diğer varyantını ele almıştır: “Ancak iki kişiye gıpta edilir: Allah"ın kendisine verdiği malı Allah yolunda harcayan kimse ile Allah"ın kendisine verdiği hikmete göre karar veren ve o ilmi başkalarına aktaran kişi.”⁴⁰¹

4. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî (ö. 207/823), *Kitâbü’s-Siyer*.

İbn Allân, sadece “Vâkîdî dediki” diyerek müellifin ismini zikretmiştir.⁴⁰²

5. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî (ö. 748/1348), *Tecrîdü Esmâ’i’s-Sahâbe*.

“Zehebî *Tecrîd*’inde dediki” şeklinde İbn Allân müellif ve eserini zikretmiştir.⁴⁰³

6. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *Üsdü’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*.

İbn Allân yalnızca eserin ismini zikretmiştir. Üsdü’l-Gâbe’de şöyle rivayet edilmiştir.⁴⁰⁴

7. Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (ö. 428/1037)

İbn Allân yalnızca müellifin ismini zikretmiştir.⁴⁰⁵

8. Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm (ö. 218/833), *es-Sîretü’n-Nebeviyye*.

İbn Hişâm’ın bu eserinden “İbn Hişâm dedi ki” diyerek bu eserden ktibaslar yapmıştır.⁴⁰⁶

³⁹⁹ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, II, 255.

⁴⁰⁰ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, IV, 548.

⁴⁰¹ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, III, 40; Buhârî, Zekât, 5(13); Müslim, Müsâfirîn, 268.

⁴⁰² İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 142, 185; II, 76.

⁴⁰³ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 602.

⁴⁰⁴ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 10, 239, 241, 256; II, 469; III, 161.

⁴⁰⁵ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, II, 542.

⁴⁰⁶ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, III, 15, 47.

2.1.3.7. Akâid ve Fıkıh Kaynakları

Akâid ve fıkıh konularında başvurulan kaynaklar şöyledir:

1. Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), *Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Serî'a*.

İbn Allân'ın itikâdî konulardaki başvurduğu kaynaklarından birisi Beyhakî'dir.⁴⁰⁷

2. Nûrüddîn Alî el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *el-Hırzû's-Semîn*.

İbn Allân, müellifi “el-Kârî demiştir ki” şeklinde zikretmiştir. Eserden ise *el-Hısnü'l-Hasîn*'in şerhi olarak bahsetmiştir. Bu eser el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *el-Hısnü'l-Hasîn* adlı eseri olup Ali el-Kârî buna şerh yazmıştır.⁴⁰⁸ İbn Allân Sâhib'ul-Hırz şeklinde müellife atıfta bulunmuştur.⁴⁰⁹

2.1.3.8. Kaynakların Analizi

Tespitimize göre; İbn Allân, hadisleri şerh ederken toplamda 100 civarında kaynaktan istifade etmiştir. Bu kaynaklar çoğunlukla hadis sahasında olmakla birlikte; tarih, tabakât, terâcim, zühd, nahiv, fıkıh, siyer, tefsir gibi alanlarda da mevcuttur. İbn Allân hadisleri şerh ederken yararlandığı eserleri ve müellifleri bazen yalnızca eser olarak bazen müellif olarak bazen ise ikisini birden zikretmiştir. İbn Allân, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inden 321, Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'inden 410, Tirmizî'nin *es-Sünen*'inden 163, Ebu Dâvud'un *es-Sünen*'inden 110, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inden 84, Mâlik b. Enes'in *el-Muvattâ'*'sından 4, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden 87 ve Nesâî'nin *es-Sünen*'inden 103 hadis tahrir etmiştir. Bizim buradaki maksadımız İbn Allân'ın eserini şerh ederken hangi kaynakları kullandığını ortaya çıkarmaktır. İbn Allân, hadisleri şerh ederken kendisinden önce kaleme alınmış olan şerhlerden istifade ettiği gibi çağdaşı olan âlimlerin eserlerinden de yararlanmıştır. İbn Allân'ın bir yahud iki kere kullandığı kaynaklar olmasının yanında sıklıkla başvurduğu kaynaklar da vardır. Şunu ifade etmeliyiz ki bazı kaynaklarda müellifin ismini belirterek eser ismini yazmadan yararlandığı kaynaklar veyahut eser ismini belirterek eserin kime ait olduğunu ifade etmeden yararlandığı kaynaklar ya da eserin müellifinin ismini belirtmeden “kîle” denilerek yapmış olduğu kaynaklar eserleri ve müellifleri tesbit etmede ve kaynakları analiz etmede zorlanmamıza sebep olmuştur.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, I, 57, 298; II, 76.

⁴⁰⁸ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, II, 402; V, 13.

⁴⁰⁹ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, IV, 61; V, 13.

⁴¹⁰ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, I, 76, 114.

2.2. Şerhin Muhtevâsı ve Metodu

Bu bölüm tezimizin en temel ve en mühim kısmını oluşturmaktadır. İbn Allân hadislerin daha iyi bir şekilde anlaşılması için ilk olarak kelimelerin mânâları üzerinde yoğunlaşmış daha sonra ise: hadisleri sarf ve nahiv açısından şerh etmiştir. Bu bölümde; metod ve muhtevâ üzerine bir giriş yaparken aynı zamanda müellifin terceme ve hadis ilişkisi ile ilgili açıklamalarda nelere dikkat ettiğine, daha sonra metinlerin tahlilini nasıl ve hangi metodlarla yaptığına; âyet ile hadisleri nasıl şerh ettiğine temas edilecektir.

2.2.1. Eserin Mukaddimesi

İbn Allân, Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn*'de yazdığı Mukaddime bölümünü yaklaşık kırk sahife kadar şerh etmiştir. “Besmele her hayrın başıdır.” sözü gereğince hareket eden ve bu meseleyi maksat edinen İbn Allân esere besmele ile başlamış ve bu besmele-i şerifin mânâsını kısa bir şekilde şerh etmiş ve besmelenin önemine binâen bu hadisi burada zikretmiştir. ⁴¹¹ *كل أمر ذي بال لا يبدأ باسم الله الرحمن الرحيم فهو أبت* Besmele ile başlanılmayan her şerefli iş kesiktir. ⁴¹²

İbn Allân, besmelenin şerhinden sonra Nevevî'nin mukaddimesindeki hamdele ve salve kısımlarını kelime kelime açıklamıştır. Kelime ve cümlelerin şerhini yaparken kelimelerin irâbını, zabtını, nasıl harekelendiklerini hatta cümledeki konumunu dahi belirtme gayreti göstermiştir. Örneğin; *تذكرة* “**Tezkiratün**” kelimesinin mefûl olduğunu zikretmiştir. Yeri geldiğinde diğer âlimlerin eserlerinden iktibaslar da yapmıştır. Örneğin; *والابصار* “**ve'l-Ebsâr**” kelimesini Râğıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât* adlı eserini kaynak edinerek açıklamıştır. ⁴¹³ Bazı kelimeleri cümlenin gidişatına göre beyitler, âyetler ve hadisler ile şerh ederek şerhin muhtevâsını zenginleştirmiştir. Örneğin, *الافكار* “**el-Efkâr**” kelimesi üzerinde yoğunlaşmış ve bu kelimeyi şerh ederken Âl-i İmrân sûresinin 190 ve 191. âyetlerini zikretmiştir. ⁴¹⁴ Bu kelimeyi bir de şu hadis ile örneklendirmiştir: *تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللَّهِ، وَلَا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللَّهِ* “Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarını tefekkür edin, Onun kendisini tefekkür etmeyin.” İbn Allân bu hadisin senedinin zayıf olduğunu zikretmiştir. Tetkik

⁴¹¹ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 41, 67.

⁴¹² el-Elbânî, Nâsirüddin, *Za'îfu Sünen-i İbn Mâce*, 1894, IV, 394. Ahmed b. Hanbel, 14/329; Nâsirüddin el-Elbânî, bu hadisin zayıf olduğunu belirtmiş ve İbn Maîn'in bu hadis hakkında zayıf dediğini zikretmiştir. Elbânî hadisin sened zincirini eserinde kaydetmiştir ve bu sened zincirinin zayıf olduğunu ifade etmiştir. Hadisin sened zinciri şu şekildedir: Ahmed b. Muhammed b. Ömer → Muhammed b. Sâlih el-Basrî → Ubeyd b. Abdülvâhid Şerik → Yâkûb b. Kâb el-Antâkî → Mübeşşir b. İsmâil → Evzâi- Zührî → Ebû Hureyre. el-Elbânî, Nâsirüddin, *İrvâ'u'l-Galil fi Tahrîci Ehâdisi Menâri's-Sebîl*, el-Mektebü'l İslâmiyye, 2. Baskı, Beyrût 1985, I/29.

⁴¹³ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 42.

⁴¹⁴ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 42.

ettiğimiz kadarıyla bu hadisin zayıf olması, tarikinde geçen râvi Vazi' b. Nâfi'nin metruk oluşundan kaynaklanmaktadır. Hadisin bize ulaşan sened zinciri şu şekildedir: Sâîğ → Mehdî b. Câfer er → Remlî → Ali b. Sâbit → Vâzî'b. Nâfi' → Sâlim → İbn Ömer.⁴¹⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn* adlı eserinde, Yahya b. Main'in bu râvi hakkında sika bir râvi olmadığını ifade ettiğini zikretmiştir. Ebû Hatim ise bu hadisin sened zincirini şu şekilde zikretmiştir: "Sâlim → Abdullah b. Ömer → Peygamberimiz (s.a.v.)"⁴¹⁶ İbn Allân'ın böyle zayıf bir rivâyeti delil olarak kullanması onun zayıf rivâyetlerle ihticâc konusunda esnek olduğunu göstermektedir.

2.2.2. Kitâb-Bâb Başlıklarını Şerh Metodu

Hadis kitaplarında kitâb ve bâb başlıklarının çok mühim bir yeri vardır. Çünkü kitâb ve bâb başlıkları içerdiği konulara göre belli başlı isimler alırlar. Bu nedenle kitâb isimlerinin kapsadığı muhtevânın tespiti rivâyetlerin anlaşılmasında ipucu sağlamıştır. Muhammed b. Allân *Riyâzü's-sâlihîn*'deki hadisleri şerh ederken öncelikle kitâb ve bâb başlıklarını irâb, sarf ve nahiv açısından daha sonra ise, ıstılâhî ve lugavî yönden tahlil etmiş, âlimlerin fikirlerinden yararlanmıştır. Bazen bâblarda geçen bazı âyetleri yeniden açıklamamış; onun yerine "Âyetin mânâları şu bâbda ortaya konulmuştur." şeklinde izahta bulunmuştur.

Örneğin; Sabah ve akşam Allah'ı zikretmek bölümündeki "Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma."⁴¹⁷; âyetinde geçen *وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ* kısmını "Âyetin mânâları Kitâbü'l-Ezkâr bâbında ortaya konulmuştur." şeklinde izâh etmiştir.⁴¹⁸

Bazen ise hadisin bir önceki bâbda açıklandığını "Bir önceki bâbda hadisin bu kısmını cümleler ile açıkladım." şeklinde ifade etmiştir. Örneğin; İbn Allân, Müslümanlara gereksiz yere sûizanda bulunma yasağı bölümündeki şu hadise; "Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Zandan uzak durun. Şüphesiz zan, sözlerin en yalan olanıdır."⁴¹⁹ Tecessüs yasağı bölümündeki: "Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Zandan

⁴¹⁵ Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Thk. Esat Muhammed et-Tıb, Mustafa el- Bezzâr, Suûdi Arabistan 1998, hadis no: 12111, s. 2219.

⁴¹⁶ İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü (Ma'rifeti) l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ'* ve *'l-Metrûkîn*, Thk. Mahmûd İbrâhim Zâyd, Halep 1976, 1. Basım, III, 84 (1144).

⁴¹⁷ A'râf 7/205.

⁴¹⁸ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, IV, 634.

⁴¹⁹ Buhârî, Vasâyâ 8, Nikâh 45, Ferâiz 2, Edeb 57, 58.

sakınınız. Çünkü zan (yersiz itham), sözlerin en yalan olanıdır. Başkalarının konuştuklarını dinlemeyin, ayıplarını araştırmayın, birbirinize karşı öğünüp böbürlenmeyin, birbirinizi kıskanmayın, kin tutmayın, yüz çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Allah'ın size emrettiği gibi kardeş olun.”⁴²⁰ 1568 nolu hadisi kastederek, “Bu hadisin kısımları daha önceki babda şerh edilmiştir.” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴²¹

İbn Allân, *Riyâzü's-sâlihîn*'deki tekrar eden hadisler için de bazen şöyle bir not düşmüştür: “Hadis şerhiyle birlikte şu babda geçmektedir.” Örneğin; ölümü anmak ve nefsin aşırı isteklerini dizginlemek bâbındaki; İbn Ömer (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) omzumu tutarak şöyle buyurdu: “Dünyada tıpkı bir garip hatta bir yolcu gibi davran!” İbn Ömer (r.a.) şöyle derdi: Akşamı ettiğinde, sabahı bekleme! Sabaha çıktığında, akşamı bekleme! Sağlıklı günlerinde, hastalanacağın vakit için; hayatın boyunca da öleceğin zaman için tedbir al!⁴²² hadisiyle; zühdün üstünlüğü babındaki 473 nolu⁴²³ aynı hadisi kastederek: “Bu hadis şerhiyle birlikte zühdün üstünlüğü bâbında geçmektedir.” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴²⁴

2.2.3. Kitâb-Bâb Başlıklarını İrâb, Sarf ve Nahiv Açısından Tahlîli

Muhammed b. Allân bâb başlıklarındaki bazı kelimeleri sarf ve nahiv açısından açıklamıştır. Örneğin, yolculuk edepi bölümünde şöyle demiştir: سفر “Sefer” kelimesinin ism-i fâili سافر “Sefîr”; bu kelimenin çoğulu ise اسفار “Esfâr” şeklindedir.⁴²⁵

Yetimleri ve kimsesizleri koruma bölümünde ise İbn Allân, البنات “el-Benât” kelimesinin izâhını şöyle yapmıştır: “Bu “البنات” kelimesi cemi müennesi sâlimdir. Tekili ise “بنت” kelimesidir. “مسلمة” “Müslimetün” kelimesinin müfred hâli ise bu şekilde yazılmaktadır; fakat çoğulu مسلمات “Müslimât” şeklinde “elif” ve “açık te” harfleri ile yazılmakta olup kesre üzerine nasbolunmuştur.”⁴²⁶

⁴²⁰ Müslim, Birr 28-34.

⁴²¹ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, V, 163 (1571 nolu hadis); İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, V, 157 (1568 nolu hadis).

⁴²² Buhârî, Rikak 3; Tirmizî, Zühd 25; İbn Mâce, Zühd 3.

⁴²³ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, II, 454 (473 nolu hadis).

⁴²⁴ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, III, 93 (566 nolu hadis).

⁴²⁵ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, IV, 90.

⁴²⁶ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, II, 86.

Bu konuyla ilgili olarak Mücâhede bölümündeki, mücâhede kavramını nasıl izâh ettiğini örnek olarak zikredebiliriz: “Bu kelimenin fiil kökü ج ه “Cehd” kelimesidir. Müfâale bâbından türemiş bir kelimedir.”⁴²⁷

Bir diğer örnek ise; Komşu hakkı bâbındaki ج ا ر “Cer” yani komşu kelimesini şöyle açıklamıştır: “Komşu oturduğun bölgeyi kuşatan civar çevredeki kişiler demektir. Çoğulu جيران “Cîrân”; kelimenin fiil çekimi اجوار - مجاورة - جاور şeklindedir. İsim hâli ise جوار cim harfinin ötreli hâliyle yazılır.”⁴²⁸

2.2.4. Kitâb-Bâb Başlıklarını Mânâ Açısından Tahlili

İbn Allân bâb başlıklarındaki şerhe ihtiyaç duyulan kelimeleri mânâ açısından tahlil etmiş; bunları ıstılâhî ve lugavî yönden şerh etmiştir. Kelimelerin anlamları için bazı âlimlerin eserlerine ve ilgili âyetlere başvurmuştur. Örneğin; İbn Allân İhlâs ve niyet bâbındaki ihlâs kavramını şöyle izâh etmiştir: “Lugât olarak ihlâs zâhirden bâtına ulaşan bir özdür. Bunun aksi de mevcuttur.” Râğıp el-İsfahânî *el-Müfredât* adlı eserinde bu kavramı şöyle açıklamıştır: “İhlâs Allah’tan başka her şeyi kendinden uzaklaştırmaktır. İhlâsın hakîkâtî, Allah dışındaki her şeyden uzaklıktır.”⁴²⁹ Üstad Ebu’l Kâsım Kuşeyrî de ihlâsı şöyle tanımlamıştır: “İhlâs Hakk’ı bir kılmaktır. Onu her şeyden tenzih etmek ve hiçbir şeyi aracı yapmadan Allah’a yaklaşmaktır. Gösterişten kaçınarak, övgü kazanma maksadı gütmeksizin Allah’a yaklaşmanın her hâli ihlâstır, yani samimiyettir.”⁴³⁰

İbn Allân abdestin fazîleti bâbında abdest hakkında şu bilgilere değinmektedir: “Ötreli “vav” ile وضاء “Vudââtün” kelimesinden gelir. O güzel ve temiz demektir. Şerî olarak ise tahsîs edilen uzuvlarda su kullanmaktır. Abdest namazla birlikte İsrâ Gecesi’nde farz kılınmıştır.”⁴³¹

Sabır bâbını ise şu şekilde açıklamıştır: “Bu bâb sabrın faziletlerini açıklayan hadislerin ve âyetlerin beyânıdır. Rağıp el-İsfahânî sabırla ilgili şunları söylemiştir: “Sabır, nefsi, reyin ve şeriatın gerektirdiği kurallar neticesinde hapsetmektir”.⁴³²

⁴²⁷ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 357.

⁴²⁸ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 154.

⁴²⁹ el-İsfahânî, er-Râğıp, *el-Müfredât*, Müdekkik: Necip el-Mâcidi, el-Mektebet’ül-Asriyye, 1. Basım, Beyrut 2006, 354; İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 67.

⁴³⁰ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâle*, Thk. Mahmud b. Şerif, 1989 Kahire, ss. 346-350; İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 67.

⁴³¹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 172.

⁴³² İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 175; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, Trc. Mehmet Yolcu-Abdulkâki Güneş İstanbul 2010, s. 576.

Bab başlıkları ile ilgili bilgiler bazen çok ayrıntılı bazen de çok fazla ayrıntıya girmeden kısa bilgilerden oluşmaktadır. Örneğin; Murâkabe bâbını ayrıntılı bir şekilde şöyle açıklamıştır: “Ubâde b. Sâmit’ten rivâyetle Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kişinin imanının en faziletliyelerinden birisi, nerede olursa olsun Allah’ın onun yanında olduğunu bilmesidir.”⁴³³ hadisi ile “Cibril hadisinde geçen: “Sen onu görmesen bile o seni görüyordur.”⁴³⁴ hadisinde işaret edilen makamlardan birisi ihsân (samimi bir şekilde Allah’a bağlılık/Murâkabe) makamıdır.”⁴³⁵

Bir başka örnek ise; “hayır yollarının sayısızlığı” bâbıyla ilgili olarak şöyle demiştir: “Hayır yollarını çeşitli kılmak hayır yapanın canlılığının devamını sağlar ve bu canlılık onun toplum ilişkilerinde iyi anılmasına sebep olur. Öyleyse kim bir işten sıkılırsa diğer işlerle uğraşsın ve vaktini Allah rızası için infak etsin.” şeklinde çok fazla ayrıntıya girmeden bâbı izâh etmiştir.⁴³⁶

Ezanın fazileti bölümünü İbn Allân şu şekilde şerh etmiştir: “Ezân kelimesi lugavî olarak; duyurmak, bildirmek mânâlarına gelmektedir. Şerî mânâda ise; namaz vakitlerinin bildirilmesi için mahsus kılınan bir kelimedir. Allah Teâlâ, duyurmak, bildirmek, namaz için çağrı anlamlarında Cuma sûresinin 9. âyeti “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.” ile Mâide sûresinin “Siz namaza çağırdığınız vakit onu alaya alıp eğlence yerine koyuyorlar. Bu, şüphesiz onların akılları ermeyen bir toplum olmalarındandır.” 58. âyetini zikretmiştir.”⁴³⁷

Tevbe bölümünde ise; tevbe kelimesini: “توبة” **“Tevbe”** kelimesi lugât olarak rücû yani dönmek, dönüş, tevbe etmek, vazgeçmek mânâlarına gelmektedir. تاب - اناب - اب kelimeleri de aynı anlamları taşımaktadır. Hemen hemen hepsi رجع **“Racea”** yani dönmek manasına gelmektedir. Allah’a tevbe eden kişi bir şeyden bir şeye dönen kişidir. O şey ki zemmedilen vasıftan, övülen vasıflara rücû eden kimsedir. Tevbe eden kişi Allah’ın yasakladığı şeyden emrettiği şeylere dönen, mâ’sıyyetten itaate Allah’ın kötü gördüğü şeylerden râzı olduğu şeylere rücû eden kimsedir. Her kim Allah’ın azabından korkarak Allah’a karşı olan şeylerden dönerse o tevbe edendir. Kim hayâ ettiği şeyden dönerse o

⁴³³ Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, *Şu‘abü’l-Îmân*, Nşr. M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1990, 200/2, 727 nolu hadis.

⁴³⁴ Buhârî, Îmân 37; Müslim, Îmân 1, 5; Tirmizi Îmân 4.

⁴³⁵ İbn Allân, *Delilü’l-Fâlihîn*, I, 258.

⁴³⁶ İbn Allân, *Delilü’l-Fâlihîn*, I, 401.

⁴³⁷ İbn Allân, *Delilü’l-Fâlihîn*, IV, 185.

tövbekârdır. Şerî mânâda ise tevbe en güzel biçimde şu mânâyâ gelmektedir. Allah’a olan uzaklığı terk edip ona yakın olmaktır. Allah’ı her şeyden tenzih etmektir.” şeklinde açıklamıştır.⁴³⁸

İbn Allân, Kitap-bâb başlıklarındaki bazı kavramları Kur’ân-ı Kerim’den âyetler ile de izah etmiştir. Nitekim, İstikâmet bâbındaki, istikâmet kavramını şöyle açıklamıştır: “Fussilet Sûresi 30. âyette bu kavram şöyle geçmektedir. Şüphesiz “Rabbimiz Allah’tır” deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: “Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) va’dedilmekte olan cennetle sevinin!” ve bu kavramla ilgili âriflerin bazıları doğru yolda olmanın iki şartı olduğunu söylemişlerdir. Bunlar: Allah’a imânın sıhhati ve Rasulullah’ın (s.a.v.) getirdiği şeylere ittibâ.”⁴³⁹

2.2.5. Hadis Metinlerini Şerh Metodu

Tespitimize göre; İbn Allân, şerhinde râvîlerin cerh ve tâdîl durumuna, terceme-i hâline dair açıklamalar yapmıştır. Hadislerin metinlerini şerh ederken kelimelerin okunuş şekillerini/zabtını; lugavî ve ıstılâhî mânâlarını tespit etmiş; garîp lafızların irâbını yapmış ve onların âyetlerle olan ilişkilerini açığa çıkarmış; yeri geldikçe âyetlerden, hadislerden, şiirlerden ve âlimlerin görüşlerinden örnekler vermiştir. Hadislere dair ulemânın görüşlerini beyân etmiş, hadis metinlerinden dinî hükümler çıkarmıştır. Aynı zamanda hadis metinlerini hangi âlimlerin tahrir ettiğini ifade etmiştir. İbn Allân, bazı kelimelerin mânâlarına dâir yerine göre uzun, yerine göre ise kısa; lugavî ve ıstılâhî yönden îzâhlarda bulunmuştur.

2.2.5.1. Hadis Metinlerindeki Kelimleri Sarf, Nahiv ve İrâb Yönünden İzâh ve Tahlîl Etmesi

İbn Allân, tespit ettiğimize göre; metinlerdeki açıklanması gereken isim ve fiilleri sarf, nahiv ve irâb açısından tahlîl edip kelimeleri harekelemiştir. Hadis metnindeki kelimeleri okunuş şekillerine ve ıstılahtaki manalarına göre şerh etmiştir. Böylece metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Nitekim;

Kelimenin lugavî şerhine örnek olarak şu rivâyeti verebiliriz: “Ebû Abdullah Câbir b. Abdullah el-Ensârî (r.a.) şöyle söyledi: “Bir keresinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte bir gazvede bulunuyorduk. Buyurdu ki: “Hastalıkları yüzünden Medine’de kalan öyle kimseler var ki, siz bir yolda yürüdüğünüz veya bir vâdiyi geçtiğinizde, onlar da sizinle

⁴³⁸ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 113.

⁴³⁹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 330.

birlikte gibidir.”⁴⁴⁰ İbn Allân bu hadisteki غَزَاةَ kelimesini ele alarak şöyle izâh etmiştir: “Buradaki zikredilen gazve Buhârî’nin rivâyetinde de açıklandığı üzere Tebük Gazvesi’dir.”⁴⁴¹ İbnü’l-Esîr’in *en-Nihaye* adlı garîbü’l-hadîse dair eserinde gazve kelimesinin fiil çekimi şu şekildedir: “غَزَا - يَغْزُو غَزَا ism-i fâili ise غَاز “Ğazi” şeklinde yazılır. الغَزَاة “el-Ğazetün” kelimesi ise الغَزُو kelimesinden gelmektedir. İsim olarak الغَزَاة şeklindedir. Yani “ğayn” harfi fethalıdır. الغَازِي kelimesinin çoğulu الغَزَاة “el-Ğazetün” şeklinde yazılır. O kelimenin ötreli hâlinin ise وَغَزَاء - وَغَزِي - وَغَزَى şeklinde çekimi yapılır. قَضَاة kelimesi gibi.”⁴⁴²

Örneğin; niyet hadisi olarak meşhur olan rivâyeti ise şöyle izâh etmiştir: “Hz. Ömer (r.a.), Resûlullah’ı (s.a.v.) şöyle buyururken dinledim, demiştir: “Yapılan ameller niyetlere göre belirlenir. Herkes yaptığı amelin karşılığını niyetine göre alır. Kimin niyeti Allah’a ve Resûlü’ne ulaşmak, hicret etmekse, eline geçecek ecir de Allah’a ve Resûlü’ne hicret ecriidir. Her kim de elde edeceği bir dünyalığa yahud nikâhlayacağı bir kadına ulaşmak için yola çıkmışsa, o kimsenin hicreti de hicret ettiği şeye göredir.”⁴⁴³ انماالاعمال kısmını şöyle izâh etmiştir: “Bu kelimenin buradaki görevi mübtedâdır. Lâm-u târif ile zikrolunan kelime mahallen müfred bir kelimedir. Bunun haberinde umûm ve husûs mânâları ifade edilir.”⁴⁴⁴

Bir diğer örnek olarak şu rivâyeti verebiliriz: “Cündeb b. Abdullah’dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.), müslümanlardan müteşekkil bir askerî birliği müşriklerden bir kavme göndermişti. Müslüman askerler, müşriklerle karşılaştılar. Müşriklerden bir adam, müslüman askerlerden istediğine saldırıp öldürüyordu. Müslümanlardan biri de onun boş bulunduğu anı gözlüyordu. Biz bu müslümanın Üsâme b. Zeyd olduğunu konuşup duruyorduk. Üsâme, kılıcını çekip de adamı öldüreceği sırada o: “Lâ ilâhe illallah”, dedi; fakat Üsâme onu yine de öldürdü. Peygamberimiz’e (s.a.v.) müjdeci geldi. Peygamberimiz (s.a.v.) ona ordunun durumunu sordu, o da olup biteni kendisine haber verdi. Hatta o adamın durumunu ve Üsâme’nin ona ne yaptığını da anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) Üsâme’yi çağırdı ve ona: “Adamı niçin öldürdün?” diye sordu. Üsâme: “Yâ Resûlallah! O adam müslümanların canını yaktı; falanı ve falanı

⁴⁴⁰ Müslim, İmâre 159.

⁴⁴¹ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 84 (4 nolu hadis).

⁴⁴² Mecdüddîn, İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, Thk: Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kahire 1963, III, 365-366.

⁴⁴³ Buhârî, Bedü’l-Vahy 1.

⁴⁴⁴ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 71 (1 nolu hadis).

öldürdü”, diyerek bir kaç şehidin adını saydı. Sözüne devamla şunları söyledi: “Ben ise onun üzerine yürüdüm. Kılıcı görünce: “Lâ ilâhe illallah”, dedi. Resûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.v.): “Böyle diyen adamı öldürdün mü?” diye sordu. Ben: “Evet”, dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): “Lâ ilâhe illallah kıyamet günü karşına geldiğinde ne yapacaksın?” dedi. Üsâme b. Zeyd: “Yâ Resûlallah! Cenâb-ı Hak’tan beni bağışlamasını dile”, dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) durmadan: “Lâ ilâhe illallah kelimesi kıyamet günü huzuruna geldiğinde ne yapacaksın, söyle?” “Lâ ilâhe illallah sözü kıyamet günü huzuruna geldiğinde ne yapacaksın?” diyor, başka bir söz söylemiyordu.⁴⁴⁵ İbn Allân, bu hadisteki بَعَثَ بَعْثًا kısmını şöyle izâh etmiştir: “Kelime mastar hâliyle zikredilmiştir. Bu kelimenin çoğulu بَعَاثُ – بَعُوثُ şeklindedir.”⁴⁴⁶

2.2.5.2. Hadis Metinlerindeki Kelimleri Mânâ Yönünden İzâh ve Tahlîl Etmesi

İbn Allân rivâyetlerin lafzî mânâlarını ve hadislerin muhtevâlarını açıklayarak şerh ettiği için şerhin içeriği zenginleşmiştir. Hadislerdeki garîb kelimeleri izâh etmiş; bazı fiillerin ve kelimelerin ihtivâ ettiği mânâları vermiştir. Böylelikle metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Kelimenin ıstılâhî şerhine örnek olarak şu rivâyeti verebiliriz: “Câbir’den rivâyet olunduğuna göre, Resûlullah (s.a.v.) parmakları yalamayı, yemek tabağını silmeyi emretti ve: “Sizler, gerçekten bereketin hangisinde olduğunu bilemezsiniz.” buyurdu.⁴⁴⁷ Müslim’in bir başka rivâyeti şöyledir: Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sizden birinizin lokması düştüğünde hemen onu alsın ve üzerine yapışanları temizleyip yesin, onu şeytana bırakmasın. Parmaklarını yalamadıkça da elini mendile silmesin. Çünkü o kimse, bereketin yemeğin neresinde olduğunu bilemez.”⁴⁴⁸ İbn Allân bu hadisteki الشَّيْطَانُ “İ’ş-Şeytan” kelimesini şöyle izâh etmiştir: “شطن “Şetane” kelimesi بعد “Beude” yani uzakta olmak kelimesi ile aynı anlama gelmektedir. شاط “Şeta” kelimesi de احترق “İhteraga” yani yanmak, tutuşmak kelimesi ile de aynı anlam taşımaktadır.”⁴⁴⁹

Kelime izâhına bir diğer örnek olarak şu rivâyeti verebiliriz: “Ömer b. Hattâb’dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bir kimse can çekişmeye başlamadığı müddetçe, Hak Teâlâ o kulun tövbesini kabul eder.”⁴⁵⁰ İbn Allân

⁴⁴⁵ Müslim, İmân 160.

⁴⁴⁶ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, II, 320, (396 nolu hadis).

⁴⁴⁷ Müslim, Eşribe 133-135.

⁴⁴⁸ Müslim, Eşribe 134.

⁴⁴⁹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 492(165 nolu hadis).

⁴⁵⁰ Tirmizî, Daavât 98; İbn Mâce, Zühhd 30.

bu hadisteki يُغْرِغْ kelimesini şöyle izâh etmiştir: “İnsan ölüm döşeğindeyken gargara sesi gibi ses çıkarırcasına boğazından ruhu çıkmaya başlar. İşte bu yüzden “gargara kelimesi” ağzına su aldıktan sonra onu boğazına kadar götürüp yutmamaktan, geri tükürmekten gelir.”⁴⁵¹

Bir başka rivâyette ise: “Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sûr sahibi boruyu ağzına koymuş, ne zaman üflemekle emrolunursa üfleyeceği ânın iznini bekleyip durmakta iken ben nasıl sevinebilirim? Bu haber, ashâba ağır geldi. Bunun üzerine Allah Resûlü: “Allah bize yeter, o ne güzel vekildir, deyiniz.” buyurdu.⁴⁵² Bu hadisteki صاحب القرن kelimesini İbn Allân melekü’l-müvekkel yani İsrâfîl olarak açıklamıştır.⁴⁵³

Bir başka örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “Nu’mân b. Beşîr’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Dua ibâdetdir.”⁴⁵⁴ Bu hadisi İbn Allân şöyle açıklamıştır: “Bu hadisin mânâsı ‘Hac Arafattır.’⁴⁵⁵ hadisinde olduğu gibi gerçek anlamda değil mecaz anlamdadır. Yani nasıl ki Arafat’ta vakfe haccın asıl unsuru, dua da ibâdetle bir bütün olmuştur. Dua kulun ihtiyaç duyduğu, kendini aciz hissettiği anda Allah’a yakarışıdır. Allah’a acizliğini güç yetiremediğini itiraf etmesidir. Kerim ve gani olan Allah kulunun duasına karşılık verir, ya da karşılıksız bırakır. Şu hadisteki gibi Enes b. Mâlik’ten (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Duâ ibadetin iliği beyin ve özüdür.”⁴⁵⁶ o ibadetin ta kendisidir. Buradaki مغ kelimesi beyin iliği gibi, kendisinde var olan saf bir maddedir.”⁴⁵⁷ İbn Allân, bu hadiste beyin içindeki sıvı/ ilik ile hadisteki öz arasında bir metafor oluşturmuş; benzerlik ilkesinden yararlanmış ve dua ibadetin özüdür hadisini bu metafor ile açıklamıştır.

2.2.5.3. Hadis Metninde Geçen Kelimelerin Zabtını Belirtmesi

İbn Allân, şerhe konu olan hadisin senedinde geçen râvî isimlerini ve hadisteki kelimelerin okunuş şekillerini izâh etmektedir. Bu konuya niyet hadisi olarak bilinen meşhur hadisin sahabî râvîsi olan Hz. Ömer’in isminin okunması örnek olarak verilebilir:

⁴⁵¹ İbn Allân, *Delîlû’l-Fâlihîn*, I, 124 (18 nolu hadis).

⁴⁵² Tirmizî, Kıyamet 8; Tefsîru Sûre 39.

⁴⁵³ İbn Allân, *Delîlû’l-Fâlihîn*, II, 345 (411 nolu hadis).

⁴⁵⁴ Ebû Dâvûd, Vitr 23; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 3, 41, İbn Mâce, Duâ 1.

⁴⁵⁵ İbn Mâce, “Menâsik”, 57; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 68; Tirmizî, “Tefsîr”, 3.

⁴⁵⁶ Tirmizî, Daavât 1, (3371).

⁴⁵⁷ İbn Allân, *Delîlû’l-Fâlihîn*, V, 7-8 (1464 nolu hadis).

عمر بن الخطاب بن نفيل بن عبد العزى بن رياح بن عبد الله بن قرط بن رزاح بن عدي بن كعب بن لؤي بن غالب
القرشي العدوي

Bu ismin okunuşunu şöyle tespit etmiştir: **نفيل** kelimesi “nun” harfinin ötresiyle, “fe” harfinin fethasıyla “ ye ” harfinin sükûnuyla okunur.

بن عبد العزى kelimesi noktasız “ ayın” harfinin ötresiyle ve keskin “ ze” harfi ile okunur. Sondaki harf elif-i maksuradır.

بن رياح kelimesi “ râ ” harfinin kesresiyle, “ ye” harfinin fethasıyla, harekesiz ”elif “harfi ve noktasız “ha” harfi ile okunur.

بن قرط kelimesi “kal” harfinin ötresiyle, “ ra ” harfinin sükunuyla ve noktasız “ tı ”harfi ile okunur.

بن رزاح kelimesi “ra” harfinin fethasıyla, ondan sonraki “ ze” harfi ile harekesiz “ elif ” ve noktasız “ ha ” harfi ile okunur.

بن عدي kelimesi ilk harfi cezm ile yazılmıştır. İkinci harfi kesre ile okunur.

بن لؤي kelimesi “lâm” harfinin ötresiyle, hemzenin fethasıyla okunur.⁴⁵⁸

Yemeği önümüzden ve besmele çekerek yememiz gerektiği ile ilgili hadisi bir diğer örnek olarak zikredebiliriz: “Resûlullah’ın (s.a.v.) üvey oğlu, Ebû Hafs Ömer şöyle dedi: “Ben Allah Resûlünün himâyesinde yetişen bir küçüktüm. Yemek yerken, elim tabağın her yanına giderdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) bana: “ Oğul, besmele çek! Sağ elinle ye! Hep önünden ye! ” dedi. O günden sonra hep emrettiği şekilde yedim.”⁴⁵⁹ İbn Allân, hadisin **فَمَا زَالَتْ تِلْكَ طِعْمَتِي بَعْدُ** , kısmını şöyle izâh etmiştir: Buradaki **طِعْمَتِي بَعْدُ** kelimesindeki **طِعْمَتِي** kelimesi noktasız “Tı” harfinin kesresiyle yazılmış olup, **بَعْدُ** kelimesi ise “Dal” harfinin ötresiyle yazılmıştır.⁴⁶⁰

Bir diğer örnek olarak selamı yaymanın sevgiyi artıracakı ile ilgili hadisi zikredebiliriz: “Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İman etmedikçe cennete giremeyeceksiniz. Birbirinizi sevmedikçe de gerçek mânâda iman etmiş olamazsınız.”⁴⁶¹ İbn Allân bu hadisteki **أَوْ لَا أَذَلُّكُمْ** kısmını şöyle izâh etmiştir: “**اتركوا** kelimesindeki “Hemze” harfi istifhâm mânâsı vermektedir. “Vav” harfi

⁴⁵⁸ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, I, 69, 70.

⁴⁵⁹ Buhârî, Et’ime 2, 3; Müslim, Eşribe 108; İbn Mâce, Et’ime 8.

⁴⁶⁰ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, II, 149-150 (301 nolu hadis).

⁴⁶¹ Müslim, İmân 93-94; Tirmizî, Et’ime 45, Kıyamet 56.

hemzeden sonraki mahzûf olmuş harfe atıf için yazılmıştır. Yani **اتركوا اتحاب ولا ادكم** şeklinde yazılmıştır.”⁴⁶²

2.2.6. Râvîleri Değerlendirme Usûlü

İbn Allân şerhinde gerek ricâl ile alakalı gerekse de metindeki lafızlar ile alâkalı şerhe ihtiyaç gördüğü yerlerde açıklama yapmıştır. Râvîlerin isim ve künyelerini ilk geçtiği yerde açıklamış; okunuş şekillerini îzâh etmiştir. Râvîlerin kaç hadis rivâyet ettiklerini, Buhârî ve Müslim’in kaç hadis üzerinde ittifak ettikleri yahut kaç hadisi yalnızca Buhârî ya da yalnızca Müslim’in eserlerine aldıklarını, râvîlerin hangi kabileye mensup olduklarını, kaç gazveye katıldıklarını, kaç yılında doğduklarını ve kaç yılında vefat ettiklerini de açıklamıştır. İbn Allân daha önceden ismi geçen râviyi tekrar anlatmamış “Tercemesi geçmiştir; şu babda anlatılmıştı.” şeklinde îzâh etmiştir.

Örneğin; Sa’b. Ebî Vakkas ile ilgili olarak “Kitabın İhlas bâbında bu raviyi anlatmıştım.” şeklinde açıklamıştır.⁴⁶³ Bazen ise râvinin şüpheye düştüğünü şöyle îzâh etmiştir. Örneğin; “Ebû Hureyre veya Ebû Said el-Hudrî (r.a.), burada râvi, hadisin bu iki sahâbîden hangisinden rivâyet edildiği hususunda tereddüt etmiştir. Sahâbîlerin hepsi de âdil olduğu için sahâbînin kimliği hakkındaki tereddüt hadisin sıhhatine zarar vermez- şöyle dedi: “Tebûk Gazvesi’nde şiddetli açlık çektikleri için sahâbîler: “Ey Allah’ın Resûlü! İzin verseniz de develerimizi kesip yesek ve iç yağı elde etsek?” dediler. Resûlullah (s.a.v.): “Peki öyle yapın!” buyurdu. Derken Ömer (r.a) geldi ve şöyle dedi: Ey Allah’ın Resûlü! Eğer sen develeri kesmelerine izin verirsен, orduda binek azalır. Fakat (isterseniz), onlara ellerinde bulunan azıklarını getirmelerini emrediniz ve sonra da ona bereket vermesi için Allah’a dua ediniz. Umulur ki Allah, bereket ihsan eder. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): “Peki öyle yapalım!” buyurdu ve deriden bir yaygı getirtip serdirdi. Sonra da elde mevcut erzakın getirilmesini emretti. Askerlerden kimi bir avuç darı, kimi bir avuç hurma ve kimi de ekmek parçacıkları getirdi. Yaygı üzerinde gerçekten pek az bir şey birikmişti. Resûlullah (s.a.v.) bereket vermesi için Allah’a dua etti ve sonra: “Kaplarınızı getirip bundan alınız!” buyurdu. Askerler kaplarını doldurdular. Öylesine ki doldurulmadık bir tek kap bırakmadılar. Sonra da doyuncaya kadar yediler yine de bir hayli yiyecek arttı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah’dan başka ilah olmadığına ve benim Allah’ın resûlü olduğuma şehâdet ederim. Allah’ın

⁴⁶² İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, II, 291 (380 nolu hadis).

⁴⁶³ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, IV, 17; V, 31, 916.

birliğine ve Muhammed'in peygamberliğine şeksiz şüphesiz inanmış olarak Allah'a kavuşmayan kimse, cennet(e girmek)ten mutlaka alıkonur.”⁴⁶⁴

İbn Allân, bu hadisteki *شك الراوي* “Râvî şüpheye düşmüştür.” cümlesi üzerine, burada râvînin Ebû Hureyre mi yoksa Ebû Said el Hudrî mi diye tereddüt ettiğini ifade ederek bu durumun, Âmeş'in *Sahîh-i Müslim*'in senedindeki beyânına benzediğini belirtmiştir. Bilindiği gibi “ Sahâbe udûldür.” ilkesi gereği râvî sahâbînin kim olduğu husûsundaki tereddüt, hadisın sıhhatine zarar vermemektedir. ⁴⁶⁵

Başka bir örnekte; “Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Eş'arîler, savaşta azıkları tükenmeye başladığı vakit veya Medine'de ailelerinin yiyecekleri azaldığında, yanlarında ne var ne yoksa bir yaygıya dökerler. Sonra bunu bir kapla aralarında eşit bir şekilde paylaşırlar. İşte bu yüzden Eş'arîler bendendir, ben de Eş'arîlerdenim.”⁴⁶⁶ İbn Allân “Râvînin şüpheye düşmüş olması muhtemeldir.” cümlesi ile râvînin rivâyetinde tereddütte bulunduğunu ifade etmiştir. ⁴⁶⁷

2.2.6.1. Râvîleri Tanıtması

Şüphesiz hadis ilmi ile iştigâl eden bir âlimin veyâhut da bir şârihin, râvîlerin kim olduklarını bilmemesi, onları tanımaması, durumlarından haberdar olmaması, râvîlerin cerh ve tâ'diline uyarak onlar hakkında eserinde mâlumât vermemesi büyük bir noksanlıktır. İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*'de hadisi rivâyet eden râvîlerin ve diğer isimlerin yazılışlarını, okunuşlarını tespit etmiştir. Râvîlerin isimleri, nisbeleri, yaşadıkları önemli olaylar, kişilikleri, ilmî şahsiyetleri, vefat tarihleri ve kaç hadis rivâyet ettikleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Örneğin; Hz. Âişe (r.a.) *عائشة أم المؤمنين* ile ilgili olarak şöyle demiştir:

“*أم المؤمنين أم عبدالله*” kısmını: “Hz. Âişe ile nikâhlanmak yasaktır. O mü'minlerin diğer anneleri gibidir. Peygamber (s.a.v.) hanımlarının mü'minlerin anneleri olduklarını bildiren ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra onlarla evlenilmesini yasaklayan Kur'ân âyetleri gereğince böyle anılmışlardır.”⁴⁶⁸ Kız kardeşi Esmâ bnt. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah b. Zeyd'den dolayı Hz. Âişe'ye Ümmü Abdullah künyesi verilmiştir. Hz. Âişe Peygamberimiz'in (s.a.v.) dostu Ebu Bekir Sıddîk Abdullah b. Ebi Kuhâfe Osman'ın

⁴⁶⁴ Müslim, İmân 45.

⁴⁶⁵ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, II, 357(418 nolu hadis).

⁴⁶⁶ Buhârî, Şirket 1.

⁴⁶⁷ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, III, 74 (570 nolu hadis).

⁴⁶⁸ el-Ahzâb 33/6.

kızıdır. Mekke’de hicretten üç yıl önce Hz. Âişe, Peygamberimiz’le (s.a.v) altı yaşlarındayken nikâhı kıyılmıştır. Peygamberimiz (s.a.v) ebedi hayata irtihal ettiğinde Hz. Âişe 19 yaşındaydı. Peygamberimiz’in vefatından sonra 40 sene daha yaşamıştır. Ramazan ayının bitimine 13 gün kala vitirden sonra hicrî 57 ya da 58 yılında vefat etmiştir. Mervan’dan önceki Medine valisi Ebû Hureyre olduğu için cenaze namazını o kıldırması. 2210 hadis rivâyet etmiştir. 1110 hadis rivâyet ettiğini söyleyenler de vardır. Buhârî ve Müslim ondan 174 hadiste ittifâk etmişlerdir. Fakat yalnızca 54 hadisi, Buhârî; 68 hadisi de yalnız Müslim *el-Câmi ‘u’s-sahîh* adlı eserlerine almışlardır.” İbn Allân burada geçen radiyallâhu anhumâ duasını hadisin râvîsi Hz. Âişe’yi kastederek şöyle şerh etmiştir: “Ebi Kuhâfe’nin oğlu Ebu Bekir’in kızı Hz. Âişe; onun babası ve dedesinden/o ikisinden Allah razı olsun.” ⁴⁶⁹

Câbir b. Abdullah ile ilgili olarak şöyle demiştir: “O Hazrecoğullarının benî Seleme kabilesine mensuptur. Seleme ismi “lâm” harfinin fethâsıyla okunur.” Seleme b. Sa’d Câbir b. Abdullah’ın şöyle söylediğini rivâyet etmiştir: “Rasulullâh ile birlikte 19 gazveye katıldım. Fakat Bedir ve Uhud harbine babamdan dolayı katılamadım. Babam Uhud harbinde öldürülünce Rasulullâh’ı hiç bırakmadım tüm gazvelere katıldım. Ben babam ve dayım Akabe ashâbındandık.” İbn Allân Câbir’in sözlerinden sonra onun hakkında daha başka şunları zikretmiştir: “Onun babası ise Uhud’un önde gelenlerindendir. Câbir küçük yaştaki sahâbilerdendir. Ashâbın faziletli kişilerinden olmuştur. Hz. Peygamber’den (s.a.v.) 1540 hadis rivâyet etmiştir. Onun rivâyet ettiği 60 hadis üzerinde Buhârî ve Müslim ittifâk etmişlerdir. 16 hadisi yalnız Buhârî; 126 hadisi de yalnız Müslim *el-Câmi ‘u’s-sahîh* adlı eserlerine almışlardır. Câbir b. Abdullah gözlerini kaybettikten sonra hicrî 63 yılında, 94 yaşında vefat etmiştir. Medine valisi Eban b. Osman cenaze namazını kıldırması. Câbir b. Abdullah Medine’de en son vefat eden sahâbidir.” İbn Allân burada geçen radiyallâhu anhumâ duasını sahâbi olan kimsenin babasının da sahâbi olması durumuna işaret ettiğini açıklamıştır. ⁴⁷⁰

İbn Allân önceden hakkında bilgi verdiği râvîler hakkında “Şu bâbda açıklamıştım, onun hakkında bilgi vermiştim.” şeklinde açıklamalarda bulunmuş ve daha önce geçen, hakkında bilgi verilen râvîleri tekrardan açıklamamıştır. Örneğin; Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ve İbn Abbas (ö. 68/687-88) ile ilgili olarak İhlâs bâbında o ikisi hakkında bilgi

⁴⁶⁹ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, I, 80.

⁴⁷⁰ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, I, 83.

verdiğini zikretmiştir. ⁴⁷¹ Ebû Zer El-Gıfârî (ö. 32/653) hakkında Cünâde'nin oğlu Cündeb'in hayatını daha önce Murakâbe babında açıkladığını belirtmiştir. ⁴⁷²

İbn Allân, Amr b. Şuayb'la ilgili şunları zikretmiştir: “Buhârî ve *Sünen-i Erbaâ* müelliflerinin Amr b. Şuayb'dan hadis tahrîc etmiş olduğunu, dedesi Abdullah b. Amr'dan semâ kaydıyla hadisler rivâyet ettiğini ve hicrî 118 yılında vefât ettiğini açıklamıştır. ⁴⁷³

İbn Allân, Ebu Râfî (Eslem) el-Mevlâ (ö. 40/660) ile ilgili olarak onun Kıbtî olduğunu belirtmiş ve bu râvî hakkında şunları zikretmiştir: “Eslem kelimesi hemzenin fethasıyla ve noktasız “sin” harfinin sükûnlu hâli ile yazılır. Onun ismi hakkında ileri sürülen görüşler vardır. İsim olarak ona İbrâhim ve Ebû Hürmüz isimleri atfedilmiştir. Mevlâ kelimesi hakkında İbn Hacer *et-Tehzîb*'inde şunları söylemiştir: “Uhud, Hendek ve ondan sonraki savaşlara şahit olmuştur. Hz. Peygamber onu, cariyesi Selma ile evlendirmiştir. Selma ona Abdullah adında bir erkek evlat doğurmuştur. Peygamberimiz'in (s.a.v.) kölesi olan Ebû Râfî Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın müslüman olduğu müjdesini verince Ebû Râfî'yi azâd etmiştir. Peygamberimiz'den (s.a.v.) 68 hadis rivâyet etmiştir.” ⁴⁷⁴

İbn Allân, Kâb b. Mâlik ile ilgili olarak ise şu açıklamalarda bulunmuştur: “Akabe biatına şahitlik etmiştir. Bedir ve Tebük gazvesi haricinde tüm gazvelere iştirak etmiştir. Uhud gazvesinde Allah yolunda savaşırken 11 yerinden yara almıştır. Peygamberimiz'in (s.a.v.) şâirlerinden birisidir. Elleriyle ve dilleriyle cihat eden üç kişiden birisidir. Bu üç kişi: Hassan b. Sâbit, Kâb b. Mâlik ve Abdullah b. Revâhâ'dır. 70 hadis rivâyet etmiştir. Buhârî ve Müslim 3 hadiste ittifak etmişlerdir. Buhârî yalnızca 1 hadisi, Müslim de 1 hadisi *el-Câmi 'u's-sahîh* adlı eserlerine almıştır. Hicretin 50. yılında Medine'de vefat etmiştir.” ⁴⁷⁵

2.2.6.2.Râvîlerin Cerh ve Tâdîli İle ilgili Açıklamalar Yapması

İbn Allân, *الصحابة كلهم عدول* “Sahâbenin hepsi adildir” prensibinden hareketle sahâbeyi tenkit dışı bırakmıştır. Fakat tesbîp ettiğimiz kadarıyla tâbiîn râvîyi cerh ve tâdil açısından değerlendirmiş ve tenkit etmiştir. Nitekim şu hadisi örnek olarak zikredebiliriz: “Amr b. Şuayb babası Şuayb'dan, o da dedesi Abdullah b. Amr İbn Âs'dan Resûlullah'ın

⁴⁷¹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 172, 173.

⁴⁷² İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, II, 155.

⁴⁷³ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, II, 151.

⁴⁷⁴ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 51.

⁴⁷⁵ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 137.

(s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti: “Çocuklarınıza yedi yaşına ulaştıkları zaman namaz kılmalarını söyleyiniz. On yaşına bastıklarında şayet namaz kılmazlarsa kendilerini cezalandırınız ve yataklarını da ayırınız.” İbn Allân bu hadiste zikri geçen Amr b. Şuayb’ın, Muhammed b. Abdullah b. Amr b. As’ın torunu ve Şuayb’ın oğlu ve tâbiîn âlimlerinden olduğunu zikretmiştir. Aynı zamanda onun sadûk bir râvî olduğunu açıklamıştır.⁴⁷⁶

Bir diğer örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “İbn Mes’ûd’dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kıyâmet gününde insanların bana en yakın olanları, bana en çok salâtü selâm getirenleridir.”⁴⁷⁷ İbn Allân 1397 nolu hadisin senedinde Musa b. Yakub ez-Zem’a’nın olmasından dolayı garip bir hadis olduğunu zikretmiştir. Dârekutnî’nin (ö. 385/995), hadis râvîsinin rivâyetinde tek kaldığını ifade ettiğini belirtmiştir.⁴⁷⁸

2.2.7. Hadislerin Metinleriyle ilgili Açıklamalar

İbn Allân, hadislerin metinlerini sıhhat durumu açısından değerlendirmiş, bazı âlimlerin bu mevzûdaki görüşlerinden yararlanmıştır. Örneğin; “Vâsile b. Eskâ’dan (r.a.) Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kardeşinin uğradığı felâkete sevinme! Allah onu rahmetiyle o felâketten kurtarır da seni derde uğratar.”⁴⁷⁹ Başkasının uğradığı felakete karşı tutumunun ne olması gerektiği ile ilgili hadis hakkında İbn Allân Suyutî’nin, bu hadis metni hakkında mevzû bir hadis dediğini zikretmiştir. Salahaddîn Alaî de (ö. 761/ 1359) bu hadisi İbn’ül Cevzî’nin *el-Mevzuât* adlı eserinde zikretmiş ve İbn’ül Cevzî’ Ömer b. İsmail b. Mücâlid’in rivâyetinde tek kaldığını ve bu râvînin metrûk olduğunu eserinde belirtmiştir.⁴⁸⁰

Hadislerin metinleriyle açıklamaya bir diğer örnek olarak şunu zikredebiliriz: “Hz. Âişe’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Mekke fethinden sonra artık hicret yok; fakat cihâd ve niyet vardır. Allah yolunda savaşa çağırıldığınız zaman hemen katılın.”⁴⁸¹ Müellif, Hz. Âişe’nin rivâyet ettiği fetihten sonra hicret yoktur hadisindeki **بعد الفتح لا هجرة** cümlesini şu şekilde izâh etmiştir: “**لا هجرة** kısmından maksat Mekke’den hicrettir.” **بعد الفتح** kısmını ise; Buhârî’nin merfû olarak rivayet ettiği **الفتح مكة**

⁴⁷⁶ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, II, 151(303 nolu hadis).

⁴⁷⁷ Tirmizî, Vitr 21.

⁴⁷⁸ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 563 (1397 nolu hadis).

⁴⁷⁹ Tirmizî, Kıyâmet 54.

⁴⁸⁰ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, V, 167-168 (1575 nolu hadis).

⁴⁸¹ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr 45, Cihâd 1, 27, 184; Müslim, Hac 445, İmâret 85, Tirmizî, Siyer 32; Nesâî, Bey`at 15.

482) بعد هجرة ndaRamazan ayıMekke'ye hicretin 8. yılında hadisi zikretmiş ve
gerçekleştiğini, Mekke'nin küfür yurdundan İslâm yurduna dönüştüğünü ifade etmiştir.⁴⁸³

Selâm bölümündeki gerçek mü'minlerin insanların birbirlerini sevmeleri şartı ile oluşacağı 850 nolu hadisi İbn Allân şu şekilde açıklamıştır: “Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İman etmediğiniz müddetçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmediğiniz müddetçe de gerçek anlamda iman etmiş olamazsınız.”⁴⁸⁴ hadisiyle ilgili olarak İbn Allân; cennetin kâfir kimseye haram kılındığını, sondaki “nun” harfî hazfolunmuş olan **ولا تؤمنوا** cümlesiyle kâmil anlamda imân edenlerin kastedilmiş olduğunu, **حتى تحابوا** cümlesiyle ise bazı insanların bazı insanlara karşı muhabbet duymasının işaret edildiğini belirtmiştir.⁴⁸⁵

2.2.8. Hadisin İhtiva Ettiği Mânâyı Açıklaması

İbn Allân, bazı hadis metinlerinin ihtivâ ettiği kapalı mânâların açıklığa kavuşması için ihtiyaç duyulan yerlerde benzer muhtevâdaki bazı hadis, âyet, şiiir ve âlimlerin görüşlerini nakletmiş görölmektedir. İbn Allân “hadisin manası” lafzıyla rivâyetin ihtivâ ettiği anlamı ifade etmeye çalışmıştır. Örneğin; “Hadisin mânâsı şudur” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴⁸⁶

2.2.8.1. Hadislerin Âyetlerle İzâhı

Hadis şârihleri hadisleri şerh ederken benzer muhtevâyı içeren âyetleri delil olarak kullanmışlardır. Çünkü hadislerin doğru ve eksiksiz bir şekilde idrâk edilmesinde âyetlerin büyük bir rolü vardır. İbn Allân da bu açıdan hadislerin şerhini yaparken ihtivâ ettiği mânânın tamamen anlaşılabilmesi için aynı muhtevâyı içeren âyetlere yer vermiş ve hadisleri onlarla açıklamaya çalışarak bu yöntemi kullanmıştır. Hadis şârihleri bir hadisin anlamını pekiştirmek ve hadisi anlam bakımından veyâhut da gramer açısından desteklemek için âyetlerden istifâde etmişlerdir. Nitekim Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Fetihten sonra artık hicret yoktur; fakat cihâd ve niyet vardır.”⁴⁸⁷ hadisi bağlamında İbn Allân fetihten sonra hicretin olmaması ile ilgili rivâyetin faziletini Hadîd Sûresi'nin şu âyeti ile fetihten önceki hicretin

⁴⁸² Buhârî, Cihad 25, (3079).

⁴⁸³ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 83 (3 nolu hadis).

⁴⁸⁴ Müslim, İmân 93; Ebû Dâvûd, Edeb 131; Tirmizî, İsti‘zân 1; İbn Mâce, Mukaddime 6, Edeb 11.

⁴⁸⁵ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, III, 461 (850 nolu hadis).

⁴⁸⁶ İbn Allân, *Delîlü 'l-Fâlihîn*, I, 83; V, 416.

⁴⁸⁷ Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 45, Cihâd 1, 27, 184; Müslim, Hac 445, İmâret 85. Tirmizî, Siyer 32.

fazileti gibi olduğunu izâh etmiştir: ⁴⁸⁸“Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah’a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vaad etmiştir. Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.” ⁴⁸⁹

Bir başka örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “Ebû Abdullah Câbir b. Abdullah el-Ensârî’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: “Bir defasında Peygamber (s.a.v.) ile birlikte bir gazvede bulunuyorduk. Buyurdu ki: Hastalıkları yüzünden Medine’de kalan öyle kimseler var ki, siz bir yolda yürüdüğünüz veya bir vâdiyi geçtiğinizde, onlar da sizinle birlikte gibidir.” ⁴⁹⁰ İbn Allân bu hadiste yer alan **ولا قطعتم وادياً** kısmını Allahu Teâlâ’nın şu sözlerine işaret etmektedir: ⁴⁹¹ “Medine ahâlisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah’a (s.a.v.) katılmaktan geri kalmaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşmezler. Çünkü onlar Allah yolunda ne zaman bir susuzluk, yorgunluk ve açlığa mâruz kalsalar, kâfirleri öfkeliendirecek biçimde bir yere ayak bassalar veya düşmana karşı bir başarı elde etseler, bunların her biri mutlaka onlar için iyi birer amel olarak yazılır. Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz. Yine, onlar küçük olsun büyük olsun hayır yolunda bir harcama yaptıklarında, bir yol kat ettiklerinde, bu muhakkak onların lehine yazılır.” ⁴⁹² âyetine işaret ettiğini beyân eder.

İbn Allân, bazı hadisleri şerh ederken mevzubahis hadisin âyetten iktibas olduğunu **ونظيره قوله تعالى وهو اكتفاء بنظره تعالى** ifâdeleriyle zikretmiştir. ⁴⁹³ Örneğin; nerede olursak olalım Allah’tan korkmamız gerektiğini anlatan hadisi şöyle izâh etmiştir: “Ebû Zer Cündeb b. Cünâde ve Ebû Abdurrahman Muâz b. Cebel’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Nerede olursan ol, Allah’dan kork. Yaptığın kötülüğün arkasından bir iyilik yap ki, bu onu silip yok etsin, İnsanlarla güzel ahlâkın gereğine göre davran!” ⁴⁹⁴ hadisinin şerhinde bu hadisin, “Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir.” ⁴⁹⁵ âyetinden iktibas olduğunu ifâde etmiştir. ⁴⁹⁶

⁴⁸⁸ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 83(3 nolu hadis).

⁴⁸⁹ el-Hadîd 57/10.

⁴⁹⁰ Müslim, İmâre 159

⁴⁹¹ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 84 (4 nolu hadis).

⁴⁹² et-Tevbe 9/120-121.

⁴⁹³ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, III, 233.

⁴⁹⁴ Tirmizî, Birr 55

⁴⁹⁵ en-Nisa 4/1.

⁴⁹⁶ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 273(61 nolu hadis).

İbn Allân hadislerle âyetleri açıklamasının yanı sıra bazı bablarda da âyetleri hadislerle şerh etmiştir.⁴⁹⁷ Örneğin; Hüsn-i hulk bâbında “Şüphesiz ki Sen, yüce bir ahlâk üzeresin.”⁴⁹⁸ hadisini; “Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”⁴⁹⁹ hadisi ile açıklamıştır.

2.2.8.2. Hadislerin Hadisler ile İzâhı

Hadis şârihleri, hadisleri şerh ederken mânâ izâhı için benzer muhtevâdaki âyetleri zikrettikleri gibi benzer muhtevâdaki başka hadisleri de mânâların izâhı için zikretmişlerdir. İbn Allân hadislerin mânâlarını izâh ederken sahih, hasen zayıf hadisleri de nakletmiş ve kullandığı hadislerin kaynağını zikretmiştir.

Bir kitabı şerh ederken muhtelif kaynaklardan yararlanmak hem literatür açısından hem de şerhin muhteviyâtının zenginliği açısından büyük bir önem teşkil etmektedir. Bu nedenle hadislerin muhtevâlarının izâhının yapılmasında en çok kullanılan yine hadislerdir. Hadislerin müphem ve anlaşılmayan kısımlarını daha anlaşılır bir şekilde şerh etmek hadise daha geniş açıdan bakmak ve değerlendirmesini yapmak için hadislerden yararlanmak hadisleri doğru bir şekilde anlamayı kolaylaştıracaktır. Şârihlerin ortaya koyduğu bir mevzûda diğer hadis içeriklerinden de haberdar olması ve benzer anlamdaki hadisler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları bilmesi gerekir. Hadis şârihinin bu durumdan uzak olması düşünülemez. Bu bakımdan İbn Allân da diğer hadis şârihleri gibi hadisleri muhtelif açılardan izâh ederken hadislerden yararlanmıştır.

Örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: Hz. Âişe (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu haber vermiştir: “Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Hiç şüphesiz, insanın vücudunda 360 eklem bulunmaktadır. Kim bu eklem sayısınca Allahu ekber, elhamdülillah, lâ ilâhe illallah söyler, Allah'tan mağfiret diler, insanların yolu üzerinden taş, diken gibi şeyleri kaldırır, iyiliği emreder veya kötülükten men ederse, o kişi o günü kendisini cehennemden uzaklaştırmış olarak geçirir.”⁵⁰⁰ İbn Allân, bu hadiste geçen, **على** **الانسان وثلاثمائة وستون عظما** cümlesini Bezzâr'ın rivâyetindeki **ثلاثمائة وستون عظما** ifadesi ile izâh etmiştir.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, III, 169(623 nolu hadis).

⁴⁹⁸ el-Kalem 68/4.

⁴⁹⁹ İmam Mâlik, *Muvatta'*, Hüsnü'l-Huluk, 8.

⁵⁰⁰ Müslim, Zekât 54.

⁵⁰¹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 414.

Bir diğer örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “Hz. Âişe (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) iki şeyden birini yapma konusunda serbest bırakıldığı zaman, günah olmadığı takdirde mutlaka onların en kolayını seçerdi. Yapılacak şey günah ise, ondan en uzak duran kendisi olurdu. Allah’ın yasakları çiğnenmediği sürece şahsı adına hiçbir şeyden dolayı intikam almamış; Allah’ın yasağı çiğnenmişse, onun cezasını mutlaka vermiştir.”⁵⁰² İbn Allân hadiste geçen *أَيَسَّرَ هُمَا* kısmını “Din kolaydır ve fitrat dinidir.”⁵⁰³ hadisi ile izhâr etmiştir.⁵⁰⁴

Bir diğer örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “Enes’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre: Peygamber (s.a.v.) yolda bir hurma buldu ve: “Bu hurmanın sadaka olması ihtimâlden korkmasaydım, onu yerdim” buyurdu.⁵⁰⁵ hadisindeki *أَنْ تَكُونَ مِنَ الصَّدَقَةِ لِأَكْثَرِهَا* kısmını Nebi'nin (s.a.v.) zevcesi Hz. Aişe'den (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Berire hakkında öngörülen uygulamalar ile üç sünnet ortaya çıkmıştır: “Bu sünnetlerden birisi şudur: Berire kölelikten azad edildi, kocasının nikâhı altında kalmak hususunda muhayyer bırakıldı. (İkincisi) Rasulullah (s.a.v.): Vela hakkı azad eden kimseye aittir, diye buyurdu. Üçüncüsüne gelince, Rasulullah (s.a.v.) içeriye girdiğinde pencerede ocak üstünde içinde et kaynıyordu. Rasulullah’ın (s.a.v.) önüne ekmek ve evdeki katıklardan bir katık getirildi. O: Ben tencere içinde et görmedim mi, diye buyurdu. Onlar, öyledir. Fakat o Berire'ye sadaka olarak verilmiş bir ettir. Sen ise sadaka yemezsin, diye cevap verdiler. Allah Rasulü: O et ona bir sadaka, bize de bir hediyedir, diye buyurdu.”⁵⁰⁶ hadisindeki “O et ona bir sadaka, bize de bir hediyedir” kısmı ile açıklamayı tercih etmiş. “Ve veren el alan elden hayırlıdır.” hadisi ile şerh etmiştir.⁵⁰⁷ “Bu hadis şöyledir: “Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Veren el alan elden hayırlıdır. Yardım etmeye, geçimini üstlendiğin kimselerden başla! Sadakanın hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir. Kim insanlardan bir şey istemezse, Allah onu kimseye muhtaç etmez. Kim de tokgözlü olursa, Allah onu zengin kılar.”⁵⁰⁸

⁵⁰² Buhârî, Menâkıb 23, Edeb 80, Hudûd 10; Müslim, Fezâil 77, 78; Ebû Dâvûd, Edeb 4.

⁵⁰³ Nesaî, İman, 28 (5034).

⁵⁰⁴ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, III, 191(643).

⁵⁰⁵ Buhârî, Büyû' 4, Lukata 6; Müslim, Zekât 164-166; Ebû Dâvûd, Zekât 29.

⁵⁰⁶ Buhârî, Zekât, 62(1495).

⁵⁰⁷ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, III, 116 (591 nolu hadis).

⁵⁰⁸ Buhârî, Zekât 18, Nefekât 2; Müslim, Zekât 94-97, 106, 124; Ebû Dâvûd, Zekât 28, 39; Tirmizî, Zekât 38, Birr 77, Zühd 32; Nesaî, Zekât 53, 60.

2.2.8.3. Hadislerin Şiirler ile İzâhı

İbn Allân rivâyetlerin mânâlarını izâh ederken gerektiği zaman Arap şiirlerinden de örnekler getirdiği görülmektedir. Ancak şerh ettiği hadislerde istifâde ettiği âyet ve hadis oranı daha fazladır. Örneğin; İbn Allân, Allah'tan sakındığımız ve emirlerini yerine getirdiğimiz ölçüde cennete girebilmemiz ile ilgili hadisi şöyle izâh etmiştir:

“Ebû Ümâme Sudey b. Aclân el-Bâhilî (r.a.) Resûlullah'ı (s.a.v.) Vedâ hutbesi'nde şöyle buyururken dinledim demiştir: “Allah'tan korkun. Beş vakit namazınızı kılın. Ramazan orucunuzu tutun. Mallarınızın zekâtını verin. Yöneticilerinize itaat edin! Böylelikle Rabbinizin cennetine girersiniz.”⁵⁰⁹ hadisinin şerhinde râvî Ebû Ümâme Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî (ö. 86/705) hakkında şu şiiri zikretmiştir: “Mekke'de vefat eden sahâbîlerden en sonuncusu Ebu Tufeyl'dir. Sehl b. Abdullah Medine'de Enes b. Mâlik Basra'da, Ebû Kursâfe Şam'da vefat etmiştir. İbn Ebî Evfâ el-Hımâme Kûfe ve Yemen'de vefat etmişlerdir. Büreyde Horasan'da kadılık yapmıştır. Görevini yüz yaşına kadar değil ölünceye kadar sürdürmüştür. Onlardan geriye bir toprak parçası dahi kalmamıştır. Onlar Muhammed Mustafa'yı (s.a.v.) görme şerefine nâil olmuşlardır.” İbn Allân bu dizelere şu beyti eklediğini izâh etmiştir: “Humus'ta vefat eden sahâbîlerin sonuncusu Ebu Ümâme'dir. Ömrünü orada geçirmiştir.”⁵¹⁰

Bir başka örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “Ebû Said el-Hudrî'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İnsan sabahladığı vakit o gün bütün organları diline başvurur ve organlar derler: “Haklarımızı korumak hususunda Allah'tan kork. Biz sadece senin söyleyeceklerinle ceza görürüz. Sana bağlıyız. Eğer sen doğru olursan, biz de doğru oluruz. Eğer yoldan çıkarsan biz de sana uyar, senin gibi yoldan çıkarız.”⁵¹¹ Müellifin dilin doğruluğa şehâdet etmesi ile ilgili rivâyeti ise şu dizeyle izâh etmiştir: “Âdemoğlunun yarısı dil; yarısı da kalptir.”⁵¹²

Bir başka örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Biri diğerini katleden ve her ikisi de cennete giren iki kişiden Allah Teâlâ hoşnut olur. Bunlardan biri Allah yolunda savaşırken diğeri tarafından öldürülür. Kâtil olan da daha sonra tövbe eder, Müslüman olur, o da Allah yolunda savaşırken şehid düşer.” İbn Allân, musannifin bâbını bu hadis ile sonlandırdığını ve

⁵⁰⁹ Tirmizî, Cum'a 80.

⁵¹⁰ İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, I, 304 (73 nolu hadis).

⁵¹¹ Tirmizî, Zühd 61.

⁵¹² İbn Allân, *Delilü'l-Fâlihîn*, V, 85(1519 nolu hadis).

hadiste işaret edilen husûsun insanın günahlarından dolayı Rabbi'ne tövbe etmesinin gerekli olmasından bahsettikten sonra Bûsîrî'nin (ö. 695/1296) tevbe ile ilgili şu beytinden iktibas ederek hadisi izâh etmiştir: ⁵¹³ “Ey nefsim günahlarından dolayı ümitsizliğe kapılma! Şüphe yok ki büyük günahlar bağışlanmada küçük günah gibidir.”⁵¹⁴

2.2.9. Diğer Hadislerdeki Ziyâdeyi Zikretmesi

Bir mevzûdaki hadislerin diğer rivâyetlerindeki ziyâdelerini de zikretmek, hadislerin muhtevâsının daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Nitekim şu hadisi örnek olarak zikredebiliriz: “Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şu sözlerle dua ederdi: “Allahım! Cehennem fitnesinden, azâbından, zenginliğin ve fakirliğin şerrinden sana sığınırım.”⁵¹⁵

İbn Allân, Tirmizî'nin rivâyetindeki “Kabir fitnesinin şerrinden ve devamında Mesih Deccâl'in fitnesinden sana sığınırım. Allah'ım hatalarımı kar suyu ile yıka beyaz elbiseyi kirden temizlediğin gibi kalbimi de günahlardan arı eyle. Doğu ile batının arasını açtığın gibi benimle günahlarımın arasını uzaklaştır. Allah'ım tembellikten, ihtiyarlıktan gûnahtan ve borçtan sana sığınırım.”⁵¹⁶ cümlelerinin ziyâdeleri olduğunu belirtmiştir. ⁵¹⁷

Bir diğer örnek şu hadisi zikredebiliriz: “Ebû Hureyre (r.a.) şöyle dedi: “Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir yerde sahâbîlerle konuşurken bir bedevî çıkageldi ve: “Kıyamet ne zaman kopacak?” diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) sözünü kesmeden konuşmasına devam etti. Bunun üzerine sahâbîlerden biri: “Bedevînin sorusunu duydu, fakat soruyu beğenmedi”, dedi. Bir başkası da: Hayır, soruyu duymadı, dedi. Resûlullah (s.a.v.) konuşmasını bitirince: “Kıyamet hakkında soru soran nerede?” buyurdu. Bedevî: “Buradayım, Yâ Resûlallah!” dedi. “Emanet zâyi edildiği zaman kıyameti bekle!” buyurdu. Bedevî: “Emanet nasıl zâyi olacak?” diye sordu. Resûl-i Ekrem de: “Emanet ehil olmayan kimseye verildiği zaman kıyameti bekle!” buyurdu. ⁵¹⁸ İbn Allân السائل عن الساعة قال أين kısmının Buhârî'nin İlim kitabında اَيْنَ اَرَاهُ السَّائِلُ şeklinde geçtiğini اَرَاهُ kelimesinin ziyâde olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁹

⁵¹³ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 174 (24 nolu hadis).

⁵¹⁴ Bûsîrî, Muhammed b. Saîd, *Kasîdetü'l-Bürde*, Kahire ts, s. 24.

⁵¹⁵ Ebû Dâvûd, Vitr 32; Müslim, Zikr 49; Nesaî, isti'âze 17, 26; İbn Mâce, Dua 3.

⁵¹⁶ Tirmizî, Deavât 77.

⁵¹⁷ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, V, 22 (1480 nolu hadis).

⁵¹⁸ Buhârî, İlim 2, Rikak 35; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 361.

⁵¹⁹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, V, 448(1835 nolu hadis).

2.2.10. Diğer Eserlerine Atıfta Bulunması

İbn Allân, *el-Fütûhâtü'r-Rabbâniyye 'ale'l-Ezkâri'n-Neveviyye* adlı eserine atıfta bulunarak bazı hadisleri tekrar ele almaya gerek görmeyerek ilgili rivâyetleri atıfta bulunduğu eserine yönlendirmek istemiştir.⁵²⁰ Örneğin; “Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.) Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle buyururken dinlediğini söylemiştir: “Kim bana bir defa salât getirirse, Allah da ona on misli rahmet eder.”⁵²¹ Resûlullah'a (s.a.v.) salâtü selâm getirme ile ilgili hadisteki عشر “Aşera” kelimesini İbn Allân, *Şerhu'l-Ezkâr*'ın müezzinin icâbe bâbında açıkladığını zikretmiştir.⁵²²

Bir diğer örnek, Cibril hadisi olarak bilinen 60 nolu hadisteki وَمَلَائِكَتِهِ “ve Melâiketihî” kelimesini *Şerhu'l-Ezkâr*'ın baş kısımlarında bu hadisi zikrettiğini belirtmiştir.⁵²³

Bir diğer örnekte ise; 418 nolu hadisteki غزوة تبوك “Tebük Gazvesi” kelimesini *Gazve Tarihi* adlı kitabının Tevbe bölümünde açıkladığını zikretmiştir.⁵²⁴

2.2.11. Hadis Üzerinde Ulemânın ve Fukahânın Görüşlerini Zikretmesi

İbn Allân, hadisleri şerh ederken âlimlerin ve fakihlerin görüşlerinden de istifade etmiştir. Örneğin; hayvanlara çan takmanın kerâheti ile ilgili “Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Çan, şeytan çalgılarındanandır." ⁵²⁵ hadisini şöyle izâh etmiştir: İbn Allân, Suyûti'nin bu konuda mizmarın hayvanlara asılan çingirak olduğunu, İbn Reslân'ın da (ö. 868/1464) bu çalgı aletinin yasaklanma sebebinin şeytanın mizmarı olduğu hadisini delil gösterdiğini belirtmiştir. Müellifimiz; İbn Reslân'ın, ashâbın haram kılınan aletlerin neler olduğunu ve onları hayatımızdan uzaklaştırmamızın ne kadar gerekli olduğunu, mizmarı kasıtlı bir şekilde işitmemizin haram olduğunu zikrettiğini belirtmiştir.⁵²⁶

Bir diğer örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “İbn Ömer'den (r.a) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Her kim, yapmadığı bir suç karşılığında kölesini döverse, bu yaptığı şeyin kefareti o köleyi serbest bırakmasıdır.”⁵²⁷

⁵²⁰ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 102, 178, 331.

⁵²¹ Müslim, Salât 70; Ebû Dâvûd, Vitir 26.

⁵²² İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, IV, 563(1397 nolu hadis).

⁵²³ Buhârî, İmân 37; Müslim, İmân 1, 5; Tirmizî İmân 4; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Nesâî, Mevâkîf 6; İbn Mâce, Mukaddime, 9; İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, I, 265(60 nolu hadis).

⁵²⁴ *Delîlü'l-Fâlihîn*, II, 357(418 nolu hadis).

⁵²⁵ Ebû Dâvûd, Cihâd 46, Hâtem 6; Müslim, Libâs 104.

⁵²⁶ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn*, V, 278(1689 nolu hadis).

⁵²⁷ Müslim, Eymân 30.

Müellif bu hadisteki **أَنْ يُعَفِّقَهُ** kısmında köleyi azâd eden kişinin günahlarının kefaretinin ödemiş olduğunu ve Kadı İyâz'ın âlimlerin köle azâd etmenin üzerinde icmâda bulunarak mendup olmasında ittifak ettiklerini belirtmiştir.⁵²⁸

Bir başka örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: Ebû Mûsâ (r.a.) şöyle dedi: “Resûlullah (s.a.v.) bana hitâben: “Cennet hazinelerinden bir hazineyi sana söyleyeyim mi?” buyurdu. Ben de: Evet, Yâ Resûlallah, bildir, dedim. Şöyle buyurdu: “Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh: Gûnahtan kaçacak güç, ibadet edecek kuvvet ancak Allah'ın yardımıyla kazanılabilir.”⁵²⁹

Müellifimiz ayrıca şerhini yaptığı eserin müellifi olan Nevevî'nin görüşlerini de zikretmiştir. Örneğin; hadiste geçen **لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ** cümlesi ile ilgili Nevevî'nin bu cümle hakkında teslimiyet ve vekil kılma anlamlarına geldiğini, kulun Allah'ın yardımı olmaksızın belayı ver şerri def edip hayra ulaşamayacağını ve kulun herhangi bir şeye sahip olmadığını, yalnızca Allah'ın iradesiyle ve dilemesiyle hayra ulaşabildiğini ifade ettiğini belirtmiştir.⁵³⁰

2.2.12. Rivâyet Tarîklerine İşaret Etmesi

İbn Allân rivâyet edilen hadislerin hangi eserlerde hangi varyantlarla gelmiş olduğunu izâh etmiştir. Müslümanın müslüman üzerinde beş hakkı olduğunu gösteren meşhur bir hadisi buna örnek olarak zikredebiliriz. Nitekim, “Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Müslümanın, müslüman üzerindeki hakkı beştir: “Selâm almak, hasta ziyaret etmek, cenâzenin arkasından yürümek, davete icâbet etmek ve aksırana “yerhamükellah” demek.”⁵³¹

Buhârî'nin rivâyeti:

“Bize Muhammed ez-Zuhlî tahdîs edip şöyle dedi: Bize Amr b. Ebî Seleme, el-Evzâî'den tahdîs etti. O şöyle demiştir: Bana İbn Şihâb haber verip şöyle dedi: Bana Saîd b. Müseyyeb haber verdi ki Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: “Ben Rasûlullah'tan (s.a.v.) işittim; şöyle buyuruyordu: "Müslümânın müslümân üzerindeki hakkı beştir: Selâmı karşılamak; hastayı ziyaret etmek; cenazeler ardından gitmek, davete icabet etmek; aksırana duâ etmek. Bu hadîsi rivâyet etmekte Amr b. Ebî Seleme'ye, Abdurrazzâk b.

⁵²⁸ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, V, 194 (1604 nolu hadis).

⁵²⁹ Buhârî, Megâzî 38, Daavât 50, Kader 7, Tevhîd 9; Müslim, Zikir 44-46.

⁵³⁰ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 617(1442 nolu hadis).

⁵³¹ Buhârî, Cenâiz 2(4); Müslim, Selâm 3; İbn Mâce, Cenâiz 1(1433).

Hemmâm mutâbaat etmiş ve bize Ma'mer b. Râşid haber verdi demiştir. Bu hadîsi, Selâme b. Ravh, Ukayl b. Hâlid'den rivâyet etmiştir.”⁵³²

Müslim’in rivâyeti:

“Bize Yahya b. Eyyûb ile Kuteybe ve İbn Hucr rivâyet ettiler. Bize İsmail (bu zat ibn Ca'fer'dir), Âlâ'dan, o da babasından, o da Ebû Hüreyre'den naklen rivayet etti ki, Resûlullah (s.a.v.): “Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı altıdır. ” buyurmuş. “Nedir onlar ya Resûlallah?” denilmiş : “Ona rastladığın zaman selâm ver, seni çağırırsa icabet et, senden nasihat dilerse ona nasihat et, aksırana da Allah'a hamdederse ona teşmit et, hastalanırsa onu dolaş, öldüğü vakit de arkasından git.” buyurmuşlardır.”⁵³³

Müslim’in diğer rivâyeti:

“Bize Abd b. Humeyd de rivayet etti. Bize Abdurrezzâk haber verdi. Bize Ma'mer, Zührî'den, o da b. Müseyyeb'den, o da Ebû Hüreyre'den naklen haber verdi. Ebû Hureyre şöyle demiş: Resûlullah (s.a.v.) “Bir müsluman için din kardeşine vâcib olan beş haslet vardır. Selâmı almak, aksırana teşmit, davete İcabet, hastayı dolaşmak ve cenazelerin arkasından gitmek.” buyurdular. Abdûrrezzâk demiş ki: Ma'mer bu hadîsi Zührî'den mürsel olarak rivâyet ederdi. Onu bir defa İbn Müseyyeb'den, o da Ebû Hureyre'den nakletmiş olmak üzere müsned rivâyet etti.”⁵³⁴

İbn Mâce'nin rivâyeti:

“Bize Hennâd b. Serî tahdis etti. Bize Ebu'l Ahvas Ebî İshak'tan o da Hâris'ten o da Hz. Ali'den haber verdi: Hz. Ali, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu, demiştir: “Müslüman için müslüman üzerine örf ve âdet veçhiyle (yerine getireceği) altı (hak) vardır. Ona rastladığı zaman selâm verir. Onu davet ettiği zaman dâvetine icabet eder Aksırdığı zaman teşmit eder. Hastalandığı zaman onu ziyaret eder. Öldüğü zaman cenazesine gider. Kendi nefsi için arzuladığını onun için de arzular.”⁵³⁵

Ahmed b. Hanbel'in rivâyeti:

“Bize Süymen tahdis etti. Bize İsmail o da Alâi'den haber verdi. O da babasından haber verdi. Babası da Ebû Hureyre'den (r.a.) haber verdi. Resûlullah (s.a.v.):

⁵³² Buhârî, Cenâiz 2(4).

⁵³³ Müslim, Selâm 4(2162).

⁵³⁴ Müslim, Selâm 5.

⁵³⁵ İbn Mâce, Cenâiz 1(1433).

“Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı altıdır. ” buyurmuş. Nedir o ya Resûlallah? denilmiş: “Ona rastladığın zaman selâm ver, seni çağırırsa icabet et, senden nasihat dilerse ona nasihat et, aksınr da Allah'a hamdederse ona teşmit et, hastalanırsa onu dolaş, öldüğü vakit de arkasından git.” buyurmuşlardır.”⁵³⁶

İbn Allân, bu hadisin Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Buhârî'nin rivâyetlerindeki sahâbî râvîlerinin Ebû Hureyre olduğunu fakat İbn Mâce'nin de Hz. Ali olduğunu bu hadis rivâyetlerinin farklı râvîleri ve farklı tarikleri olduğunu zikretmiştir. Aynı muhtevâyâ sahip yukarıda işaret edilen farklı rivâyet formları incelendiğinde Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce ve Müslim diğer bir rivâyetinde müslümanın müslüman üzerindeki hakkını altı olarak zikrederken; Buhârî ve Müslim'in bir diğer rivâyetinde bu rakam beş olarak zikredilmiştir. İbn Mâce'nin “Kendi nefsi için arzuladığını onun için de arzular.” cümlesi diğer rivâyetlerde yoktur. Müslim'in ve Ahmed b. Hanbel'in rivâyetlerindeki “Senden nasihat dilerse ona nasihat et.” cümlesi de diğer rivâyetlerde bulunmamaktadır.⁵³⁷

Bir başka örnek de şudur: “Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) şöyle dedi: Peygamber aleyhisselâm'a sıkıntı içinde bulunan biri geldiği zaman yanındakilere yönelerek şöyle buyururdu. “Bu adama yardım ediniz, sevap kazanırsınız. Allah Teâlâ istediği şeyi Peygamberi'ne söyler.”⁵³⁸

Bu hadis üzerine İbn Allân Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nesaî'nin eserlerinde bu hadisi rivâyet ettikleri bölüm (kitâb) ve konu (bâb) başlıklarını zikretmiş, Tirmizî'nin hadis hakkındaki “hasen-sahîh” hükmünü belirtmiş, “bir rivâyetle” diyerek “mâ ahabbe” yerine “mâ şâe” şeklinde vârid olduğunu söylemiş ve Mizzî'den naklen Ebû Dâvud'un başka bir rivâyet kaynağına yer vererek farklı rivâyet tariklerine işaret etmiştir.⁵³⁹

2.2.12.1. Farklı Rivâyetleri Zikretmesi

Hadis rivâyetleri şârihler tarafından şerh edilirken aynı mevzûdaki diğer hadisler bir araya getirilerek daha iyi kavranılması sağlanmıştır. Bu rivâyetlerin tamamının tetkik edilmesi bu bakımdan önem arz etmektedir. Bundan dolayı rivâyetlerin farklı metinlerini beyân etme metodu hadis şerhçiliğinde temel bir uygulama olarak kabul edilmiştir. İbn

⁵³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/439.

⁵³⁷ İbn Allân, *Delîlül-Fâlihîn*, IV, 7-8 (896 nolu hadis).

⁵³⁸ Buhârî, Zekât 21, Edeb 36, 37, Tevhîd 31; Müslim, Birr 145.

⁵³⁹ İbn Allân, *Delîlül-Fâlihîn*, II, 49 (248 nolu hadis).

Allân çoğunlukla hadisin geçtiği kaynağı belirterek bu yerlerde örneğin; “Enes b. Mâlik’in rivâyetinde şöyle geçmektedir,”⁵⁴⁰ ya da “طرق” ifadesini de kullandığı görülmektedir.⁵⁴¹

İbn Allân, “Bu hadisi Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir.”⁵⁴² “Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir.”⁵⁴³ gibi ifadelerle hadislerin farklı metinlerini zikretmiştir. Bir diğer örnek ise oruç tutanların reyyân kapısından gireceği ile ilgili rivâyetteki şu açıklamalarıdır: “Sehl b. Sa’d’dan (r.a) rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Cennette reyyân denilen bir kapı vardır ki, kıyamet günü oradan ancak oruçlular girecek, onlardan başka kimse giremeyecektir. Oruçlular nerede?” diye çağrılır. Onlar da kalkıp girerler ve o kapıdan onlardan başkası asla giremez. Oruçlular girince o kapı kapanır ve bir daha oradan kimse girmez.”⁵⁴⁴ İbn Allân bu hadisin İbn Ebî Şeybe’nin *Müsned* adlı eserinde; Ebî Nuaym ve İbn Huzeyme’nin *el-Müstahreç* adlı eserlerinde zikredildiğini belirtmiştir. Buhârî’nin rivâyeti şu şekildedir: “Sehl b. Sa’d (r.a) Peygamber’den (s.a.v.) şöyle nakletmiştir: “Cennette er-Reyyân denilen bir kapı vardır. Bu kapıdan kıyamet gününde yalnız oruç tutanlar girer; ondan oruç tutanlardan başka hiçkimse girmez. Oruç tutanlar nerede denilir? Oruç tutanlar kalkarlar ve o kapıdan girerler. Onlardan başka hiçbir kimse buradan girmez. Onlar girdiği zaman kapı kapatılır, artık bu kapıdan hiçbir kimse girmez.”⁵⁴⁵

Bir başka örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “Hz. Âişe (r.a.) şöyle dedi:” Benî Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının durumu Kureyşlileri çok üzmüştü. Kureyşliler: “Bu mevzuyu Resûlullah (s.a.v.) ile kim konuşabilir,” diye kendi aralarında tartıştılar. Onlardan bazıları: “Buna Resûlullah’ın (s.a.v.) azadlısı Üsâme b. Zeyd’den başka kimse cesaret edemez,” dediler. Üsâme, onların dilekleri doğrultusunda Resûlullah ile konuştu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) Üsâme’ye: “Allah’ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmaması için aracılık mı yapıyorsun?” diye sordu; sonra ayağa kalktı ve halka şöyle hitap etti: “Sizden önceki milletler şu sebeple yok olup gittiler: Aralarından soylu, mevki ve makam sahibi biri hırsızlık yapınca onu bırakıverirler, zayıf ve kimsesiz biri hırsızlık yapınca da onu hemen cezalandırırlardı. Allah’a yemin ederim ki, Muhammed’in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, elbette onun da elini keserdim.” Buhârî’nin bir rivâyeti şöyledir:” Resûlullah’ın (s.a.v.) yüzü renkten renge girdi ve:”Allah’ın koyduğu

⁵⁴⁰ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 564.

⁵⁴¹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, V, 568.

⁵⁴² İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 563.

⁵⁴³ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 382.

⁵⁴⁴ Müslim, Sıyâm 166; Nesâî, Sıyâm 43; İbn Mâce, Sıyâm 1.

⁵⁴⁵ Buhârî, Savm 4; İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 381-382(1217 nolu hadis).

cezalardan birinin uygulanmaması için aracılık mı yapıyorsun?" buyurdu. Bunun üzerine Üsâme: Allah'tan benim bağışlanmamı dile yâ Resûlallah," dedi. Hadisin râvisi (Urve) der ki: "Sonra bu kadının elinin kesilmesi için emir verdi ve onun eli kesildi."⁵⁴⁶ İbn Allân hadiste geçen *إِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ قَبْلُكَ* cümlesini Buhârî'nin *انما ضل من قبلكم* şeklinde rivâyet ettiğini zikretmiş ve Buhârî'nin bir diğer rivayetindeki *فَقُطِعَتْ يَدُهَا* , *ثُمَّ أَمَرَ بِتِلْكَ الْمَرْأَةِ* , *ثُمَّ تَابَتْ بَعْدَ وَتَزَوَّجَتْ فَكَانَتْ تَأْتِي لِعَانِشَةَ فَتَرْفَعُ حَاجَتَهَا إِلَى النَّبِيِّ* cümlesine Hz. Âişe'den rivâyetle gelen kısmını eklediğini belirtmiştir.⁵⁴⁷

İbn Allân, rivayetlerdeki farklılıkları, ziyâdeleri zikretmiş ve tercihte bulunmamıştır; aynı zamanda rivâyetin senedi hakkında da bilgi vermiştir. Örneğin: "Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sıddîka lânetçi olması yakışmaz."⁵⁴⁸ Müellif, bu hadisi Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh* 'inde,⁵⁴⁹ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* 'inde ve Tirmizî'nin de *es-Sünen* 'inde hadisi *لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ مِنْ لِعَانَا* şeklinde rivâyet ettiğini⁵⁵⁰ ve bu hadisin hasen garib olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir.⁵⁵¹

2.2.12.2. Hadisin Kaynağına İşaret Etmesi

İbn Allân şerh ettiği hadisin sonunda onun tahrîcini yapmıştır. Hadisin Buhârî'de başka nerelerde geçtiğini ve *Kütüb-i Sitte* 'deki yerlerini kaydetmiştir. *Kütüb-i Sitte* dışında hadisin geçtiği diğer kaynakları ve müellifleri zikretmiştir.

Örnek olarak mesh ile ilgili şu hadisi zikredebiliriz: "Zirr b. Hubeyş şöyle dedi; Mestler üzerine nasıl mesh edileceğini sormak üzere Safvân b. Assâl'ın (r.a.) yanına gitmiştim. Bana: "Zirr! Niçin geldin?" Diye sordu. Ben de: "İlim öğrenmek için," deyince şunları söyledi: "Melekler, ilim öğrenenlerden hoşlandıkları için onlara kanat gererler." Ben de: "Büyük ve küçük abdestten sonra mestler üzerine nasıl mesh edileceği kafamı kurcaladı. Sen de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabından olduğun için, onun bu konuda bir şey söylediğini duydun mu diye sormaya geldim, dedim. Safvân: Evet, duydum. Resul-i Ekrem seferde bulunduğumuz zaman mestleri üç gün üç gece çıkarmamayı, büyük ve küçük abdest bozduktan, uyuduktan sonra bile mestlere mesh etmeyi, ancak cünüp olunca mestleri çıkarmayı emrederdi," dedi. Onun sevgiye dair bir şey söylediğini duydun mu?

⁵⁴⁶ Buhârî, Megâzî 53, Müslim, Hudûd 8, 9; Ebû Dâvûd, Hudûd 4.

⁵⁴⁷ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, V, 354(1768 nolu hadis).

⁵⁴⁸ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, III, 115; Müslim, Birr 84; Tirmizî, Birr 72.

⁵⁴⁹ Müslim, Birr 84.

⁵⁵⁰ Tirmizî, Birr 72.

⁵⁵¹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, V, 138 (1550 nolu hadis).

Diye sordum. Evet, duydum. Rasûlullah (s.a.v.) ile bir sefere çıkmıştık. Biz onun yanındayken bir bedevî kaba sesiyle: “Muhammed!” diye bağırdı. Hz. Peygamber de onun sesine yakın bir sesle: “Gel bakalım”, dedi. Bedevîye dönerek: Yazıklar olsun sana! Hz. Peygamber’in (s.a.v.) huzurunda bulunuyorsun. Kıs sesini! Yüksek sesle bağırmanı Allah yasakladı, dedim. Bedevî: Vallahi sesimi kısamam, dedi ve Resul-i Ekrem’e: Birilerini seven, ama onlarla beraber olacak kadar iyiliği bulunmayan kimse hakkında ne dersin? diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bir kimse, kıyamet gününde, sevdikleriyle beraberdir.” Safvân İbni Assâl sözüne devamla dedi ki: Hz. Peygamber bu konuda uzun uzun konuştu. Hatta bir ara batı taraflarında bulunan bir kapıdan bahsetti. “Kapı yaya yürüyüşüyle kırk yıl veya yetmiş yıl (yahut râvinin hatırladığına göre süvari gidişiyle kırk veya yetmiş yıl) genişliğindedir”, buyurdu. Şamlı muhaddislerden Süfyân b. Uyeyne şöyle dedi: “Allah gökleri ve yeri yarattığı gün, bu kapıyı tövbe için açık olarak yaratmıştır. Güneş battığı yerden doğuncaya kadar o kapı kapanmayacaktır.”⁵⁵² Bu hadisi Nesâî’nin tefsîru’l-hadis ve tahâret bölümlerinde; İbn Mâce’nin ise fiten ve tahâret bölümlerinde; Beyhâkî’nin tevbe bölümünde;⁵⁵³ Tirmizî’nin Daavât ve Zühd bölümlerinde zikrettiklerini belirtmiştir.⁵⁵⁴

Bir diğer örnek olarak şu hadisi zikedeabiliriz: “Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Mü’minin mü’mine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibidir.” Hz. Peygamber bunu açıklamak için, iki elinin parmaklarını birbiri arasına geçirerek kenetledi.”⁵⁵⁵ İbn Allân hadisin متفق عليه kısmını şöyle açıklamıştır: “Buhârî’nin salât ve edep bâblarından bu hadisi tahrir ettim. Müslim bu hadisi edep bâbında; Tirmizî zühd bâbında tahrir etmiştir.”⁵⁵⁶

İbn Allân şerh ettiği rivâyetin tahririni yaparken bahsi geçen rivâyetin asıl kaynaklarını zikretmeye çalışmıştır. Rivâyeti eğer *Sünen-i Erbaa* müellifleri rivâyet etmişlerse ⁵⁵⁷ *الاربعة* ve *اصحاب السنن* ⁵⁵⁸ şeklinde zikretmiştir. Buhârî ve Müslim rivâyet

⁵⁵² Tirmizî, Daavât 98; Tirmizî, Tahâret, 71; Nesâî, Tahâret 97, 113; İbni Mâce, Fiten 32.

⁵⁵³ Beyhâkî, *Şu ‘abû l-İmân*, I, 256.

⁵⁵⁴ İbn Allân, *Delîlû l-Fâlihîn*, I, 131 (19 nolu hadis).

⁵⁵⁵ Buhârî, Salât 88, Mezâlim 5; Müslim, Birr 65; Tirmizî, Birr 18; Nesâî, Zekât 67 (2513).

⁵⁵⁶ İbn Allân, *Delîlû l-Fâlihîn* II, 6 (224 nolu hadis).

⁵⁵⁷ İbn Allân, *Delîlû l-Fâlihîn*, I, 271.

⁵⁵⁸ İbn Allân, *Delîlû l-Fâlihîn*, I, 184; IV, 193, 353.

etmişlerse ⁵⁵⁹ *روى الشَّيْخَان* ya da ⁵⁶⁰ *صحيحين* şeklinde ifade etmiştir. Çoğunlukla Tirmizî, ⁵⁶¹ bazen İbn Hacer, ⁵⁶² Hattabî, ⁵⁶³ Beyzavî ⁵⁶⁴ gibi âlimlerden nakilde bulunmuştur.

İbn Allân, rivâyetlerin sıhhat değerlendirmeleri ile ilgili sahih, hasen yahut zayıf olup olmadıkları hususunda bilgiler de zikretmiştir.⁵⁶⁵ Bazen de hadislerin kaynağı ile ilgili değerlendirmeleri, hadislerin merfû, mevkuf ve kudsî oldukları ile ilgili bilgiler de vermiştir.⁵⁶⁶ Örneğin; ihlas bâbındaki 11 nolu hadisin kudsî olduğunu zikretmiştir. Bu hadis şudur: “Ebû’l-Abbâs Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) Allah Teâlâ’dan rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ iyilik ve kötülükleri takdir edip yazdıktan sonra bunların iyi ve kötü oluşunu şöyle açıkladı: “Kim bir iyilik yapmak ister de yapamazsa, Cenâb-ı Hak bunu yapılmış mükemmel bir iyilik olarak kaydeder. Şayet bir kimse iyilik yapmak ister sonra da onu yaparsa, Allah o iyiliği on mislinden başlayıp yedi yüz misliyle, hatta kat kat fazlasıyla yazar. Kim bir kötülük yapmak ister de vazgeçerse, Allah bunu mükemmel bir iyilik olarak kaydeder. Şayet insan bir kötülük yapmak ister sonra da onu yaparsa, Allah o fenalığı sadece bir günah olarak yazar.”⁵⁶⁷ *وتعالى* kısmını İbn Allân şöyle açıklamıştır: “Bu hadisi Allah peygamberine rivayet etmiş; peygamber de onu zikretmiştir. Mânâsı Allah’a aittir. Kudsî hadis ve Kur’ân arasındaki farkları *el-Ezkâr*’ı şerh ettiğim *el-Fütuhâtü’r-Rabbâniyye* adlı eserimde ve bu kitabın sabır bâbında zikrettim.”⁵⁶⁸ Sabır bâbındaki 32 nolu hadis şudur: “Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.), “Allah Teâlâ şöyle buyurdu demiştir. “Dünyada sevdiği bir dostunu aldığım zaman, (sabredip) ecrini Allah’tan bekleyen mü’min kulumun katımdaki karşılığı cennettir.”⁵⁶⁹ hadiste kudsî hadis ile âyet arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: “Kur’ân’ın lafzı Allah’a aittir. Kudsî hadisi Allah Peygamber’ine rüyada, uykuda ya da diğer vahiy şekillerinden biriyle ilham etmiştir. Kur’ân gibi mütevatir ve mucize değildir. Bu yüzden hükümleri sabit değildir. Ama

⁵⁵⁹ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 70, 149.

⁵⁶⁰ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 149.

⁵⁶¹ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 330; IV, 300, 323, 345.

⁵⁶² İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 330.

⁵⁶³ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, IV, 375.

⁵⁶⁴ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, IV, 377.

⁵⁶⁵ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 131,132; II, 6; IV, 564.

⁵⁶⁶ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, IV, 51, 55; I, 44,422.

⁵⁶⁷ Buhârî, Rikâk 31; Müslim, İmân 207, 259; Buhârî, Tevhîd 35; Tirmizî, Tefsîru sûre (6), 10.

⁵⁶⁸ İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn*, I, 102 (11 nolu hadis).

⁵⁶⁹ Buhârî, Rikâk 6.

Kur'ân'ın hükümleri sabittir. Kur'ân'ı cünüp iken okumak ve ona dokunmak haramdır. Okunan her harf için on sevap vardır.”⁵⁷⁰

2.2.13. Hadislerden Hüküm Çıkarması

İbn Allân'ın şerh ettiği hadislerden fikhî hükümler çıkardığı görülmektedir. İbn Allân, hadislerden çıkan fikhî hükümleri zikrederken yeri geldiğinde hadislerin diğer mezheplerle hilâfını da gözler önüne sermektedir.⁵⁷¹ İbn Allân hadisleri Şâfiî mezhebini ön plânda tutarak şerh etmiştir. İmam Şâfiî'nin görüşlerini, aynı zamanda pek çok Şâfiî âlimlerin görüşlerini şerhinde delillerle desteklemiştir. Kendisinin Şâfiî olması hasebiyle bu da pek tabii görülmektedir. Nitekim Cemaatle kılınan namazın fazîleti ile ilgili, “İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha efdaldır.”⁵⁷² İbn Allân, bu hadisin bundan sonraki gelecek olan hadislerle herhangi bir teâruzda olmadığını beyân etmiştir. Çünkü diğer hadis bir kimsenin cemaatle kıldığı namazın sevabının evinde kıldığı namazdan yirmi beş derece daha fazla olduğu ile ilgili bir hadistir. İbn Allân, yirmi yedi derece sevabın daha münâsip olduğunu beyân etmiştir.⁵⁷³

Bir diğer örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bir kişinin cemaatle kıldığı namazın sevabı, evinde ve çarşı pazarda ikame ettiği namazdan yirmi beş kat daha fazladır. O kimse abdestini güzelce alıp, sonra yalnızca namaz kılmak amacıyla mescide giderse attığı her adım ile bir derece yükseltilir, bir hatası da silinir. Namazını kıldıktan sonra abdestini bozmadan namaz kıldığı yerde kaldığı müddetçe, melekler ona: “Allahım! Ona rahmetinle muamele et, ona acı!” diyerek dua etmeye devam ederler. O kimse namazı beklediği sürece namazda imiş gibidir.”⁵⁷⁴ İbn Allân, bu hadisten farz namazların cemaat ile kılınmasının tek başına evde veya çarşıda namaz kılınmasından daha efdal olduğu hükmünü çıkarmıştır.⁵⁷⁵

Bir başka örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Mescidde alışveriş yapan kimseyi gördüğünüz zaman, “Allah kazandırmasın” deyiniz. Mescidde yitik soruşturanı

⁵⁷⁰ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 205(32 nolu hadis).

⁵⁷¹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 302.

⁵⁷² Buhârî, Ezân 30; Müslim, Mesâcid 249.

⁵⁷³ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 217 (1065-1067 nolu hadis).

⁵⁷⁴ Buhârî, Ezân 30; Müslim, Mesâcid 272.

⁵⁷⁵ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 218(1066 nolu hadis).

gördüğünüzde de “Allah sana onu buldurmasın” deyiniz.”⁵⁷⁶ İbn Allân, bu hadisten mescitlerin çarşı ve pazar olarak görülmesinin câiz olmadığı hükmünü çıkarmıştır.⁵⁷⁷

Bir başka örnek olarak şu hadiste, “İbn Ömer’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bazınız bazınızın satışı üzerine satış yapmasın. Kardeşinin dünür gönderdiği birine dünür göndermesin. Ancak din kardeşinin kendisine izin vermesi müstesnadır.”⁵⁷⁸ İbn Allân dünür gönderilen kişiden vazgeçildiği zaman dünür gönderilmesinin câiz olduğu hükmüne delâlet ettiğini zikretmiştir.⁵⁷⁹

İbn Allân Kur’ân okumanın fazileti bâbının sonuna “تتمة” “tetimme” adıyla yazdığı bir ekte Kur’ân’ın gece gündüz okunmasının faziletini; ayrıca tedebbür, tefekkür ve teemmül ile okunması gerekliliğini ve Kur’ân’ı hatmetmenin sevap olduğunu zikretmiştir.⁵⁸⁰

2.2.13.1. Fıkîhî Konularla İlgili Açıklama Yapması

İbn Allân hadiste geçen emir sigasının ifade ettiği mânâları belirlemiş, ayrıca cumhur âlimlerinin ve fâkihlerin bu mevzûdaki görüşlerini zikretmiştir. Örneğin; cuma namazına gitmek için gusûl abdesti almakla ilgili hadiste: “İbn Ömer’den (r.a) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Biriniz cuma namazına gideceği zaman boy abdesti alsın.”⁵⁸¹ İbn Allân فليغتسل ifadesindeki emir sigasının selef âlimleri tarafından vücûbiyet ifade ettiğini; halef ve selef cumhur ulemâsına göre de mendup hükmü belirttiklerini ifade etmiştir.⁵⁸²

Bir diğer örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “ İbn Ömer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Gece kıldığınız namazınızın sonuncusunu vitir yapınız.”⁵⁸³ hadisini İbn Allân şöyle açıklamıştır: “Vitr namazı; teravîh, teheccût gibi gece namazlarının en faziletlisidir. Bu namazın fazileti ve bereketi o namazı kılana avdet eder.”⁵⁸⁴

⁵⁷⁶ Tirmizî, Büyû' 75; Muvattâ', Sefer 92.

⁵⁷⁷ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, V, 284(1695 nolu hadis).

⁵⁷⁸ Buhârî, Nikâh 45; Müslim, Büyû' 8; Tirmizî, Büyû' 57.

⁵⁷⁹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, V, 365 (1778 nolu hadis).

⁵⁸⁰ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV,144.

⁵⁸¹ Buhârî, Cum'a 2, 5, 12; Müslim, Cum'a 1, 2, 4; Nesâî, Cum'a, 7, 25; İbn Mâce, İkâmet, 80.

⁵⁸² İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 302 (1152 nolu hadis).

⁵⁸³ Buhârî, Salât 84, Vitr 4; Müslim, Mûsâfirîn 151.

⁵⁸⁴ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*; IV, 283(1136 nolu hadis).

2.2.13.2. Mezhep Görüşlerini Zikretmesi

Eser genel olarak Şâfiî mezhebinin görüşleri doğrultusunda şerh edilse de diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir. Şerhte fikhî konularla ilgili meselelerde İbn Allân genelde Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerine yer vermiş ve onları kimi zaman cumhur olarak kimi zaman ise mezhep isimleri olarak zikretmiştir.⁵⁸⁵ İbn Allân, Şâfiî mezhebine ait bir görüşü ifade edeceği zaman **قال امامنا** tâbirini kullanmaktadır.⁵⁸⁶ Örneğin; ölmek üzere olanlara telkin etmenin gerekliliği ile ilgili hadisi şöyle izâh etmiştir: “Ebû Sa’îd el-Hudrî’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Ölmek üzere olanlarınıza Lâ ilâhe illallah demeyi hatırlatınız!”⁵⁸⁷ İbn Allân, hadisteki mevtâ kelimesini Şâfiî ve Mâlikî mezhebi’nin hakîkî mânâda kastederek definden sonra telkinin müstehap olduğunu; Sehâvî’nin ise (ö. 902/1497) verilen hükmün Kadı Hüseyin el-Mütevellî, Şeyh Nasr el-Makdisî ve Râfî tarafından istihbâb olarak görmelerinden dolayı definden sonra telkinin müstehap olmasını ifade ettiğini; Hanefî mezhebi ve Hanbelî mezhebi ise bu mevzûda âlimlerin ihtilafa düştüklerini zikrettiklerini belirtmiştir.⁵⁸⁸

Bir başka örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “İbn Abbâs’tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) aşûre gününde oruç tuttu ve oruç tutmayı tavsiye etti.⁵⁸⁹ İbn Allân hadisteki **وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ** cümlesinde Aşure orucu emrinin cumhura göre mendup olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁰

Cuma namazının fazileti bâbıyla ilgili İbn Allân, âlimlerin cuma namazının cemaatle kılınmasının farz mı yoksa sünnet mi olduğuna ihtilaf ettiklerini zikretmiş ve farz görüşünü benimseyenlere göre farz-ı ayn mı yoksa farz-ı kifaye mi sorusunun imamlar arasında ihtilafa sebep olduğunu belirtmiştir. İbn Allân Şâfiî mezhebindeki sahîh olan görüşe göre ise cuma dışındaki namazları cemaatle kılmanın hür ve mukim erkeklere farz-ı kifaye olduğunu fakat cuma namazının ilk sıhhat şartının hür ve mukim olma zorunluluğunun olması dolayısıyla cuma namazının farz-ı ayn bir ibadet olduğunu belirtmiştir.⁵⁹¹

⁵⁸⁵ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, II, 226; IV, 302; V, 296.

⁵⁸⁶ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*; IV, 6.

⁵⁸⁷ Müslim, Cenâiz 1, 2; Ebû Dâvûd, Cenâiz 16; Tirmizî, Cenâiz 7; Nesâî, Cenâiz 4; İbn Mâce, Cenâiz 3.

⁵⁸⁸ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 35 (919 nolu hadis).

⁵⁸⁹ Buhârî, Savm 69; Müslim, Sıyâm 127, 128.

⁵⁹⁰ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 418 (1248 nolu hadis).

⁵⁹¹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, IV, 217.

gitti. Oradaki sahâbîler bu hesapsız-azabsız cennete girecek yetmiş bin kişinin kimler olabileceği hakkında konuşmaya başladılar: Kimileri, “Bunlar peygamberin sohbetinde bulunanlar olmalıdır” derken, kimileri, “Bunlar İslâm geldikten sonra doğup, şirki tanımamış olanlardır” dediler. Daha başka birçok görüş ileri sürenler oldu. Onlar bu meseleyi tartışırken Peygamber (s.a.v) çıkageldi. “Ne hakkında konuşuyorsunuz?” diye sordu. Hesapsız-azabsız cennete gireceklerin kim oldukları hakkında konuşuyoruz, dediler. Bunun üzerine Nebi (s.a.v): “Onlar büyü yapmayan, yaptırmayan, uğursuzluğa inanmayan ve Rablerine güvenenlerdir” buyurdu. Ukkâşe b. Mihsan yerinden fırladı ve: “Beni de onlardan kılması için Allah’a dua et (Yâ Resûlallah!)” dedi. Peygamber de (s.a.v): “Sen onlardansın!” buyurdu. Sonra bir başka kişi daha kalktı ve: Beni de onlardan kılması için dua buyur, dedi. Peygamber (s.a.v.) bu defa: “Fırsatı değerlendirmekte Ukkâşe senden önce davrandı” buyurdu.⁶⁰⁰ İbn Allân hadisin **يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ وَلَا عَذَابٍ** kısmını “Öyleki hadiste zikredilen bu dört özelliğe sahip kişiler adil, günahlardan arınmış kişiler oldukları zaman Allah onları affetmiş ve bağışlamıştır.” şeklinde izâh etmiştir.⁶⁰¹

Bir başka örnek olarak şu hadisi zikredebiliriz: “Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) namazda elin böğüre konulmasını yasaklamıştır.”⁶⁰² İbn Allân namazda iken eli böğüre koymadaki kerâhetin hikmetini, cehennemde küffarın rahatlama şekli, büyüklük tasladığı için şeytanın cennetten yeryüzüne indirilme şekli ve yahudinin fiili olarak görülmesi şeklinde belirtmiştir. Ayrıca **في الصلاة** “fi’s-Salâti” kısmında bu fiilin zaruri olmayan durumlarda yasak olduğunu fakat vücudun sağından veya solundan acı çekiliyorsa o durumda elin böğüre koyulmasında bir be’s olmadığını ve bundan dolayı yasak uygulanmayacağını ifade etmiştir.⁶⁰³

⁶⁰⁰ Buhârî, Tıb 1, Rikak 50, Libâs 18; Müslim, Îmân 374; Tirmizî, Kıyâmet 16.

⁶⁰¹ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, I, 310 (74 nolu hadis).

⁶⁰² Buhârî, Amel fi's-Salât 17; Müslim, Mesâcid 46.

⁶⁰³ İbn Allân, *Delîlû'l-Fâlihîn*, V, 337 (1750 nolu hadis).

SONUÇ

Peygamberimiz'in (s.a.v.) tebliğ, teşrî ve temsil görevlerinin yanı sıra hadisleri tebyîn görevi de vardır. Anlaşılmasında güçlük görülen hadisleri ashâb-ı kirâmın soru ve istekleri üzerine bizzat Peygamberimiz (s.a.v.) açıklamıştır. Hadislerin, dolayısıyla Hz. Peygamberin (s.a.v.) sünnetinin anlaşılması ve yorumlanmasının gerçekleştiği ortam, şerh faaliyetine zemin oluşturduğu söylenebilir. Böylece ilk şerh faaliyetleri Peygamberimiz'in (s.a.v.) döneminde başlamıştır diyebiliriz.

Şerh tüm İslâmî ilimler için ne kadar önemli ise hadis ilmi için de son derece önem taşımaktadır. İslâm'ın ilk devrinden itibaren insanların hadisleri anlamaya olan ihtiyaçları, şârihleri hadis kitabiyâtına şerh yazmaya teşvik etmiştir. Âlimlerin iletmek istediği mânânın dini metinlerde doğru bir şekilde anlaşılması amacıyla çok sayıda değerli şerh kitapları kaleme alınmıştır. İbn Allân da daha önce şerhi yapılmamış olan Nevevî'nin toplumsal ahlâk buhranına bir çare olarak gördüğü *Riyâzü's-sâlihîn* adlı eserini şerh etme çabası içerisine dâhil olmuş ve bu eseri insanların hizmetine sunmuştur.

Riyâzü's-sâlihîn'in yazıldığı dönemden dört asır sonra İbn Allân, bu eserdeki hadisleri *Delîlü'l-Fâlihîn*'de; Arap dili ve belâgat kurallarına riâyet ederek; hadislerden elde edilen hükümleri ve rivâyet farklılıklarını tespit ederek; hadis râvileri hakkında malûmâtlar vererek; hadisler, âyetler ve şiirler ile şerh etmiştir. Muhammed b. Allân, bâbların başındaki âyet-i kerîmeleri genellikle açıklayarak, o âyetlerin bâbın muhtevâsıyla veyâhut başka hadîs-i şeriflerle olan ilişkilerine ehemmiyet göstererek şerh etmiştir. *Riyâzü's-sâlihîn*'deki tekrarı olan hadislerin de ekseriyetle şerhini yapmıştır. İhtiyaç görüldüğü takdirde şerh ettiği hadîslerin diğer rivâyetlerine de bakmış; farklarına işaret etmiş farklı tariklerini bir araya getirmiş ve hadislerin kaynaklarını da ortaya çıkarmıştır. İbn Allân hadislerin râvileri olan sahâbiler hakkında da kısa kısa bilgiler vererek râvileri tanımamızı sağlamıştır. Eğer râvî hakkında daha önceki bir kısımda açıklama yapmışsa bu râvîyi ilgili bâbda açıkladığını izâh etmiştir. Hadislerden elde edilebilecek hükümleri ortaya koymaya gayret göstermiş ve bu hükümleri ortaya koyarken de özellikle fikhî konularda kendi mezhebi olan Şâfiî mezhebini esas almıştır. Hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi için anlamlarında kapalılık bulunan kelime ve tabirleri açıklamış; hadisleri sarf, nahiv ve belagat yönünden incelemiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Allân, ismi geçen tâbiîn râvîyi cerh ve tâdil açısından değerlendirmiş ve tenkit etmiş; şerhte hakkında metrûk hükmü verilen râvîleri açıklamış; zayıf rivâyetlerden, hadisleri şerh ederken istifade etmiştir. Bu da İbn Allân'ın zayıf hadisle ihticâc konusunda sorun teşkil etmediğini düşünmemize sebebiyet vermiştir. Dili sade; ifadesi açık olan bu şerh; zengin içerikli memzuc bir üslupla kaleme alınmış şerh grubuna dâhildir.

İbn Allân'ın *Delilü'l-Fâlihîn*'deki hadis şerhleri ve metodu incelendiğinde onun pek çok alanda mütehasıs bir âlim olduğu ortaya çıkmaktadır. Ulaştığımız kadarıyla İbn Allân, *Kütüb-i Tis'a* gibi temel kaynaklar başta olmak üzere toplamda 100 civarında kaynaktan istifade etmiştir. İbn Allân'ın hadis âlimi hüviyeti yanında müfessir, fakih, mübelliğ, mutasavvıf olması ve bu alanlarda eserler kaleme alması şerhin zengin bir muhtevaya sahip olmasını sağlamıştır. Nitekim şerh belirli bir ilmin sonucunda oluşmuştur. Günümüze değin ulaşan bu eser kendinden sonraki âlimlere de bir kaynak olmaya devam etmiştir.

İbn Allân, şerhinde büyük ölçüde Nevevî'nin *Sahîh-i Müslim* üzerine yazdığı *el-Minhâc*'ından; İbn Hacer'in *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazdığı *Fethu'l-bârî* adlı eseri ile yine bu eser üzerine şerh yazan Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-Kârî* adlı eserinden istifade etmiştir. Eserlerin genel olarak özellikleri şunlardır: Nevevî, *el-Minhâc*'ı kultü üslubuyla kaleme almıştır. Eserinde hadisleri zikretmeden direkt şerh yapmıştır. Zengin içerikli şerhler yazan diğer müelliflere göre daha fazla âyet ve şiir kullanmıştır. Kelimeleri irab açısından tetkik etmiş; okunuşlarının ise yoğun bir şekilde tespitini yapmıştır. Diğerlerine göre hadislerin farklı tariklerini daha az zikretmiştir. *Fethu'l-bârî*'yi ise İbn Hacer kavluhü üslubuyla kaleme almıştır. *Umdetü'l-Kârî* gibi tafsilatlı bir şerh değildir. Hadisi verdikten sonra toplu olarak hadisin şerhini yapmıştır. Nevevî'nin yaptığı gibi kelimelerin zaptını yoğun bir şekilde yapmıştır. Hadislerin farklı tariklerini daha fazla zikretmiştir. Aynî de *Umdetü'l-Kârî*'yi kavluhü üslubuyla kaleme almıştır. Aynî şerhini diğerlerinden farklı olarak; irabın açıklaması, sarfın açıklaması, âyetin açıklaması gibi altbaşlıklar ile sınıflandırmıştır. Garip kelimelerin tespitini en fazla o yapmıştır. Kelimelerin irabını ve zaptını yoğun bir şekilde tetkik etmiştir. Farklı tarikleri fazla zikretmiştir. Aynî hadiste ilk defa verdiği bilgileri sonrasında tekrar etmemiş; onlara atıfta bulunmuştur. İbn Allân da Aynî'nin yaptığı gibi hadiste verdiği bazı bilgileri (râvî hakkındaki bilgiler, ikinci defa geçen âyetler gibi) sonra tekrardan vermemiş; şu babda açıkladığını zikrederek onlara atıfta bulunmuştur. İbn Allân bu eserlerden farklı olarak

şerhini memzuc üslupla kaleme almış; kavluhû-kultü üslubuyla yazmamıştır. En üstte hadisi zikretmiş; altına bir çizgi çekilmesi suretiyle hadisleri kelime kelime şerh etmiştir.

İbn Allân'ın Nevevî'nin *el-Ezkâr* adlı eseri üzerine yazdığı *el-Fütuhâtü'r-Rabbâniyye* adlı eseri ile *Delîlü'l-Fâlihîn* arasında yaptığımız karşılaştırmalar neticesinde ise şu gibi tespitlere ulaştık. İbn Allân *el-Fütuhâtü'r-Rabbâniyye*'deki hadisleri, *Delîlü'l-Fâlihîn*'deki gibi kelime kelime şerh etmemiş aksine hadisleri bütün olarak şerh etmiştir. Hadis üst kısmında hadisin altına bir çizgi çekilmesi suretiyle hadisleri fasıllara ayırarak şerh etmiştir. *Delîlü'l-Fâlihîn*'deki gibi kelimelerin zabtını yapmış irab ve sarf açısından tetkik etmiş; rical bilgisinden istifade etmiş; âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Hadislerin zayıf hasen sahih gibi hükümlerini belirtmiştir. Bu şerh *Delîlü'l-Fâlihîn*'den üç yıl önce kaleme almıştır. Zengin içerikli bir şerh olmakla birlikte kavluhu üslubuyla kaleme alınmış bir şerhtir.

Bu şerhin diğer şerhlerlerinden farkını ortaya koymak maksadı ile de *Riyâzü's-sâlihîn* üzerine yapılan şerhleri inceledik ve bu incemeler sonucunda şu gibi tespitlere ulaştık. Şöyle ki bu şerhlerden birisi; el-Hüseynî Abdülmecid Hâşim tarafından *Şerhu Riyâzü's-sâlihîn* adında iki cilt hâlinde kısa bir şerh yazılmıştır. Bu şerhte âyetlerle ilgili açıklamalara yer verilmemiş; hadislerin tahriri yapılmamıştır. Bu şerhte rivâyetlerin tahkiki ve farklılığı ele alınmamıştır. Şârih hadisi zikrettikten sonra şerh diye bir başlık açarak hadisleri bu kurallar çerçevesine şerh etmiştir. Bir diğer şerh de Mustafa Saîd el-Hın, Mustafa el-Buğâ, Muhyiddin Mestû, Ali eş-Şorbacı ve Muhammed Emin Lutfî'den oluşan beş kişilik bir komisyon tarafından *Nüzhetü'l-Müttakîn Şerhu Riyâzü's-sâlihîn* adlı bir şerh kaleme alınmıştır. Bu şerhte *Delîlü'l-Fâlihîn*'deki gibi garip kelime ve tabirler şerh edilmiş; hadislerin sonuna alındığı kaynakların kitap ve bab adları zikredilmiştir. Hadisten çıkarılacak hükümler ve sonuçları ele alınmıştır. Diğer incelediğimiz şerhlerden farklı olarak şerhin sonunda sahâbî râvîlerin hayatları alfabetik olarak yazılmıştır. Hadislerin tahriri yapılırken faydalanan eserlerin müellifleri hakkında bilgiler verilmiş ve *Riyâzü's-sâlihîn*'de geçen hadislerin alfabetik fihristi yapılmıştır. *Riyâzü's-sâlihîn* üzerine yapılan şerhlerden bir diğeri de Subhî es-Sâlih (ö. 1407/1986) tarafından yapılan *Menhelü'l-Vâridin Şerhu Riyâzü's-sâlihîn* isimli eserdir. Bu şerhte kelimeler nahiv yönünden tetkik edilmiş; diğer şerhlerdeki gibi garip kelimelerin açıklaması yapılmış fakat hadislerin muhtevalarına yönelik bir açıklama yapılmamıştır. *Nüzhetü'l-Müttakîn*'deki gibi eserin sonuna fihristler konulmuştur. Şerhte anlamı kapalı bulunarak açıklanmış olan kelimelerin de harf sırasına göre fihristi verilmiş; sayfa yerine hadis numarası verilmiştir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde bazı âlimlerin *Riyâzü's-sâlihîn*'deki hadislerden bazılarının zayıf olarak tespit ettikleri bilgisine ulaştık. Şöyle ki; Şuayb el-Arnaût (ö. 1437/2016) *Riyâzü's-sâlihîn* üzerine yaptığı neşrin giriş bölümünde 46 hadisi zayıf olarak tespit ettiğini belirtmiştir. Bu eser üzerine bir diğer neşir çalışması yapan Nâsırüddin el-Elbânî (ö. 1420/1999) ise *Riyâzü's-sâlihîn*'de tekrarlarıyla birlikte 64 hadisin zayıf olduğunun tespitini yapmıştır. Elbânî zannettiğinden daha fazla zayıf hadis tespit ettiğini zikretmiştir. Bu onun şahsi değerlendirmesidir. Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1418/1997) ise Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn*'de mevzû hadis rivayet etmediğini; fakat eserde zayıf hadislerin olduğunu söylemiştir. Ebû Gudde eserdeki bu tespit edilen zayıf hadislerin Nevevî'nin kitabına hâlel getirmeyeceğini zikretmiştir. Ebû Gudde, faziletler, terğib ve terhîb hususundaki zayıf hadislerin; mevzû olmamak kaydıyla uygulanmasında; âlimlerin câiz olduğunu, söylediklerini ifade etmiştir. Ebû Gudde'ye göre *Riyâzü's-sâlihîn*'deki zayıf hadislerin sayısı 3'tür. Bunlar: Murâkabe bâbındaki 66 nolu hadisin senedinde Ebû bekir b Abdullah b. Ebî Meryem el-Gassânî, (ö. 156/773) adlı râvînin zayıf olması dolayısıyla hadis zayıftır. 361 nolu hadisin senedinde ise Yezîd b. Beyân Ukaylî (ö. ?) ve hocası Ebu'r-Rahhâl Ensârî (ö. ?) adlı iki zayıf râvînin olması dolayısıyla hadis zayıftır. 760 nolu hadis ile ilgili Ebû Gudde şu ifadeleri zikretmiştir: “Nevevî, bu hadis hakkında Tirmizî'nin hasen hadis dediğini belirtmiştir. Ama Tirmizî hadisin Yezîd b. Sinân'dan dolayı garip olduğunu zikretmiştir.” Ebû Gudde bu ifadelerden sonra İbn Allân'ın *Delîlü'l-Fâlihîn* adlı eserindeki bu hadis ile ilgili yorumlarını nakletmiştir. İbn Allân, Tirmizî'nin hadisi garip olarak ifade ettiğini ve İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî* adlı eserinde bu hadisin senedi hakkında zayıf dediğini belirtmiştir. İbn Allân kendisindeki *es-Sünen* nüshasında Tirmizî'nin hasen demediğini ve başka nüshalarında da böyle geçmediğini zikretmiştir. İbn Allân'ın icelemelerimiz sonucunda, hadislerin zayıflığı hususunda tetkikler yapan bu âlimlerin, zayıf olarak tespit ettikleri hadislerle ilgili; 760 nolu hadisteki açıklamaları hâricinde herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâr'ul-Hadîs, 1. Basım, Kâhire 1995.
- Armağan, Mustafa, *Osmanlı'nın Mahrem Tarihi*, Timaş yayınları, İstanbul 2008.
- Aydınlı, Abdullah ve diğerleri, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Editör: Selahattin Polat, Anadolu Üniversitesi Yay. 5. Baskı, Ekim, Eskişehir 2014.
- Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1338/1920), *Hediyyetü'l- 'Ârifîn Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal-Avni Aktuç, İstanbul 1951-55 → Tahran 1967.
- Bağdatlı İsmâil Paşa *Îzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyl 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat -Şerefeddin Yaltkaya, I-II, İstanbul 1945-47.
- Besyûnî, Muhammed Ebu'l-Mecd Ali, *Bibliyografya'r-Resâili'l-İlmiyye fî'l-Câmi'âti'l-Mısriyye Munzu İnşâihâ Hattâ Nihâyeti'l-Karni'l-İşrîn*, 1. Basım, Kahire 2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil (ö. 256/869), *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mahmud Nassâr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2015.
- Bûsirî, Muhammed b. Saîd (ö. 695/1296), *Kasîdetü'l-Bürde*, Kahire ts.
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay. İstanbul 2014.
- Çakan, İsmâil Lütfî, *Hadis Edebiyatı, Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri*, İFAV Yay, İstanbul 2014.
- , *Hadis Usûlü*, 40. Baskı, İFAV yay., İstanbul 2016.
- Dârimi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman (ö. 255/869), *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esat ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Riyad 2000.
- Duman, Murat, "Osmanlılar Devri'nde Kâbe'nin Yeniden İnşası", *geyvemedyâ*.
- Dündar, Ahmet İhsan, *Muhammed İbn Allân Ref'ü'l-İlbâs bi Beyânî İştirâki Me'âni'l-Fâtiha ve Sûreti'n-Nâs*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sünen*, derleyen: Kemal Yusuf Cut, Beyrût 1988.
- Ebû Gudde, Abdulfettah (ö. 1418/1997), *el-Ulemâu'l-Uzâb*, nşr. Mektebe el-Matbûat'il-İslâmiyye, 1.Basım, Beyrut 1982.
- Efendioğlu, Mehmet, "Şerh (Hadis)", *DİA.*, XXXVIII, ss. 559-60, İstanbul 2010.

- el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1066), *Şu'abü'l-Îmân*, nşr. M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1990.
- el-Elbânî, Nâsîrüddin (ö. 1420/1999), *Za'îfu Sünen-i İbn Mâce*, Beyrut 1894.
- *İrvâ'u'l-Galîl fî Tahrîci Ehâdîsi Menâri's-Sebîl*, el-Mektebül İslâmiyye, 2. Baskı, Beyrût 1985.
- el-Hacî, Salih b. Süleyman, "et-Tayfu't-Tâif bi Fadli't-Tâif", *Âlemü'l-Kütüb Dergisi*, c.4, sayı: 4, Riyad 1984.
- el-İsfahânî, Râgıb (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât*, müdekkik: Necip el-Mâcidî, el-Mektebet'ül-Asriyye, 1. Basım, Beyrut 2006.
- çev. Abdulbaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra yayınları, İstanbul 2010.
- el-Leknevî, Abdülhay (ö. 1304/1886-87), *el-Ecvibetü'l-Fâzıla li'l-Es'ileti'l-Aşeretü'l-Kâmile*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Matbuatü'l-İslâmiyye, Kahire 1984.
- el-Rabbât, Hâlid-İyd, Seyyid İzzet, *el-Câmi li Ulûm İmam Ahmed*, thk. Hâlid el-Rabbât, Dâr'ül-Felâh, el-İlmi ve Tûrâs, 1.basım, Mısır 2009.
- Emecen, M. Feridun, "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebû Numey", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı, 14, ss. 88-120, İstanbul 1988-94.
- Encyclopedia of Makkah Al-Mukarramah and Al-Madînah Al-Munawwarah, c. III, London, *Al Furqan Islamic Heritage Foundation* 1430/2009, (İSAM DN.253681).
- Enes b. Mâlik (ö. 179/795), *el-Muvattâ'*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki, Mısır 1950.
- es-Sakkâr, Sâmi "İbn Allân", *DİA.*, XIX, ss. 307-308, İstanbul 1999.
- Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî (Mu'cemu's-Şâmil li Esmâi'l-Kütübi'l-Meşrûha fî't-Turâsi'l-İslâmî ve Beyânu Şurûhihi)*, 3. Basım, el-Mecme'u's-Sekafî, Abu Dabi 2004.
- Halef, Necm Abdurrahman, *İstidrâkât ale Târihi't-Türâsi'l-Arabi*, Cidde, (İSAM 090257).
- Hâşimî, Ahmed bn. İbrahim (ö. 1362/1943, *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 1. Basım, thk. Yûsuf es-Sumaylî, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut ts.
- Hatemleh, Thamer-Özdemir, Veysel, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 2. Baskı, Hikmet yayınları, İstanbul 2019.
- Hatiboğlu, Haydar, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman yayınları, İstanbul 1983.
- İbn Allân, Muhammed Alî b. Muhammed Allân b. İbrâhîm el-Bekrî es-Sıddîkî (ö. 1057/1648), *ez-Zehru ve'l-'Udde fî Şerhi'l-Bürde*, thk. Ahmet Turan Arslan, İFAV, İstanbul, 1999.

- Fütuhâtü'r-Rabbâniyye Ala'l-Ezkâri'n-Neveviyye*, thk. Abdül Munim Halil İbrahim, Dâr'ul Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2004.
- *Delîlü'l-Fâlihîn li Turuki Riyâzi's-sâlihîn*, thk. Dırar Şakir Yahya, Darü'l-Feyha, Darü'l-Menhel Nâşirûn, Beyrût 2019.
- İbn Duveyyân, İbrâhîm b. Muhammed b. Sâlim (ö. 1354/1935), *Menârü's-Sebîl fî Şerhi'd-Delîl*, thk. Zâhir Şevîs, Mektebet'ül İslâmiyye, 7. Baskı, Dımaşk 1989.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *Kitâbü (Ma'rifeti)'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmut İbrahim Zayid, Dâr'ul Vaiy, 1. Basım, Halep 1976.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed el-Kazvinî (ö. 273/886), *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuat Abdalbâki, Kâhire 1952.
- İbnü'l-Attâr, Ebü'l-Hasan Alâeddîn Ali b. İbrâhîm (ö. 724/1324), *Tuhfetü't-Tâlibîn fî Tercemeti'l-İmâm en-Nevevî*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, Dâru'l-Eseriyye, Riyad 1994.
- İbrâhîm, Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Mektebetü's-Şerefüd'Düveliyye-Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 4. Baskı, Kahire 2008.
- Kandemir, M. Yaşar v. diğerleri, *Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri*, Erkam yayınları, İstanbul 2020.
- Kandemir, M. Yaşar, "Nevevi", *DİA.*, XXXIII ss. 45-49, İstanbul 2007.
- Kannûcî, Muhammed Sıddîk Hân b. Hasen (ö. 1307/1890), *Ebcedu'l-Ulûm*, thk. Abdulcebbâr Zekâr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978.
- Karabulut, Ali Rıza, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde fî Mektebâtî İstanbul ve Anadolu*, Akabe Kitabevi, Kayseri 2005.
- Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat -Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1941-43.
- Kaya, Murat, "Kâbe'yi Tamir Ettiren Sultan", *Mescid-i Haram'dan III Hatıra*, Erkam yayınları, İstanbul 2017.
- Kehhâle, Ömer Rızâ (1407/1987), *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Koçyiğit, Yakup, *Muhyiddin en-Nevevi'nin Hayatı Eserleri ve Sahih-i Müslim Şerhindeki Metodu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 1989.
- Kolektif, *Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1989. Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâle*, T. Mahmud b. Şerif, Kahire 1989.

Kur'ân-ı Kerim

Küçük, Raşit, “Riyâzü’s-sâlihîn”, *DİA.*, XXXV, ss. 146-47, İstanbul 2008.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, *Abbasilerden Osmanlılara Mekke-Medine Tarihi*, Yeditepe yayınevi, İstanbul 2007.

-----, “Mekke (Osmanlı Dönemi)”, *DİA.*, XXVIII, ss. 563-72, Ankara 2003.

Mecdüddîn, İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kahire 1963.

Mollamehmetoğlu, Osman Zeki, *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, Yunus Emre yayınları, Beyazıt/İstanbul ts.

Muhibbî, Muhammed Emîn İbn Fadlillah İbn Muhibbillah ed-Dımaşkî (1111/1699), *Hulasâtü'l- Eser fî Âyânî'l Karnî'l Hâdi Aşer*, Daru Sadır 1. Basım, Beyrut ts.

Munes, Hüseyin, *et-Târîh ve'l-Muerrihûn*, Dâr'ül-Maarif, 1.Basım, Kahire 1986. Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî (ö. 261/874), *el-Câmi 'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki, Kâhire 1955.

Nehrevâlî, Kutbeddin (ö. 990/1582), *el-Berku'l-Yemânî fî Fethi'l- 'Osmânî*, nşr. Hamed el-Câsir, Riyad 1967.

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *es-Sünen*, Beyrût, ts.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277) *Riyâzü's-sâlihîn*, thk. Abdî Ali Köşk, Şirketü Dârü'l- Beşairü'l İslamiyye, Beyrût-Lübnan 1983.

-----, thk Nâsirüddin el-Elbânî, Beyrut 1992.

----- thk Şuayb el-Arnaût, Müessesetü Risale, 3. Baskı, Beyrut 2021.

Özafşar, M. Emin, Erul Bünyamin, *Riyâzü's-sâlihîn-Metin ve Çeviri*, Dib. yayınları, Ankara 2020.

Râzî, Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir (ö. 277/890), *Tefsîrû'l-Kur'âni'l- 'Azîm*, thk. Esat Muhammed et-Tıb, Suudi Arabistan 1419.

Sofuoğlu, Mehmet, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, İrfan yayınevi, İstanbul 1988.

-----, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken neşriyât, İstanbul 1988.

Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi' iyyeti'l-Kübrâ*, nşr. Mahmûd M. et-Tanâhî -Abdülfeţâh M. el-Hulv, Kahire 1964-76.

Şimşek, Mahmut Sami, “Padişahlar Kâbe'nin hâdimiydiler” *Yeni Şafak*, 05 Haziran 2011.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mû'cemü'l-Evsât*, thk. Ebû Muaz Tarık b. Avdallah b. Muhammed- Ebu'l- Fazl Abdu'l Muhsin b. İbrahim el- Huseyni, Kâhire 1995.

- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa (ö. 968/1561), *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtî'l-Ulûm, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1.basım, Beyrut 2002.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1975.
- Türcan, Zışan, *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği, Doğuşumu, Gelişimi ve Dönüşümü*, Tdv. yayınları, 1. Baskı, Ankara 2011.
- Ünal, Sadettin, “Kâbe”, *DİA.*, 2001, XXIV, ss. 14-21, İstanbul 2001.
- Yavuz, Hulusi, “XVI. Asırda Osmanlı-Hicaz Münasebetleri Hakkında Notlar”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 4/38, ss. 66-80, İstanbul 1979.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1361/1942), *Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meali*, Sadeleştiren: Mustafa Özel, Akit yayın, İstanbul 2011.
- Yousef, Mustafa, *Muhammed İbn Allân'ın Zıyâu's-Sebîl İlâ Me'âni't-Tenzîl adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tahlîli (Meryem Sûresi'nden Mü'minûn Sûresi'ne Kadar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), *Tezkiretü'l-Huffâz*, Haydarâbâd 1955-58.
- Ziriklî, Hayreddin (ö. 1396/1976), *el-A'lâm: Kâmûsü Terâcim*, nşr. Zühayr Fethullah, I-VIII, Beyrut 1984.